МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME»

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH (NAcSIR)

nacsir.kz

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

ISSN(Print) 3005-4729
e-ISSN(Online) 3005-4737

SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIME

№1(1). СЕНТЯБРЬ 2023
Журнал основан в 2023 г.
Ежемесячное научное издание

Адрес редакции:
Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz

© Авторы статей, 2023
© Редакция National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)

Главный редактор:

Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

Редакционная коллегия

Сериков Айдос Максатович, PhD (Казахстан)
С. Айтбаева, магистр гуманитарных наук (Казахстан)
Аубакиров Максат Отешович, кандидат педагогических наук (Казахстан)
Бурханов Ермек Нурмакович, профессор (Казахстан)
Искандаров М.И., д.б.н., профессора (Кыргызстан)
Ниязова Т.Д., к.т.н., доцент (Узбекистан)
Хужамбердиев А.А., PhD (Узбекистан)
Ходжиева А.Б., кандидат медицинских наук (Таджикистан)
Борисов Антон Васильевич, кандидат политологических наук, доцент (Россия)
Ахмедова С.Р., кандидат психологических наук, (Азербайджан)
Досина Елена Владимировна, кандидат филологических наук (Белоруссия)
Курманов Айбол Болатович, кандидат экономических наук (Кыргызстан)
Чемерисов Сергей Андреевич, профессор, доктор юридических наук (Казахстан)
Жамбылов Канат Оралович, профессор, доктор медицинских наук (Казахстан)

Издатель: National Academy of Scientific and Innovative Research(NAcSIR)
Тематическая направленность: *по различным отраслям технических, естественных, медицинских, общественных и гуманитарных наук.*
Периодичность: Ежемесячно
Международный научный журнал зарегистрирован в комитете информации, Министерства культуры и информации Республики Казахстан.

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ХОМИДЖОНОВА Д.Х., ХОЛБЕГОВ М.Ё. *(ТАДЖИКИСТАН)* СОСТОЯНИЕ АГРЕССИИ У СТУДЕНТОВ НА ФОНЕ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ БРАКОВ ИХ РОДИТЕЛЕЙ……**5**
РИЗОЕВА О.А., ХОЛБЕГОВ М.Ё. *(ТАДЖИКИСТАН)* КОРЕЛЯЦИЯ ДЕРМАТОГЛИФИЧЕСКИХ И АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗ РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА……**10**
МАМЕДГАСАНОВА Г.Р. *(Г. БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН)* ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ САМООЦЕНКОЙ И АГРЕССИВНОСТЬЮ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ……**15**
ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ *(ТАДЖИКИСТАН, Г. ДУШАНБЕ)* ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ……**23**
СТАРОДУБОВА АННА ВЛАДИМИРОВНА *(Г. БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН)* ПРОБЛЕМЫ КОРИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ……**32**
ЖИЛИСБАЕВ НАҒАШБЕК КЕЛИСБЕКОВИЧ, УРАЗБАЕВ ААРЫСТАН АРЫНБЕКОВИЧ, ДАЙРАБАЕВ МАКСАТ СЕЙЛБЕКОВИЧ *(ҚАЗАҚСТАН, ТҮРКІСТАН Қ.)* ДЕНСАУЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КӘСІБИ ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ……**40**
R.B.KANGOZHAYEVA *(KAZAKHSTAN, ALMATY)* DEVELOPMENT OF BUSINESS ENGLISH THROUGH ORAL AND WRITTEN COMPETENCIES……**47**
ГАЛИЕВА МИРСУЛУУ КАДЫРБЕКОВНА *(Г. АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН)* СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА……**52**
ТАЖИБАЕВА ГУЛЬСИНА ТОХТОМАТОВНА, КАРИМОВА ЖЫЛДЫЗКАН УСОНОВНА, АБДИЕВА АЙЖАМАЛ ИСЛАМИДИНОВНА *(Г. ОШ, КЫРГЫЗСТАН)* ИГРОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СМИ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА ЧЕЛОВЕКА……**55**
СУЛТАНОВ ЖАНАРБЕК МАМАТКУЛОВИЧ, БАЗАРБАЕВА ГҮЛКАЙЫР БАЗАРБАЕВНА, ЖАНЫБЕК КЫЗЫ СОНУНБҮБҮ *(ОШ ШААРЫ, КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ)* ОШ ШААРЫН ЖАШЫЛДАНДЫРУУ ЖАНА ЖАРЫКТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮ……**62**
КИЛЫБАЕВА ГУЛЬНУР КЕНЖЕКАНКЫЗЫ *(АЛМАТЫ Қ. ҚАЗАҚСТАН)* МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНА БАЛАЛАРДЫ БЕЙІМДЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ……**66**
ТАМАБАЕВА МЕНДИГУЛЬ КАБДРАХМАНОВНА, АМАНБЕКОВА АКНУР БАЛТАБАЕВНА *(КАРАГАНДА, КАЗАХСТАН)* ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ……**71**
РАИСТАНОВА ЛЯЗЗАТ КАРИМХАНОВНА, ТУРГАНОВА НАЗГУЛЬ ДЖАНАХМЕТОВНА *(СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН)* АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ……**76**
ШАКЕНОВА ГУЛЬНУРА НУРЛАНОВНА, САМЕНОВА ЛАУРА СЕЙТАХМЕТОВНА, ОСПАНОВА НАЗГУЛЬ ЖАНЖИГИТОВНА *(СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН)* БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАТЫСЫМДЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СИПАТТАМАЛАРЫ……**82**
РАМАЗАНОВА ӘСЕЛ НҰРЖАНҚЫЗЫ, ЖУМАГУЛОВА КАЛАМПЫР АБЖАППАРОВНА *(АЛМАТЫ Қ. ҚАЗАҚСТАН)* ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТА ОҚЫТУ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ЖАНДАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСІ РЕТІНДЕ……**88**
УМАРОВА З.Ш. *(ХУДЖАНД, ТАДЖИКИСТАН)* ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ ПРАКТИКАНТАМИ……**93**
АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА, ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ, РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА, РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ *(СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН)* СЕМЕЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ БАЛДЫРЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ, БИОЛОГИЯЛЫҚ ӨСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ……**98**
АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА, ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ, РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА, РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ *(СЕМЕЙ, ҚАЗАҚСТАН)* ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ КЕҢІНЕН ТАРАЛҒАН «СЛАЙМНЫҢ» ЗИЯН ЖАҚТАРЫ……**118**
МИРЗАХМЕТ СЫЗДЫКОВ *(Г. АЛМАТЫ, КАЗАХСТАН)* НАБЛЮДЕНИЯ ЗА РОЛЬЮ СУДЕБНОГО ПЕРЕВОДЧИКА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ……**129**
АМАНГАЗИНА АЙСАРА АМАНҒАЗЫҚЫЗЫ, ҚЫЛЫМБАЕВ ЖАСҰЛАН МЕЙРАМБЕКҰЛЫ *(ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ, ҚАЗАҚСТАН)* ҚАРАҚҰМЫҚТАН КОТЛЕТ ЖӘНЕ ҚАРАҚҰМЫҚ ҰНЫНАН ПЕЧЕНЬЕ ӘЗІРЛЕУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ……**132**

ЕРТУКЕШОВА ГУЛИЯ МУРАТБЕКОВНА, БАЙЖУМАНОВА БИБИАНАР ШАЙМЕРДЕНОВНА *(ҚАЗАҚСТАН, АСТАНА)* ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДА МОТИВАЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....**135**
ШАЙДУЛЛАЕВ Р.Б., ТОКТОНАЗАРОВ С.Т., ОМУРОВ Ж.Қ., МАКАМБАЕВА Д.И. (ОШ, *КЫРГЫЗСТАН)* ҰСҚА КӨМІРДЕН ХИМИЯЛЫҚ ӨНДІРУГЕ АРНАЛҒАН ПИРОЛИЗ ОРНАТУ.....**141**
ИСМАИЛОВА НАРГИЗА РИЗВАНОВНА *(БИШКЕК, КЫРГЫЗСТАН),* **АЗИМОВ ЖАСУР МАХМУДОВИЧ** *(ОШ, КЫРГЫЗСТАН)* МАРКЕТИНГ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА……**149**

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК:612.6052.25

СОСТОЯНИЕ АГРЕССИИ У СТУДЕНТОВ НА ФОНЕ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ БРАКОВ ИХ РОДИТЕЛЕЙ

Хомиджонова Д.Х[1]., Холбегов М.Ё[1]
ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино». Таджикистан.

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411742

To Cite: Хомиджонова Д.Х., & Холбегов М.Ё. (2023). СОСТОЯНИЕ АГРЕССИИ У СТУДЕНТОВ НА ФОНЕ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ БРАКОВ ИХ РОДИТЕЛЕЙ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411742

АННОТАЦИЯ

В современной науке, агрессия представляет из себя направленные мотивированные деяния, приводящие к нарушению социальных норм и правил, наносящих вред, причиняющих боль и страдание людям и в целом обществу. По результатам исследования можно выявить, что индекс агрессивности у юношей, родившихся на фоне близкородственных браков, превышает границы нормы, достигая 26 (норма от 17 до 25), а у девушек составляет 21. При сравнивании результатов по выражению физической агрессии исследовательской группы с контрольной, можно выявить отличие в 1,2 балла (7,2 против 6). Показатели косвенной агрессии имеют практически одинаковые значения, как в исследовательской, так и в контрольной группе, находящееся в пределах значений 5,0–5,3, что укладывается в интервалы нормы для всей студенческой категории без учета гендерных различий и различий по направлениям подготовки.

***Ключевые слова**: агрессия, близкородственный брак, физической агрессии, косвенной агрессии.*

THE STATE OF AGGRESSION IN STUDENTS AGAINST THE BACKGROUND OF CLOSELY RELATED MARRIAGES OF THEIR PARENTS

Khomidzhonova D.X[1]., Kholbegov M.E[1]
State Educational Institution
“Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino” Tajikistan.

ABSTRACT

In modern science, aggression is directed motivated acts that lead to violations of social norms and rules that cause harm, pain and suffering to people and society as a whole. According to the results of the study, it can be revealed that the aggressiveness index in boys born against the background of closely related marriages exceeds the limits of the norm, reaching 26 (the norm is

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

from 17 to 25), and in girls it is 21. When comparing the results on the expression of physical aggression of the research group with the control group, it is possible to identify a difference of 1.2 points (7.2 vs. 6). Indicators of indirect aggression have almost the same values, both in the research and in the control group, which are within the values of 5.0–5.3, which fits into the norm intervals for the entire student category without taking into account gender differences and differences in training areas.

Key words: *aggression, closely related marriage, physical aggression, indirect aggression.*

Актуальность исследования. По теоретическому содержанию данных, объединяющих совокупность определений, можно подчеркнуть, что человек, находящийся в состоянии агрессии, характеризующееся временным, ситуативным состоянием, причиняет ущерб самому себе или другому человеку, группе людей, животному или неодушевленному предмету. Исходя из имеющихся данных современной науки, агрессия представляет из себя направленные мотивированные деяния, приводящие к нарушению социальных норм и правил, наносящих вред, причиняющих боль и страдание людям и в целом обществу.

В Таджикистане проблема близкородственных браков также не теряет своей актуальности. Согласно исследованиям таджикских специалистов [2,6,7,8] установлены, что в 36% случаев рождения детей с патологией являлся близкородственный брак. Этот показатель при болезни Дауна составил 26%, для врожденных пороков сердца составлял около 20%, при оценке медико-социальных аспектов пороков развития новорожденных родственный брак выявлен в 23,5% случаев и основной причиной возникновения патологии мочевыводящих путей, высокий уровень патологии слуха и бесплодия семейных пар является также родственный брак.

Необходимо подчеркнуть, что родственные браки встречаются во многих странах мира, но относительно высокая частота встречаемости наблюдается в основном в мусульманских странах [1].

Больные дети, рожденные от родственных браков, практически все отстают в умственном развитии, многие погибают на ранних сроках развития, а оставшиеся остаются пожизненными инвалидами [3,4,5]. С клинической точки зрения можно классифицировать умственную отсталость по тяжести, однако нозологическая классификация до сих пор остается нерешенной задачей.

Цель исследования. Изучить состояние агрессии у студентов на фоне близкородственных браков родителей.

Материал и методы исследования. В исследовании принимали участие 200 студентов-добровольцев, где n=100 (50 юношей и 50 девушек) – исследовательская группа и, соответственно, n=100 (50 юношей и 50 девушек) – контрольная группа.

Для изучения состояния агрессивности среди студентов выбранных групп, была использована методика тестового опросника Басса-Дарки, которая дает возможность определить разные формы агрессивного поведения.

Результаты исследования. По результатам, можно выявить, что индекс агрессивности у юношей, родившихся на фоне близкородственных браков, превышает границы нормы, достигая 26,4 (норма от 17 до 25), а у девушек составляет 21,5. При сравнивании результатов по выражению физической агрессии исследовательской группы с контрольной, можно выявить отличие в 1,3 балла (7,2 против 5,9). Проявление агрессии у юношей на фоне близкородственного брака происходит в физической и вербальной формах, таким образом они демонстрируют свою раздражительность и затаенную обиду на окружающий мир.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Значения всех показателей, у исследовательской группы в определенной мере превышают границы нормы, тогда как у студентов контрольной группы укладываются в пределы нормы.

Однако, по показателям косвенной агрессии наблюдаются обратные различия, так например, у юношей, родившихся на основе близкородственного брака их родителей находятся в низких пределах, чем девушек (родившихся на основе близкородственного брака их родителей) и почти не отличается от показателей девушек и юношей, родившихся на основе дальнего брака их родителей, что объясняется тем, что выражение агрессии физически и словесно открытым образом не требует косвенных опосредованных форм: сплетен, наговоров и т. п.

Показатели косвенной агрессии имеют практически одинаковые значения, как в исследовательской, так и в контрольной группе, находящееся в пределах значений 5,0–5,3, что укладывается в интервалы нормы для всей студенческой категории без учета гендерных различий и различий по направлениям подготовки.

Объективно намечается, что негативизм ярко выражен у категорий студентов с близкородственным браком их родителей, нежели у студентов с дальним браком их родителей (у юношей 4,6 против 3,9; у девушек 4,2 против 3,6). Поскольку негативизм – это оппозиционное поведение, которое может перерастать в активные формы борьбы с установившимися законами и обычаями, что может быть большой помехой для студентов на фоне близкородственных браков в дальнейшей жизни и профессиональной деятельности.

Данное состояние усугубляется еще и тем, что у юношей на фоне близкородственных браков чувство вины, угрызения совести за поведение, которое не одобряется обществом, проявляется в меньшей степени, нежели у студентов второй группы (4,8). Проявление другой формы поведенческой реакции, как обида у юношей и девушек, родившихся на основе близкородственных браков, имело одинаковые значения (показатель 4,8), но имело значительные отличия с показателями студентов, родившимися вследствие дальних браков, то есть было выше.

Возможно, душевные переживания и страдания в период до студенческой жизни у студентов исследовательской группы породили не только обиду, но и подозрительность, которая объективно выше у юношей с близкородственным браком их родителей (5,3 против 4,7), а у девушек этот показатель имеет сходные показатели – 5,1. Как было выше упомянуто, индекс враждебности составляют суммарное отношение обиды и подозрительности, что объективно выше у студентов с близкородственным браком их родителей по сравнению с показателями студентов с дальним браком их родителей, у которых данное число находится в средних значениях. Необходимо отметить, что также у студентов контрольной группы значения индекса враждебности стремится к верхней границе нормы: 9,6 у юношей и 9,8 у девушек (норма от 3,5 до 10).

По результатам исследований по изучению возбуждения и торможения установлено, что у студентов, рожденных в результате близкородственного брака, характеристика высшей нервной деятельности, в первую очередь, по показателю раздражимости составляет в среднем 8±0,3, в это время, на стороне торможения эти показатели составляют 8,7±0,2; гибкость нервных процессов 9,5±0,2. У студентов, рожденных в результате дальних браков, характеристика высшей нервной деятельности, в первую очередь, на стороне раздражимости составляет в среднем 7±0,2, а на стороне торможения эти показатели равны 7,5. ±0,1; гибкость нервных процессов составляет 8,5±0,1.

Студенты, родившиеся в результате близкородственного брака, были разделены на возбудимую и тормозную группы по показателям высшей нервной деятельности, результат которых в среднем равнялся от 1 до 4 баллов. Этот показатель ниже нормальной реакции. У

студентов, родившихся в результате дальних браков, он увеличился на 5-10 баллов, что на 4-6 баллов превышало показателей студентов, рожденных от браков близких родственников. Средний уровень возбуждения равен от 4 до 10 баллов по шкале нормы.

В тестах выяснилось, что относительно низкая возбудимость характерна только для студентов, рожденных в результате близкородственного брака. У них наблюдается симптом, близкий к нарушению психологических показателей ответной реакции.

По нашим результатам, у 42 % студентов, рожденных в результате близкородственного брака, не так много показателей близки к норме, а у 58 % студентов показатели реакции возбуждения наблюдаются ниже нормы. В группе студентов, рожденных на фоне дальнего брака, ниже нормы показатели реакции возбуждения имеют 14 % студентов, средние показатели реакции возбуждения - 61 % студентов, относительно высокие показатели - 22 %, относительно сильное возбуждение - 3 %. , которые были точно обнаружены во время проведения исследования.

Необходимо отметить, что у данной группы студентов при сдаче каждого текущего теста изменяются показатели реактивного возбуждения. По этой причине у них появляются определенные промахи, которые не проявляются в состоянии относительно меньшего возбуждения. В период экзаменационного стресса у студентов, рожденных в результате близкородственного брака, точность было низким, достоверность равнялась ($p<0,001$).

По результатам показателей посещаемости по текущему тесту биологии и учебной деятельности студентов, рожденных от близкородственного брака в период обучения, установлено, что они обладают слабыми способностями к усвоению учебного материала и выполнению самостоятельной работы по сравнению с другими группами учащихся. У них наблюдается относительно плохая память, физическая отсталость и низкий иммунитет.

Наоборот, у студентов, рожденных от дальних браков, были лучшие показатели участия в занятиях и обучении. Также было замечено, что у них лучше усваиваются учебные материалы и выполняются самостоятельные работы студентов дома, хорошая крепкая память, нормальное физическое развитие и крепкий иммунитет.

При выполнении одинаковых заданий у всех студентов практических занятий, студентов, рожденных в результате близкородственного брака, несколько ниже уровень адаптации и наблюдается высокая эмоциональная напряженность, что требует определенных затрат энергетических ресурсов.

Таким образом, результаты исследования подтвердил, что у студентов, родившихся на фоне близкородственных браков их родителей, наблюдается повышенный уровень агрессивности, несколько повышенный уровень физической и вербальной агрессии на фоне раздражительности и обиды. Косвенная агрессия не имела высоких значений в связи с тем, что она не актуальна для этих студентов, так как не носит открытого, направленного на объект характера; негативизм проявляется в среде студентов родившихся на основе близкородственных брак их родителей значительно больше, чем в среде студентов родившихся от родителей дальнего брака. Поскольку негативизм – это оппозиционное поведение, которое может перерастать в активные протесты против установленного порядка, он может мешать в становлении их профессиональной деятельности. Это усугубляется еще и тем, что чувство вины, угрызения совести за поведение, которое не одобряется обществом, юноши близкородственных браков испытывают в меньшей степени, чем студенты дальний брак их родителей; все студенты родившихся на основе близкородственный брак их родителей имеют повышенный индекс враждебности на фоне высокой подозрительности и обиды. Достаточно высокие уровни враждебности выявлены у студентов неродственный брак. В целом мы можем говорить о нарастании в студенческой среде враждебности, недоверия к окружающим, ожидания неприятностей, излишней осторожности,

проявляющейся в подозрительности, в готовности видеть плохое в человеке, угрозу для себя. Особенно это проявляется у девушек всех направлений подготовки.

По вышеперечисленным результатам необходимо заключить, что суммарный индекс агрессивности и враждебности имеет повышенные показатели у студентов, родившихся на фоне близкородственных браков их родителей. Также необходимо подчеркнуть, что студенты, зная о своей повышенной агрессивности, выбирают профессию-медика, требующая высокой ответственности всех качеств личности при работе с социумом. Поэтому не остается исключением вопрос о необходимости внедрения пропедевтической диагностики агрессивности абитуриентов при поступлении в высшие учебные заведения с целью уравновешенности поведенческих реакций, направленное на благополучие и развитие общества.

Во время учебы и, особенно, во время промежуточных экзаменов у студентов, родившихся в результате родственного брака, наблюдаются психоэмоциональные изменения, что многогранно сказывается на работе высшей нервной системы. Выявлено, что у этих студентов работа высшей нервной деятельности, таких как память, внимание и чувство, замедлена.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бободжонова О.Б. Родственный брак как медико-социальная проблема [Текст] /О.Б. Бободжонова, Ф.М Абдурахманова // journals.eco-vector.- Том 28. – № 2 – 2020.
2. Бузрукова Н.Д. Некоторые аспекты врождённых пороков развития новорождённых детей [Текст] /Н.Д.Бузрукова, Р.Х.Саидмурадова, К.К.Махкамов, Ф.К.Олимова// Известия академии наук республики Таджикистан отделение биологических и медицинских наук №1 (189), 2015 г. С.-64-68.
3. Лавров А. В. Генетика умственной отсталости. [Текст] / А. В. Лавров Банников, А. И. Чаушева Е. Л. Дадали // Рос. вестн. перинатол. и педиатр. – 2016. – 61 (6): 13.
4. Проскурякова Л.Х.Темперамент как психологическая и психофизиологическая детерминанта пищевого поведения. [Текст] / Л.Х. Проскурякова, Е.Н. Лобыкина // Вестник кемеровского государственного университета. – 2018г. – №1. – С. 153-158.
5. Савина Н. Н. Агрессия в студенческой среде [Текст] / Н. Н. Савина., О. И.Петров // Профессиональное образование в современном мире. 2018. Т. 8, № 2. С. 1912–1918.
6. Ходжаев Ф.А. Наследственные болезни нервной системы - актуальные проблемы в Таджикистане [Текст] / Ф.А Ходжаев, Р.А.Рахмонов // - Здравоохранение Таджикистана. – 2012. – №1. – С.11-19.
7. Холбегов М.Ё.. Родственные браки и их последствия [Текст] / М.Ё.Холбегов, Д.Х. Хомиджонова, Р.Х. Хурматова, А. С. Мухитдинова // DEUTSHE INTERNATIONALE ZEITSCHRIFT Journal. – Innsbruck, Austria – 2020. – №34. – С. 6-12.
8. Хомиджонова Д.Х. Особенности типов высшей нервной деятельности у студентов на фоне близкородственных браков [Текст] / Д.Х. Хомиджонова // Наука и инновация (научный журнал) серия естественных наук Таджикского национального университета – Душанбе: “Сино”. – 2021. – №3. – С. 50-54. ISSN: 2312-3648.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ СТАТЬИ:
Хомиджонова Дилором Хомиджоновна, к.б.н., ассистент кафедры медицинской биологии с основами генетики ГОУ «ТГМУ имени Абуали ибни Сино». г.Душанбе ул. Сино 29.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 612.223; 612.275:

КОРЕЛЯЦИЯ ДЕРМАТОГЛИФИЧЕСКИХ И АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗ РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

Ризоева О.А[1]., Холбегов М.Ё[1]
ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет им. Абуали ибни Сино». Таджикистан.

https://doi.org/10.5281/zenodo.8410587

To Cite: Ризоева О.А.,, & Холбегов М.Ё. (2023). КОРЕЛЯЦИЯ ДЕРМАТОГЛИФИЧЕСКИХ И АНТРОПОМЕТРИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ У СТУДЕНТОВ, ОБУЧАЮЩИХСЯ ИЗ РАЗЛИЧНЫХ РЕГИОНОВ ТАДЖИКИСТАНА. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8410587

АННОТАЦИЯ

В статье авторами рассмотрены корреляция дерматоглифических и антропометрических показателей у студентов, обучающихся из различных регионов Таджикистана. Авторы полагают, что научных исследований, посвященных изучению корреляция дерматоглифических и антропометрических показателей у студентов, обучающихся из различных регионов Таджикистана, практически отсутствуют. Использовали дермтоглифический в частности дактелоскопический и антропометрический методы. Во многих исследованиях, в том числе и проведенных нами, была выявлена корреляция папиллярных узоров подушечек пальцев рук и типы конституций студентов, слабая корреляция папиллярных узоров подушечек пальцев рук и некоторых антропометрических показателей. При более тщательном анализировании антропометрических и дерматоглифических данных, можно найти больше информации об их корреляции для продольных и поперечных параметров тела.

Ключевые слова: *дерматоглифика, папиллярные узоры, высокогорье, среднегорье, низкогорье.*

CORRELATION OF DERMATOGLYPHIC AND ANTHROPOMETRIC INDICATORS IN STUDENTS STUDYING FROM VARIOUS REGIONS OF TAJIKISTAN

Rizaeva O.A[1]., KHolbegov M.Uo[1]
State Educational Institution "Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino" Tajikistan.

ABSTRACT

In the article, the authors consider correlations of dermatoglyphic and anthropometric indicators in students studying from different regions of Tajikistan. The authors believe that there are practically no scientific studies devoted to the study of the correlation of dermatoglyphic and anthropometric indicators among students studying from different regions of Tajikistan. Dermatoglyphic, in particular, fingerprinting and anthropometric methods were used. In many

studies, including those conducted by us, the correlation of papillary patterns of finger pads and types of constitutions of students was revealed, a weak correlation of papillary patterns of finger pads and some anthropometric indicators. With a more thorough analysis of anthropometric and dermatoglyphic data, more information can be found about their correlation for longitudinal and transverse body parameters.

***Keywords**: dermatoglyphics, papillary patterns, highlands, midlands, lowlands.*

Актуальность исследования. Изучение дерматоглифических показателей и их взаимосвязи с другими частными конституциями, неотрывно связанными между собой, находятся в определенных соотношениях [1, 2].

В последние годы уделяется большое внимание исследованиям, касающимся изменениям морфофункционального состояния организма студентов, прибывших из различных регионов Республики Таджикистана, в различные периоды их обучения в Вузах [3,4].

Надо отметить, что антропометрические и дерматоглифические показатели на основе системного подхода, описания механизмов перестройки жизнедеятельности всех систем организма к учебным нагрузкам в Вузе у студентов, прибывших из различных климато-географических регионов Республики Таджикистан, недостаточно изучены. В связи с этим, вопросы изучения вышеперечисленных показателей у студентов являются актуальными.

Цель исследования. Изучить взаимосвязь некоторых дерматоглифических и антропометрических показателей у студентов, обучающихся из различных регионов Республики Таджикистан.

Материалы и методы исследования. Материалом для данного исследования были студенты-добровольцы, прибывшие на учебу из различных регионов Таджикистана в ГОУ «ТГМУ имени Абуали ибни Сино».

Отпечатки пальцев были определены по методике Г. Каминса и Ч. Мидло. Полученные данные обрабатывались согласно методу Т.Д. Гладковой; Г.Л. Хить, И.Г. Широбокова и И.А. Слаболюбова. Для проведения исследования была использована типографская краска и валик.

Результаты исследования. Результаты исследования признаков показали, что у юношей из низкогорных, среднегорных и высокогорных регионов РТ наиболее часто обнаруживались следующие виды папиллярных узоров: W-узоры - (168%, 138% и 63.4% соответственно), тогда как, среди девушек из этих же регионов, этот тип папиллярных узоров чаще встречается у высокогорных и среднегорных- (63.4% и 51.8%) по сравнению с низкогорными- (27%). Также частым типом папиллярных узоров является Lu среди низкогорных, среднегорных, так и у высокогорных юношей (129%, 113% и 64,4% соответственно), у девушек этот тип узоров преобладает среди среднегорцев и низкогорцев, по сравнению с высокогорцами – (67,7%, 33% и 8,3%). Наиболее редкими типами папиллярных узоров являются Lw- Lr, которые у высокогорцев обоих полов проявляются одинаково - (0.36%), у низкогорцев (юноши - 4,3%, у девушек - 0%), более выраженно проявляется у среднегорцев обоих полов (юноши-8,3% и девушек-4,3% соответственно). (таблица 1).

Таблица 1.

Основные статистические характеристики типов папиллярных узоров у обследованного контингента студентов(n=150)

Тип узора	P (%)					
	Высокогорье		Среднегорье		Низкогорье	
A	юноши n=25	девушки n=25	юноши n= 25	девушки n= 25	юноши n= 25	девушки n= 25

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

	12.3%	1.8%	7.9%	1.4%	5.4%	1.4%
Lu	64.4%	8.3%	113%	67.7%	129%	33%
Lr	3.2%	1%	6.5%	1.4	4.3%	-
Lw	0.36%	0.36%	8.3%	2.5	4.3%	-
W	63.4%	8.6%	138%	51.8	168%	27%

Примечание: *P- частота встречаемости признака (%), n-общее количество обследуемых*

Промежуточное положение по частоте встречаемости занимают А-узоры у юношей из высокогорья, среднегорья и низкогорья (12,3%, 7,9% и 5,4% соответственно). Этот папиллярный узор более выражен у девушек из высокогорья, в других группах имеет одинаковый результат. В процессе исследования отмечено различие частоты признаков у представителей различных групп.

Вероятно, установленный факт — это отражение того, что региональные факторы, такие как климатические, географические и экологические, более сильнее влияют на дерматоглифический фенотип. В определенном регионе, накапливаются признаки, которые относятся к определённой дерматоглифической конституции. Надо отметить, что её границы не стираются у представителей разных среднегорных групп.

В настоящее время использование более конкретных методических приёмов позволяет выявить ряд существенных различий дерматоглифических признаков между студентами из высокогорья и низкогорья. Если сравнивать частоту встречаемости дерматоглифических признаков на обеих руках, с учётом номера пальца, то обнаруживается, что у студентов из высокогорья чаще всего отмечаются двойные петли или сложные формы завитковых узоров – Lw на большом пальце правой руки, а на большом пальце левой руки -А-узор.

У юношей, родившихся и проживающих в высокогорных регионах, по сравнению с коренным населением среднегорья и низкогорья, антропометрические показатели в среднем статистически ($p \leq 0,05$ достоверно) были меньше: вес на 1-3 кг, рост на 5,3 -5,7 см, обхват груди на 2,2-2,7 см, обхват плеча и предплечья на 0,5-1 см, обхват бедра на 0,5-1,5 см и голени на 1,3-1,6 см. В противоположность этому некоторые показатели, такие как окружность головы - на 4,1см и продольный размер головы на 1,1 см у юношей из высокогорья по сравнению со среднегорьем были больше.

У девушек всё было иначе: антропометрические показатели в среднем статистически достоверно ($p \leq 0,05$) больше: вес на 5,6-6 кг, длина тела на 2,3– 1,3 см, обхват груди - на 2,6-7,6 см, окружности головы - на 0,1-0,3см, поперечный размер головы у высокогорцев по сравнению с низкогорьем на 3,5 см больше, а окружность плеча на - 1-1,4 см, предплечья - на 0,6 см и бедра - на 0,5-1,3 см были больше, а обхват голени- на 1,2-0,3 см были меньше**.**

Таким образом, было выявлено более выраженное отличие антропометрических и дерматоглифических характеристик между высокогорными и низкогорными жителями обоих полов данных регионов. Существование предположения о минимальной выраженности дерматоглифических и антропометрических различий между высокогорными и среднегорными жителями Таджикистана, является исключительно результатом того, что жители, которые проживают в среднегорных регионах, причисляют себя к жителям высокогорных регионов.

На последующем этапе была выявлена двухсторонняя связь между дерматоглифическими и также антропометрическими показателями. Помимо этого, в связи с тем, что между дерматоглифическими показателями у студентов из высокогорных, среднегорных и

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

низкогорных регионов, где была меньшая степень различий, их выборки были предварительно объединены, что позволило повысить репрезентативность анализируемой выборки.

Согласно статистическим данным значения коэффициентов взаимосвязи, среди первоначальных дерматоглифических и антропометрических признаков были достоверными ($p \leq 0,05$) и часто эти значения достигают 0,15, и это связано тем, что их значимая линейная соединение не в полностью соответствует литературным данным.

Обращает на себя внимание то, что дерматоглифические показатели являются более стабильны и в большей степени коррелирует с окружностями предплечья и голени, а с окружностями плеча, бедра и других параметров коррелируют в меньшей степени. Поскольку линейная корреляция среди изученных комплексов параметров является слабой, то был применён качественный анализ для того, чтобы выявить дерматоглифические маркеры в разных группах нормального физического развития. Данные частоты дерматоглифических признаков в альтернативных группах, которые сформировались на основе данных антропометрии были подвергнуты сравнению.

Также было выявлено, что в группе юношей из низкогорных, среднегорных и высокогорных регионов, имеющих рост выше среднего арифметического по сравнению с группой юношей из среднегорных и высокогорных регионов, где рост тела ниже среднего арифметического значения, чаще отмечаются сложные формы завитков, или двойные петли-Lw или L_2 (7%), а в редких случаях наблюдаются радиальные петлевые узоры пальцев рук -Lr (2-1%) у представителей из среднегорных и низкогорных регионов.

Несколько иная ситуация отмечается у девушек из низкогорных, среднегорных регионов с длиной тела выше среднего арифметического по отношению к выборке девушек из среднегорных и низкогорных регионов, которые имели рост тела меньше среднего арифметического значения. Здесь чаще наблюдаются ульнарные петлевые узоры -Lu (9%), W-узоры (9%), но реже во всех группах наблюдаются Lw или L_2 (0-1%), Lr (1%), A (2%).

У юношей из высокогорья в общем с низкими средними арифметическими значениями антропометрических показателей, по сравнению с лицами из среднегорья и низкогорья, чаще наблюдаются L-узоры на правой руке, W-узоры на левой руке, но A-узоры у всех групп встречаются на обеих руках. (таблица 2).

Таблица 2.

Сравнительные данные основных папиллярных узоров у высокогорных, среднегорных и низкогорных исследуемых групп (n=150)

Тип узора	M						Max						Min					
	Высоко горье		Средне Горье		Низко Горье		Высокогорье		Средне Горье		Низко горье		Высоко горье		Средне горье		Низко Горье	
A	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ	ЮН	ДЕВ
	5.6	1.5	2	2.5	2	1	9	3	5	4	7	1	1	-	1	1	1	1
Lu	5.2	5.3	4.7	5.7	5.1	6.4	10	3	10	10	10	10	1	3	1	3	1	1
Lr	4	1	1.3	2.6	1.5	-	4	1	2	4	3	-	4	1	1	1	1	-
L_w	1	-	1.9	2.7	2	-	1	-	8	6	3	-	1	-	1	1	1	-

W	5.2	6.3	5.7	4.5	5.1	5.6	10	7	10	10	10	10	1	6	1	1	1	1

Примечание: *n-общее количество обследуемых*

У девушек из высокогорья с высокими средними арифметическими значениями массы тела и роста по сравнению с лицами из среднегорья, чаще наблюдаются L-узоры на левой руке, W-узоры на правой руке, у низкогорцев L - W узоры чаще наблюдаются на левой руке, но A-узоры у всех групп почти отсутствуют.

Во многих исследованиях, в том числе и проведенных нами, была выявлена корреляция папиллярных узоров и типы конституций студентов, слабая корреляция папиллярных узоров и некоторых антропометрических показателей. При более тщательном анализировании антропометрических и дерматоглифических данных, можно найти больше информации об их корреляции для продольных и поперечных параметров тела.

Среди здоровых юношей и девушек из высокогорья, среднегорья и низкогорья, которые проживают в разных климато-географических регионах Республики Таджикистан, были проведены исследования и предложена характеристика основных дерматоглифических и антропометрических показателей. Выяснилось, что различия между типами папиллярных узоров рук студентов, характерные для низкогорных, среднегорных и высокогорных районов, которые родились и проживают в этих исследуемых районах, высокие и, вероятно, являются результатом различной адаптации данных групп к разным климато-географическим и также экологическим условиям.

Выводы. Таким образом, результаты исследования показывают, что у студентов из высокогорных регионов по сравнению со студентами из низкогорных регионов, отличия антропометрических параметров по продольным и по широтным характеристикам были более выраженными и стабильными. Среди дерматоглифических и антропометрических параметров может наблюдаться показатель нормального развития для юношей и девушек в возрасте 17-21 лет в пределах исследуемого региона, и линейная корреляция изменчивости дерматоглифических и антропометрических признаков, которая статистически достоверна ($p \leq 0,05$). Эти данные имеют ценность для выявления персонала в судебной, медицинской, а также в криминалистической практике.

Список литературы

1. Мазур Е.С. Дерматоглифика в исследованиях личности: криминалистический и судебно-медицинский аспекты / Е.С. Мазур. – Томск: Издательский Дом ТГУ, 2014. – 150 с.

2. Ригонен В.И. Особенности дерматоглифики карел и русских, проживающих в Республике Карелия / В.И. Ригонен, А.П. Божченко //Проблемы судебной медицины, экспертизы и права. Породенко: Сб. науч. тр. /Краснодар, 2015. –№5. – С. 78–81.

3. Севрюкова Г.А. Экология. Адаптация. Человек: монография /Г.А.Севрюкова, Ю.Н. Картушина, В.Ф. Желтобрюхов – ВолгГТУ. – Волгоград. – 2018. –75 с.

4. Hootman K. C. Longitudinal changes in anthropometry and body composition in university freshmen /K. C. Hootman., K. A. Guertin., P. A. Cassano // Journal Am Coll Health. –2017. – V. 65(4). – P. 268–276.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ СТАТЬИ:
Ризоева Ойбиби Азизкуловна , к.б.н., доцент, кафедры медицинской биологии с основами генетики ГОУ «ТГМУ имени Абуали ибни Сино». г.Душанбе ул. Сино 29.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 159.923.2

ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ САМООЦЕНКОЙ И АГРЕССИВНОСТЬЮ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Мамедгасанова Г.Р.
клинический психолог,
Международный Клинический центр медицины плода Генетика,
г. Бишкек, Кыргызстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.8410603

To Cite: Мамедгасанова Г.Р. (2023). ИЗУЧЕНИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ САМООЦЕНКОЙ И АГРЕССИВНОСТЬЮ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, ISSUE 1. https://doi.org/10.5281/zenodo.8410603

Аңдатпа. *Бұл мақалада жасөспірім кезіндегі өзін-өзі бағалау мен агрессивтілік арасындағы байланыс ерекшеліктері ашылады. Менің ойымша, бұл мәселе терең ойлануды қажет етеді, сол себепті жасөспірімдік кезеңдегі өзін-өзі бағалау мен агрессивтіліктің өзара байланысының ерекшеліктерін зерттеу міндеті тұрды.*

Өспүрүмдөрдөгү агрессивдүүлүктү жана өзүн-өзү сыйлоонун ортосундагы байланышты изилдөө агрессивдүүлүктү, өзүн-өзү сыйлоо түшүнүгүн жана алардын өспүрүм куракгагы көрүнүшүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө теориялык талдоо жүргүзүүнү камтыйт.

Өспүрүм куракта агрессивдүүлүктүн көрүнүшү бир катар олуттуу белгилери менен айырмаланат. Ошентип, өспүрүмдөрдүн агрессивдүүлүгү көбүнчө башкаларга, өзгөчө жакын жана сүйүктүү адамдарга карата негативизм катары көрүнөт. Мындан тышкары, өспүрүмдөрдө агрессиянын айрым түрлөрү бар.

Өзүн-өзү сыйлоо ыктыярдуу өзүн-өзү жөнгө салуунун негизги компоненти болуп саналат жана адамдын өзүнө жана аны курчап турган дүйнөгө карата ишмердүүлүгүн багыттайт. Өзүн-өзү сыйлоо адамдын умтулуу деңгээлин, анын өзүнө канааттануу же канааттанбоо деңгээлин аныктайт. Өзүн-өзү сыйлоонун өнүгүшү өспүрүм куракгагы татаал процесс, ал дисбаланс, дайыма маанайдын өзгөрүшү жана депрессия менен коштолот.

Түйін сөздер: *жасөспірімдік, агрессия, өзін-өзі бағалау, сөздік агрессия, физикалық агрессия, негативизм, жанама агрессия, тітіркенуге бейімділік.*

Аннотация. *В данной статье выявляются особенности взаимосвязи между самооценкой и агрессивностью в подростковом возрасте. На мой взгляд данная проблематика нуждается в глубоком рассмотрении, именно поэтому передо мной стояла задача изучить особенности взаимосвязи между самооценкой и агрессивностью в подростковом возрасте.*

Изучение взаимосвязи агрессивности и самооценки у подростков предполагает теоретический анализ изучения понятия агрессивности, самооценки и особенностей их проявления в подростковом возрасте.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

В подростковом возрасте проявление агрессивности в отличается рядом существенных признаков. Так, подростковая агрессивность чаще проявляется как негативизм по отношению к окружающим, в особенности близким и родным людям. Кроме того, существуют определенные формы проявления агрессии у подростков.

Самооценка же выступает основным компонентом произвольной саморегуляции и направляет активность человека по отношению к себе и окружающему миру. Самооценка определяет уровень притязаний человека, степень его удовлетворенности или неудовлетворенности собой. Развитие самооценки представляет собой сложный процесс в подростковом возрасте, который сопровождается неуравновешенностью, постоянными сменами настроения и подавленностью.

Ключевые слова: *подростковый возраст, агрессия, самооценка, вербальная агрессия, физическая агрессия, негативизм, косвенная агрессия, склонность к раздражению.*

Abstract. *This article reveals the features of the relationship between self-esteem and aggressiveness in adolescence. In my opinion, this issue needs deep consideration, which is why I was faced with the task of studying the features of the relationship between self-esteem and aggressiveness in adolescence.*

The study of the relationship between aggressiveness and self-esteem in adolescents involves a theoretical analysis of the study of the concept of aggressiveness, self-esteem and the characteristics of their manifestation in adolescence.

In adolescence, the manifestation of aggressiveness is distinguished by a number of significant features. Thus, teenage aggressiveness often manifests itself as negativism towards others, especially close and dear people. In addition, there are certain forms of aggression in adolescents.

Self-esteem is the main component of voluntary self-regulation and directs a person's activity in relation to himself and the world around him. Self-esteem determines the level of a person's aspirations, the degree of his satisfaction or dissatisfaction with himself. The development of self-esteem is a complex process during adolescence, which is accompanied by imbalance, constant mood swings and depression.

Key words: *adolescence, aggression, self-esteem, verbal aggression, physical aggression, negativism, indirect aggression, tendency to irritation.*

Введение

В последнее время развитие личности подростка сопровождается усилением агрессии и вследствие этого увеличением числа подростков, совершающих противоправные поступки. Это подтверждают данные МВД Кыргызской Республики, т. о. в 2018 году уровень преступности несовершеннолетних, по сравнению с 2017 годом вырос на 73,9%. Данные тенденции вызывают беспокойство педагогов, родителей и общественности.

Поскольку агрессия может служить для подростка основанием для формирования девиантного поведения, сложностей в овладении знаниями и трудностей формирования волевой сферы в будущем, представляется актуальным изучение факторов, влияющих на выражение подростками агрессивности, для дальнейших психокоррекционных работ с подростками. Одним из таких факторов может выступать уровень самооценки подростка, это подтверждает множество зарубежных исследований посвященных данной теме. Однако, в нашей стране наблюдается недостаточная теоретическая и эмпирическая разработанность темы посвященной подростковой агрессии, что также обуславливает актуальность ее изучения [5, с.55-56].

Подростковый возраст характеризуется формированием самосознания и становлением подростка как личности. Вместе с тем, что подросток осознает свою независимость и

уникальность, часто в его поведении можно наблюдать вспышки агрессии. Для подробного анализа особенностей агрессивного поведения в подростковом возрасте, следует определить понятие агрессии и агрессивности [3, с. 126-128].

Слово «агрессия» берет свои истоки от латинского «aggredi», что в переводе означает нападать. В разные времена данное понятие понималось по-разному, но смысл этого слова всегда оставался неизменным и означал что-то враждебное [11, с. 112-114]. Стоит отметить, что в современной психологии нет точного и единого определения агрессии и агрессивности, поскольку данные термины подразумевают разнообразные действия.

С точки зрения теории социального научения агрессия представляет собой усвоенное поведение в процессе социализации через наблюдение соответствующего образа действий и социальное подкрепление.

Басс определяет агрессию как «любое поведение, содержащее угрозу или наносящее ущерб другим» [4, с. 11-13]. Согласно некоторым авторам, агрессия подразумевает собой уже намерение обиды или оскорбления, а не последствия этих действий.

Агрессивность Е. П. Ильин, определяет как «свойство личности, которое отражает склонность к агрессивному реагированию при возникновении фрустрирующей и конфликтной ситуации» [8, с.32-34].

Согласно же А.А. Реану, «агрессивность – это готовность к агрессивным действиям в отношении другого, которую обеспечивает (подготавливает) готовность личности воспринимать и интерпретировать поведение другого соответствующим образом. Агрессивность как личностная черта входит в группу таких качеств, как враждебность, обидчивость, недоброжелательность» [16, с.122-124]. С точки зрения американских исследователей для определения агрессивности нужно прежде знать о ее мотивах и процессе самого переживания агрессивности.

Алфимова М. В. и Трубников В.И. связывают агрессию с негативными эмоциями и мотивами. Однако не все авторы придерживаются мнения о негативной роли агрессии, например, В. Клайн считает, что в агрессивности присутствуют и положительные черты такие как, настойчивость, инициатива, упорство в достижении цели, преодоление препятствий. Реан А.А., Бютнер К. рассматривают некоторые случаи агрессивного проявления как адаптивное свойство, связанное с избавлением от фрустрации и тревоги.

Однако несмотря на многообразие мнений относительно причин агрессивности, в современной психологии большинство специалистов считают «одной из основных причин агрессивности недостатки семейного воспитания» [2, с.26-27].

Для подробного анализа взаимосвязи агрессивности и самооценки в подростковом возрасте, следует определить еще одно понятие – понятие самооценки.

Самооценка, являясь психологическим феноменом выступает в структуре сознания и самосознания. Сознание – это высшая форма развития и проявления психики индивида. Посредством сознания осуществляется мысленное построение актов и действий, управление человеческим поведением и возможность индивида оценивать происходящее в нем самом и окружающем его мире. Знание о себе самом и возможность оценки своих действий определяется самосознанием индивида [17,с. 28-31].

О.Б. Дарвиш определяет самосознание как «осознание человеком своих качеств, способностей, возможностей, знаний, интересов, идеалов, мотивов поведения, целостная оценка себя как чувствующего и мыслящего существа, как деятеля» [7, с. 68-69].

В психологии также принято и следующее определение самосознания: «Совокупность психических процессов, посредством которых индивид осознает себя в качестве субъекта деятельности, называется самосознанием, а его представления о самом себе складываются в определенный «образ «Я» [10, с.91-92]. Образ Я в свою очередь выступает как социальная

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

установка, как отношение личности к себе. Степень адекватного отношения к себе определяется самооценкой личности.

Под самооценкой в психологии принято понимать оценку человеком самого себя, своих способностей, действий, качеств, мотивов и места среди других людей. Самооценка выступает в качестве сложного личностного образования и относится к основным свойствам личности. В структуре личности самооценка играет важную роль, поскольку она служит основой потребности индивида в самоутверждении, и определяет его уровень притязаний [15,с. 81-85]. В своей практической деятельности человек обычно стремится к достижению таких результатов, которые согласуются с его самооценкой, способствуют ее укреплению, нормализации. Согласно Е. К. Лютовой самооценка включается в структуру мотивации деятельности индивида, благодаря чему «личность постоянно соотносит свои возможности, психические ресурсы с целями и средствами деятельности» [12,с. 95-97].

А. В. Мудрик предлагает рассматривать следующие виды самооценки: текущую и личностную. Под текущей самооценкой Мудрик понимает «оценку человеком своих действий и поступков. Такая самооценка является основной для саморегуляции человеком своей деятельности, своего поведения» [14 ,с. 10-12].

Личностная самооценка, по Мудрику, «это отношение человека к своим способностям, возможностям, личным качествам, а также к внешнему облику» [14 ,с. 10-12]. Личностная самооценка определяет степень удовлетворенности человека самим собой.

Развитие самооценки представляет собой сложный процесс в подростковом возрасте, который сопровождается неуравновешенностью, постоянными сменами настроения, подавленностью и др. Зачастую самооценка у подростка не стабильна и не имеет дифференцировки. В разные периоды подросткового возраста самооценка проявляется по-разному. Так, в период младшего подросткового возраста подросток начинает оценивать себя негативно, но со временем оценка себя начинает обретать положительную динамику.

На первый план в подростковом возрасте выступает мотивационно – потребностная сфера, стремление подростка к принадлежности к группам сверстников, и потому самооценка в этот период напрямую зависит от взаимоотношений с товарищами. Любое нарушение в сфере общения и эмоциональных контактов подростком переживается крайне остро.

Таким образом, самооценка выступает основным компонентом произвольной саморегуляции и направляет активность человека по отношению к себе и окружающему миру. Самооценка определяет уровень притязаний человека, степень его удовлетворенности или неудовлетворенности собой.

Тема агрессивности и специфика ее проявления в подростковом возрасте была актуальна во все времена, однако на данный момент эта проблема стала рассматриваться значительно чаще в следствие роста правонарушений и случаев девиантного поведения среди подростков. В истории психологии подростковая агрессивность изучалась в теориях научения, с точки зрения которой агрессивность в подростковом возрасте имеет свои отличительные черты. К таким чертам они относили:

-настороженность в отношении к окружающему миру, который воспринимается подростком как враждебный, угрожающий;

-восприятие слов и действий окружающих в качестве негативных и опасных стимулов;

-убеждение, что окружающие ожидают негативных и агрессивных реакций, как следствие неадекватной самооценки;

-применение агрессии как единственный способ решение всех проблем;

-проекция собственного агрессивного поведения на окружающих;

-низкий уровень эмпатии;

-слабый контроль своих эмоциональных состояний;

-ярко выраженная конформность [13, с. 33-35].

Методы исследования

В ходе изучения данной возрастной категории, в нашем исследовании мы использовали следующие психодиагностические методики:

Методика исследования самооценки личности , которая была разработана С.А. Будасси в 1972 году. Целью методики является количественное измерение самооценки личности.Респондентам предлагается список из 48 слов, обозначающих свойства личности, из которых необходимо выбрать 20 в наибольшей степени характеризующих эталонную личность в представлении респондента. Далее из 20 отобранных свойств предлагается построить эталонный ряд в протоколе исследования, где на первых позициях располагаются наиболее важные положительные свойства личности, а последними – наименее желательные. Целью обработки результатов является определение уровня самооценки, так можно получить результаты по заниженной, адекватной или завышенной самооценке.

Методика диагностики агрессивных и враждебных реакций Басса-Дарки (1957). Данный опросник состоит из 75 утверждений. Основными шкалами выступают: вербальная агрессия (ВА); физическая агрессия (ФА); косвенная агрессия (КА); негативизм (Н);раздражительность (Р); подозрительность (П); обида (О); чувство вины (ЧВ).

В данном исследовании приняло участие 60 респондентов подросткового возраста, которые были разделены на 2 группы по половым признакам:

1 группа- мальчики (30 респондентов);

2 группа- девочки (30 респондентов).

В начале исследования мы предположили, что чем выше уровень самооценки, тем выше проявление агрессивности у подростков. Выборка обусловлена тем, что подростковый возраст является одним из важных периодов формирования адекватной самооценки. Агрессивность так же наиболее характерна для подросткового возраста.

Результаты исследования

Статистический анализ показал следующие результаты – по методике самооценки личности А.С. Будасси, позволило определить уровень самооценки подростков в целом, а также уровень самооценки, в частности, у мальчиков и девочек подросткового возраста. Согласно данным 16 % респондентов характеризуются низким уровнем самооценки. Это позволяет описать их как людей, которые ставят перед собой более низкие, чем те которые они могли бы достигнуть. Таким людям «свойственна чрезмерная неуверенность в себе, а также преувеличение значение неудач в их жизни» [9, с. 115-117].

Наибольшее количество респондентов – 67%, обладает средним уровнем самооценки. Данный уровень обозначается С.А. Будасси как адекватная самооценка, которая является наиболее благоприятной. Люди с адекватной самооценкой «предполагают равное признание как своих достоинств, так и своих недостатков» [9, с. 115-117].

17 % респондентов обладают высоким уровнем самооценки, который характеризуется «гипертрофированной оценкой своих достоинств» [9, с. 115-117]. Такие люди ставят перед собой более высокие цели, чем те которые они могли бы выполнить.

Следующим этапом обработки данных был корреляционный анализ, позволяющий установить взаимосвязь между уровнем самооценки и особенностями агрессивности подростков.

По результатам корреляционного анализа мною было установлено существование достоверных корреляционных связей. При этом установлены прямы статистически значимые корреляционные связи между самооценкой и следующими видами агрессивных реакций: физическая агрессия (r=0,32), подозрительность (r=0,42), вербальная агрессия (r=0,64) и чувство вины (r=0,16). Это означает, что чем выше самооценка у подростка, тем больше он

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

склонен к проявлению физической силы, словесному оскорблению других людей, а также воспринимать окружающий его мир как опасность.

Обсуждение результатов

Таким образом, согласно полученным данным можно утверждать, что большее количество подростков обладает средним уровнем самооценки. Согласно данным Акбиевой З.С., «к старшему подростковому возрасту самооценка становится адекватной и более устойчивой» [1, с.21-23], что и наблюдается в нашем исследовании.

Согласно полученным данным, можно утверждать, что и мальчикам, и девочкам в большей степени свойственен средний уровень самооценки. Но при этом, девочки в сравнении с мальчиками более проявляют низкую (12 %) и среднюю (61%) самооценку. Мальчики, в свою очередь, в сравнении с девочками проявляют больше высокую самооценку (32%).

Статистический анализ показал следующие результаты – по методике исследования агрессивности Басса-Дарки, позволило определить уровень агрессивности подростков в целом, а также уровень агрессивности, в частности, у мальчиков и девочек подросткового возраста.

Согласно полученным данным можно сказать, что наиболее выраженными видами агрессивной реакции у подростков выступили обида (67% с высоким уровнем), вербальная агрессия (62% с высоким уровнем) и косвенная агрессия (57% с высоким уровнем). На первом месте по выраженности стоит обида (67%), это дает основания описывать 67 % опрошенных подростков как завистливых и ненавистных по отношению к окружающим. «Обида – чувство, обусловленное горечью, гневом на весь мир за действительные или мнимые страдания» [6, с. 127-128].

На втором месте по выраженности наблюдается вербальная агрессия (62%), которая характеризуется как «выражение негативных чувств через форму, так и содержание словесных ответов» [6, с. 127-128]. Далее можно утверждать, что подростки обладают высоким уровнем косвенной агрессии, суть которой заключается, в том, что в данном случае агрессия направлена не прямо на объект агрессии, а на другое лицо.

Все остальные виды агрессивных реакций как физическая агрессия, раздражительность, негативизм, подозрительность и чувство вины выражены у подростков слабо.

Таким образом, согласно полученным данным агрессия в подростковом возрасте приобретает форму обиды, вербальной агрессии и косвенной агрессии.

Также в результате полученных данных, можно отметить, что девочки в сравнении с мальчиками в большей степени проявляют такие виды агрессии как: физическая агрессия, косвенная агрессия, негативизм, обидчивость и чувство вины. Мальчики же в сравнении с девочками, в большей степени подвержены раздражительности, подозрительности и вербальной агрессии.

Также мною были выявлены обратные статистически значимые корреляционные связи между самооценкой и косвенной агрессией (r=-0,38), раздражительностью (r=-0,44) и обидчивостью (r=-0, 42). Эти данные указывают на то, что чем ниже самооценка подростка, тем более он склонен к проявлению агрессии косвенно, не непосредственно на объект агрессии на других людей. Кроме того, подростки с низкой самооценкой склонны быть раздражительными и обидчивыми.

Выводы

В ходе проведенного мной исследования я пришла к следующим результатам:

1.Изучив психологическую литературу по теме исследования, мы можем сказать, что существует множество подходов к понимаю агрессивности и самооценки в психологии, наиболее полным нам кажется взгляд Е.П. Ильина, о том, что агрессивность – это «свойство

личности, которое отражает склонность к агрессивному реагированию при возникновении фрустрирующей и конфликтной ситуации» [8, с.32-34].

2.Мы придерживаемся понимания самооценки основного компонента произвольной саморегуляции, направляющего активность человека по отношению к себе и окружающему миру.

3.Существуют различия в особенностях агрессивности и самооценки у подростков: мальчики-подростки чаще попадают в конфликтные ситуации, их легче вывести из себя, при этом они чаще боятся выглядеть глупцами перед окружающими. Чего нельзя сказать о девочках-подростках.

4.У подростков чаще встречается средний уровень самооценки (как для мальчиков, так и для девочек).

5.Подростки более склонны к проявлению вербальной агрессии, обиды и косвенной агрессии.

6.Чем выше самооценка подростка, тем более он склонен к проявлению физической агрессии, подозрительности, вербальной агрессии и чувства вины. Чем ниже самооценка подростка, тем более он склонен проявлять косвенную агрессию, раздражительность и обидчивость.

Список литературы

1. Акбиева, З.С. Самооценка и направленность личности подростков с отклоняющимся поведением: автореф. канд. психол. наук: 19.00.01. / З.С. Акбиева. - М.: Смысл. 1998. С. 21-23.
2. Алфимова, М.В. Трубников В.И. Психогенетика агрессивности / М.В. Алфимова. -М.: Москва. 2000. С. 26-27.
3. Асмолов, А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / А. Г.
Асмолов. -М.: Смысл. 2010. С. 126-128.
4. Басс, А. Психология агрессии / А. Басс. – М.: Республика. 1967. С.11-13.
5. Божович, Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – М.: Просвещение. 1995. С. 55-56.
6. Гребень, Н.Ф. Психологические тесты для профессионалов / Н. Ф. Гребень. - М: Современная школа. 2007. С.127-128.
7. Дарвиш, О.Б. Возрастная психология: учеб. пособие для студ. вузов, обучающихся по специальности 031000 «Педагогика и психология» / О.Б. Дарвиш. - М.: Педагогика. 2005. С.68-69.
8. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. - СПб.: Питер. 2001. С. 32– 34.
9. Корчуганова, И.П., Профессиональное развитие и поддержка педагогов, работающих с детьми группы риска / И.П. Корчуганова. - М.: Педагогика. 2006. С.115-117.
10. Крысько, В.Г. Общая психология в схемах и комментариях: Учебное пособие / В.Г. Крысько. . – М.: ВЛАДОС. 2007. С.91-92.
11. Лоренц, К. Агрессия, или, так называемое зло / К. Лоренц. -М.: Москва. 2017. С.112-114.
12. Лютова, Е.К. Тренинг эффективного взаимодействия с детьми / Е.К. Лютова. -М.: Москва. 2007. С.95-97
13. Молодцова, Т.Д. Психология, диагностика и коррекция детских трудностей / Т.Д. Молодцова. -М.: Москва. 2005. С.33-35.
14. Мудрик, А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик. – М.: Просвещение. 1999. С.10-12.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

15. Прядко, М. А. Исследование взаимосвязи самооценки и агрессивного поведения подростков // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. С. 81–85.
16. Реан, А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан. – Спб.: «Питер». 1996. С. 122-124.
17. Рубинштейн, С.Л. Исследование самооценки // Экспериментальные методики патопсихологии. 1970. С.28-31.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 574+338.138(575.3)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ
Кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411550

To Cite: ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ. (2023). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411550

Аннотация

В статье представлено теоретические основы устойчивого развития и формирования экологического предпринимательства в условиях «зеленой» экономики. Подчеркнуто, что экологическая ответственность является важнейшим фактором для создания обязательного потенциала для обеспечения устойчивого развития человечества, а также и главным компонентом корпоративной и социально-экономической ответственности предпринимательства в условиях «зеленой» экономики. Данный пункт отмечен в Глобальном договоре ООН, в котором были сформулированы десять универсальных принципов, касательно прав человека, относящихся к трудовым отношениям, экологической ответственности, а также противодействию коррупции. Эти принципы, в целом, направлены на реализацию прогрессивных стратегий, относящихся к ведению бизнеса. А также, отмечено, что для улучшения экологической обстановки в Таджикистане, а также в целях создания и обновления правовых, нормативных и экологических предпосылок в процессе перехода страны к предложенной модели устойчивого эколого-экономического развития достигнуты заметные успехи, благодаря разработанным и принятым основным законодательным актам в сфере экологии и охраны природы

Ключевые слова: *устойчивое развитие, «зеленой» экономики, экологическое предпринимательство, экологическая политика, экологическое образования, рынка экологических товаров, окружающие среды, экологическая безопасность, экологическая обстановка, государственное регулирование, экологическое законодательство, эколого-экономического развития.*

ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКАДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІКТІ ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ
э.ғ.к., доцент,
Мемлекеттік басқару бөлімінің басшысы
Мемлекеттік басқару қаржы академиясы
Тәжікстан Республикасының Президенті,
734025, Тәжікстан, Душанбе, көш. С.Носира, 33 жаста

Аннотация

Мақалада жасыл экономикада тұрақты дамудың және экологиялық кәсіпкерлікті қалыптастырудың теориялық негіздері берілген. Экологиялық жауапкершілік адамзаттың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін қажетті әлеуетті құрудың ең маңызды факторы, сондай-ақ жасыл экономикадағы кәсіпкерліктің корпоративтік және әлеуметтік-экономикалық жауапкершілігінің негізгі құрамдас бөлігі екендігі атап өтілген. Бұл мәселе еңбек қатынастарына, экологиялық жауапкершілікке және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға қатысты адам құқықтарына қатысты он әмбебап қағидатты тұжырымдаған БҰҰ Жаһандық шартында атап өтілген. Бұл принциптер негізінен бизнесті жүргізуге қатысты прогрессивті стратегияларды жүзеге асыруға бағытталған. Сондай-ақ, Тәжікстандағы экологиялық жағдайды жақсарту мақсатында, сондай-ақ елдің тұрақты экологиялық және экономикалық дамудың ұсынылған үлгісіне көшу процесінде құқықтық, нормативтік және экологиялық алғышарттарды жасау және жаңарту мақсатында, атап өтілді. экология және табиғатты қорғау саласындағы негізгі заңнамалық актілерді әзірлеу мен қабылдаудың арқасында елеулі табыстарға қол жеткізілді.

Негізгі сөздер: *тұрақты даму, жасыл экономика, экологиялық кәсіпкерлік, экологиялық саясат, экологиялық білім, экологиялық тауарлар нарығы, қоршаған орта, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық жағдай, мемлекеттік реттеу, экологиялық заңнама, экологиялық және экономикалық даму.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND FORMATION OF ENVIRONMENTAL ENTREPRENEURSHIP IN A GREEN ECONOMY

DOSIEV MAKHMADSHOH NAZAROVICH
Candidate in Economics, Associate Professor,
Head of the Financial Management Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 918-11-96-48.

Annotation

The article presents the theoretical foundations of sustainable development and the formation of environmental entrepreneurship in a green economy. It is emphasized that environmental responsibility is the most important factor for creating the necessary capacity to ensure sustainable development of humanity, as well as the main component of the corporate and socio-economic responsibility of entrepreneurship in a green economy. This point is noted in the UN Global Compact, which formulated ten universal principles regarding human rights related to labor relations, environmental responsibility, and anti-corruption. These principles are generally aimed

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

at implementing progressive strategies related to doing business. And also, it was noted that in order to improve the environmental situation in Tajikistan, as well as in order to create and update legal, regulatory and environmental prerequisites in the process of the country's transition to the proposed model of sustainable environmental and economic development, notable successes have been achieved, thanks to the development and adoption of basic legislative acts in in the field of ecology and nature conservation

Key words: *sustainable development, green economy, environmental entrepreneurship, environmental policy, environmental education, market for environmental goods, environment, environmental safety, environmental situation, government regulation, environmental legislation, environmental and economic development.*

Известно, что в первый раз переход на путь устойчивого развития был озвучен на Международной конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро в 1992 г., на которой была утверждена «Повестка дня на XXI век», в которой указано необходимое гармоничное сочетание трех компонентов - экономической, социальной и экологической составляющих жизнедеятельности человека, т.е. компонентов развития в виде принципа перехода к сбалансированному использованию окружающих природных ресурсов на всевозможных уровнях управления, а также во всех странах мира.

Основными предпосылками к данному призыву стали появляющиеся и возрастающие противоречия между значительными повышениями потребностями населения, а также оскудение и деградация окружающей природной среды. Выражение «Устойчивое развитие» («Sustainable development») означает развитие, в процессе которого происходит сбалансированное равновесие между параметрами потребности, как современных, так и будущих поколений при существовании обязательных условии жизнедеятельности в здоровой и безопасной окружающей среде [4].

Согласно определения Комиссии ООН по устойчивому развитию, основной целью для устойчивого развития является все растущее удовлетворение потребностей общества с учётом сохранения необходимой для жизнедеятельности способности будущих поколений [4].

Следовательно, экологическая ответственность является важнейшим фактором для создания обязательного потенциала для обеспечения устойчивого развития человечества, а также и главным компонентом корпоративной и социально-экономической ответственности предпринимательства в условиях «зеленой» экономики. Данный пункт отмечен в Глобальном договоре ООН, в котором были сформулированы десять универсальных принципов, касательно прав человека, относящихся к трудовым отношениям, экологической ответственности, а также противодействию коррупции. Эти принципы, в целом, направлены на реализацию прогрессивных стратегий, относящихся к ведению бизнеса.

Третья часть указанных принципов относится к экологическим и, соответственно, касается формирования и развития «экологического предпринимательства». Их можно выразить следующим образом - деловые круги должны:

- придерживаться условий превентивного подхода по отношению к экологическим проблемам;
- осуществлять инициативы, которые целенаправленны на рост роли ответственности и бережности за состояние и богатство окружающей природной среды;
- принимать меры относительно развития и расширения экологически безопасных технологий [7].

На конференции «Рио-92», т.е. конференции ООН по окружающей среде и развитию, также был подписан ряд основополагающих экологически значимых конвенций и

документов касательно изменения климата, сохранения биоразнообразия, лесов и т.д.. Помимо того, одним из главных результатов Саммита является принятие «Повестки дня на XXI век», которая является глобальным планом действий человечества с целью достижения устойчивого развития [8].

В 2002 году в ознаменование 10-летия «Рио-92», т.е. «Рио+10», с 26 августа по 4 сентября в Йоханнесбурге состоялся Всемирный Саммит по устойчивому развитию под названием «ВСУР».

В Йоханнесбурге также приняты обязательства в отношении развития энергетики, обеспечения доступа к водным ресурсам и санитарии, повышения выпуска продукции сельского хозяйства, допустимого применения токсичных химических реагентов, а также для сохранения биоразнообразия и наиболее рационального использования здоровых экосистем. Данные требования должны принять во внимание не только правительства, но и неправительственные, организации на уровне межправительств, а также и коммерческие образования [7].

ГА ООН в декабре 2009 года, предложила провести на высшем уровне конференцию ООН по устойчивому развитию, данную конференцию называют также и конференцией «Рио+20». Упомянутая конференция проходила в Рио-де-Жанейро 20-22 июня 2012 года. В программе Конференции ООН по устойчивому развитию «Рио+20» рассмотрены основные и приоритетные направления:

- зеленая экономика в контексте устойчивого развития;
- институциональные рамки устойчивого развития.

На конференции рассмотрены для обсуждения 7 ключевых тем - вода, энергетика, океаны, устойчивые города, «зеленые рабочие места», оценка риска и снижение стихийных бедствий, продовольственная безопасность и устойчивое сельскохозяйственное производство [9].

В контексте вышеизложенного, необходимо отметить, что в мировой практике, в последнее десятилетие, наметились некоторые позитивные тенденции, которые направлены на решение проблем охраны экосистем и природных ресурсов с целью обеспечения экологически устойчивого и социально-экономического развития регионов на основы принципы зеленного экономики.

За последние годы наблюдается то, что возникшие взаимосвязи зачастую нарушаются человеком в процессе его активной деятельности при производстве товаров потребления. В прошлом природа сама успешно справлялась с безвредной переработкой промышленных отходов, однако на данный момент, количество образовавшихся вредных токсичных для окружающей среды отходов в отдельных наблюдаемых местностях превышает способность природы самостоятельно их утилизировать.

Республика Таджикистан, приобретя независимость, унаследовала вместе с тем и загрязненную окружающую природную среду, которая в течение длительного времени подвергалась вредному воздействию от производств. Существовавший рост промышленного и сельскохозяйственного производства, интенсивного использования пестицидов, легкой и тяжёлой промышленности, привело к загрязнению окружающей среды.

Вместе с тем, отметим, что для улучшения экологической обстановки в Таджикистане, а также в целях создания и обновления правовых, нормативных и экологических предпосылок в процессе перехода страны к предложенной модели устойчивого эколого-экономического развития достигнуты заметные успехи, благодаря разработанным и принятым основным законодательным актам в сфере экологии и охраны природы [3].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Ниже представлены Законы и законодательные акты, в которых конституционно определены и закреплены вопросы относительно охраны природы и природных ресурсов: Конституция Республики Таджикистан (Ст. №13, 38, 44 об охране окружающей среды), Закон Республики Таджикистан «Об охране природы», принятый Постановлением Верховного Совета Республики Таджикистан N905 «а» от 27.12.1993 года, международные обязательства, подписанные Республикой Таджикистан в данной сфере.

Согласно требованиям Закона Республики Таджикистан «Об охране природы», разработаны и утверждены отраслевые законодательные акты, такие как: Водный Кодекс (1993), Закон Республики Таджикистан «Об охране атмосферного воздуха»(1996), Закон Республики Таджикистан «Об охране и использовании животного мира» (1994), .Закон Республики Таджикистан «О недрах» (1994), Земельный Кодекс Республики Таджикистан (1996), Положение «О государственной экологической экспертизе в Республике Таджикистан» (1994), Государственная Экологическая Программа Республики Таджикистан в период 1998-2008гг. (1997).

Целью всех вышеуказанных нормативно-правовых актов является определение основных направлений эколого-экономического развития страны. Кроме перечисленных выше, также приняты законодательные акты с целью усиления охраны рыбных хозяйств, создания Таджикского национального парка, контроля и порядка сбора дикорастущих лекарственных трав и другие.

К настоящему моменту Таджикистаном ратифицированы Конвенции ООН, касающихся вопросов охраны окружающей природной среды:

- Конвенция ООН «О биологическом разнообразии»;
- Рамочная Конвенция ООН «Об изменении климата»;
- Монреальский Протокол по веществам, разрушающим озоновый слой и Лондонской поправкой;
- Конвенция ООН по борьбе с опустыниванием.

В связи с этим, в 1996 году была разработана и принята Правительством Республики Таджикистан «Государственная программа экологического воспитания и образования населения».

В настоящее время основные экологические вопросы решены и решаются в рамках следующих национальных программ:

- Государственная программа по экологическому образованию и воспитанию населения Республики Таджикистан до 2000 года и на перспективу до 2010 года;
- Государственная экологическая программа Республики Таджикистан до 2019 года;
- Национальный план действий о гигиене окружающей среды (2000);
- Национальный план действий о предотвращении опустошения разрушающих озоновый слой (2001);
- Национальная стратегия охраны здоровья населения (2002);
- Национальный план действий об уменьшении последствий изменения климата (2002);
- Первая национальная Декларация об изменении климата (2003);
- Национальная Стратегия и План действий о сохранении и рациональном использовании биологического разнообразия Республики Таджикистан (2003);
- Государственная программа развития особо охраняемых природных территорий на 2005-2015 годы;
- Программа развития лесного хозяйства Республики Таджикистан на 2006-2015 годы (2005);
- Национальный план действий об охране окружающей среды (2006).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Разработанные и принятые национальные Программы целенаправленны на устранение экологических проблем, а именно: предотвращение эрозии земли, решение вопросов восстановления качества потребляемой воды и воздуха, разработки и внедрения новых экологических и с низкой энергоемкой технологией для промышленного производства. Программы также направлены на проблемы, касающиеся укрепления здоровья людей, минимизацию неблагоприятных последствий изменения климата, что в свою очередь должно обеспечить устойчивое развитие и сохранение биологического разнообразия страны [3].

Основным Законом Республики Таджикистан является Конституция. В Конституции страны установлены основные нормы в сфере охраны окружающей природной среды и рационального использования природных ресурсов. Конституция Республики Таджикистан гарантирует обязанности государства и граждан:

- ст. 13 «Земля, её недра, вода, воздушное пространство, животный и растительный мир и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства, и государство гарантирует эффективное их использование в интересах народа»;
- ст. 38 «Каждый имеет право на охрану здоровья. Каждый, в рамках определённых Законом, пользуется бесплатной медицинской помощью в государственных учреждениях здравоохранения. Государство принимает меры по оздоровлению окружающей среды, развитию массового спорта, физической культуры и туризма;
- ст. 44 «Охрана природы, исторических и культурных памятников – обязанность каждого» и др. [10].

Анализ проблемы показал, что в Республике Таджикистан для формирования экологического предпринимательства и регулирования их деятельности существует достаточно возможностей, но единый специальный закон об экологическом предпринимательстве не разработан. В этой связи, следует отметить, что в Республике Таджикистан с целью развития экологического предпринимательства, необходимым является принятие такого нормативно-правового документа, который бы мог регулировать все сферы экологического предпринимательства.

Формирование модернизированного и цивилизованного экологического предпринимательства в экономической сфере Республики Таджикистан является первостепенной из важнейших стратегических факторов в программе устойчивого экономического развития для достижения достойного уровня жизнедеятельности населения.[3].

Производство чистой продукции, работы и услуги природоохранного назначения является основным направлением деятельности экологического предпринимательства.

Более точно можно идентифицировать технологии, направленные на борьбу с загрязнением и охране окружающей среды. Однако, значительно труднее прослеживать, например, чтобы новые технологии, виды продукции, промышленный дизайн, реклама и тому подобное, разработанные с учётом природоохранных нормативов и требований. По большей части, их можно отнести в состав разных отраслей промышленности, а не к «экологической индустрии». Такая методическая неопределённость, на наш взгляд, на данный момент не даёт возможность точно соизмерять ёмкость экологического рынка и экологического предпринимательства. [2].

К основным субъектам экологического бизнеса относятся юридические лица, которые ведут предпринимательство, независимо от организационно-правовых форм собственности, а также иные физические лица, которые осуществляют предпринимательскую деятельность, без учреждения юридического лица, а также и другие субъекты предпринимательской

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

деятельности, предусмотренные законодательством, которые осуществляют производство продукции, выполнение различных работ и услуг [12].

По мнению некоторых исследователей экологическое предпринимательство имеет такие основные характерные черты, которые указаны в таблице (см. табл. 1).

Таблица 1.

Основные характерные черты экологического предпринимательства

Основные характерные черты	Объект рыночных отношений в секторе экологического предпринимательства
Основная деятельность	Производство продукции, выполнение работ и предоставление услуг специального природоохранного назначения
Целевая установка	Гармонизация взаимоотношений человека и природы, охрана окружающей среды
Критерий деятельности	Безотходность производственных процессов
Основное направление развития	Экологическая качественная продукции, работ и услуг
Развитая научная составляющая экологической деятельности	Использование результатов современных научных достижений, методик, инструментария, технологий и т.д.)
Экологическое образование	Повышение уровня экологического образования и культура кадров
Правовая деятельность	Деятельность в рамках действующего, в том числе, экологического законодательства

Следует отметить, что у нас в республике, консультационные услуги, в том числе экологический аудит, нуждается в активизации деятельности и для контроля экологического состояния в Республике Таджикистан необходимо усилить их деятельность.

Далее в рассуждениях исследователей речь идет о классификации разновидностей экологической предпринимательской деятельности, которая позволяет выделение определенных групп по следующим четырём критериям:

- разновидности процессов для экодеструктивных действий, предотвращающих благодаря предпринятым действиям;
- компоненты и факторы естественной окружающей среды, с которыми происходит взаимосвязь в процессе деятельности;
- виды деятельности;
- виды новых и прогрессивных технологических процессов [5].

С точки зрения Т. Андерсона, экологическое предпринимательство определяется как деятельность, которая направлена на определенные изменения основных принципов для функционирования рынка для достижения устойчивого развития. При этом предпринимательскую деятельность можно рассматривать как отражение множества процессов, которые происходят в обществе в виде механизма удовлетворения долгосрочных прогнозируемых потребностей жизнедеятельности индивида [1].

На этом поприще, процесс взаимодействия предпринимательства и охраны окружающей среды условно можно подразделить на следующее:

а) деятельность, направленную на обеспечение экологической безопасности предпринимательства;

б) формирование и развитие рынка экологических товаров, а также работ и услуг.

На наш взгляд, в условиях «зеленой» экономики основным направлением устойчивого экологического развития, а также и экологическим ориентиром предпринимательской деятельности, должна быть система открытых конкурирующих рынков, когда цены отражают реальную стоимость, как природных, так и других ресурсов.

Как отметили наши отечественные ученные, формирование рынка экологически чистой сельскохозяйственной продукции, сырья и продуктов питания предполагает реализацию следующих мероприятий:

- установление относительно высоких цен на экологически чистую продукцию и соблюдение оптимальных соотношений между ценами чистой и загрязнённой продукции;
- установление предельно допустимых концентраций (ПДК) вредных веществ в сельскохозяйственных продуктах и жёсткого контроля за их соблюдением;
- развитие сети СЭС, обеспечение их специальными приборами и оборудованием для обеспечения контроля над содержанием вредных компонентов в окружающей среде и продуктах питания;
- проведение аттестации соответствующих организаций для выдачи сертификатов на экологически чистую продукцию;
- изъятие загрязнённого сырья и продуктов питания в местах и массовой реализации;
- обеспечение покупателей достоверной информацией о качестве продуктов питания и т.д. [11].

Следует отметить, что, на практике, законодательство в области экологии существует в большей степени формально и лишь до определенной степени может стимулировать хозяйствующий субъект для того, чтобы уменьшить негативное воздействие на окружающую природную среду в результате деятельности, и никаким образом не поощряет для дальнейшего уменьшения какого-либо отрицательного воздействия. Вследствие чего загрязнители не уменьшаются в выбросах действующих производств ниже норм, даже в тех случаях, когда это можно без особых усилий осуществить, не используя дополнительные затраты.

По нашему мнению, предпринимательская деятельность в экологической сфере и охраны окружающей природной среды, поддерживается государством с помощью установления определённых налогов и других льгот на основании предусмотренных законодательством актов.

Таким образом, действия в процессе разгосударствления и приватизации, которые происходят в странах с экономикой, входящей в мировую экономическую систему, в том числе и в Республике Таджикистан, способствуют формированию сферы экологического предпринимательства, и такой вид предпринимательства в экологической сфере, по нашему мнению, представляется одним из ответственных и перспективных видов предпринимательской деятельности, отвечающим потребностям охраны природы и возобновления природных ресурсов, для дальнейшего выживания всей человеческой цивилизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андерсон Т., Капиталисты: Приносящие пользу. – Издательство "Littlefield", 1997. – 189 с.
2. Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на период 1998-2000 гг.по Постановлению Правительства Республики Таджикистан от 27 июля 1997 г. С. 21

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3. Досиев М. Н. Особенности формирования и развития экологического предпринимательства, Дис. …канд. эконом. наук.: 08.00.05/ М. Н. Досиев; Душанбе,2019. – 168с
4. Доклад конференции ООН по окружающей среде и устойчивому развитию, Рио-де-Жанейро, Том 1. – Нью-Йорк, 1993. – 512 с.
5. Игнатьева, Мочалова Л.А. Экологизация промышленного производства: Направления инструментарий. Экономика региона-2008-№1 с.153-163.
6. Комиссия ООН по устойчивому развитию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/development/sustainable/csd.shtml.Matters of Russian and International Law. 2`2013 (дата обращения 04.09.2023)
7. Конференция ООН по ос и устойчивому раз¬витию. Рио-92 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21 /).(дата обращения 05.09.2023)
8. Конференция Всемирный саммит по устойчивому развитию (ВСУР). [Электронныйресурс].Режимдоступа:ttp://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_ wssd.pdf : http://www.johannesburgsummit.org(дата обращения 01.09.2023)
9. Конференции ООН по устойчивому развитию, «Рио+20». Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.uncsd2012.org/ri o20/(дата обращения 06.09.2023)
10. Конституции Республики Таджикистан,.Душанбе-1994 г.
11. Одинаев, Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. –Душанбе, 1997. -75 с.
12. Сафаров, Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров.–Душанбе, 1998. -55 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПРОБЛЕМЫ КОРИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Стародубова Анна Владимировна
Кыргызская Государственная Медицинская Академия им. И. К. Ахунбаева,
медико-профилактический факультет, 4 курс

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411554

To Cite: Стародубова Анна Владимировна. (2023). ПРОБЛЕМЫ КОРИ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411554

Аннотация. *Қызылша – вирустық инфекция, қоздырғышы жоғарғы тыныс жолдары арқылы енеді. Өте жоғары температура, жөтел, конъюнктивит, қабақтың ісінуі және дауыстың қарлығуы тән. Сонымен қатар, бүкіл денеде мол бөртпе пайда болады, сондай-ақ иммундық қорғаныстың төмендеуі, соның салдарынан асқынулар болуы мүмкін: іріңді отит, бронхит және пневмония. Бала неғұрлым жас болса, соғұрлым ол үшін инфекция қауіпті.*

Қызылша да өте жұқпалы: басқаларға қауіп типтік белгілердің басталуынан 4-5 күн бұрын пайда болады. Барлық жастағы балалар ауырады, бірақ қызылша әсіресе 5 жасқа дейінгі балалар үшін қауіпті. Бірінші жастағы нәрестелерде анасынан қызылшаға қарсы иммунитет 2-3 ай сақталады, сондықтан олар да ауырып қалу қаупі бар.

Қызылша – өте жұқпалы жұқпалы ауру. Қазіргі уақытта бұл ауру сирек кездеседі, бұл көптеген жылдар бойы балалардың барлығына дерлік осы инфекцияға қарсы егілгенімен байланысты. Бірақ 90-шы жылдардың аяғынан бастап қоғамдағы вакцинацияға қарсы көңіл-күйге байланысты ауру көрсеткіші өсе бастады, бүгінде қалалар мен ауылдарда ауру ошақтары орын алуда, инфекцияның ағымы өте қауіпті, өйткені ауыр асқынулар болуы мүмкін.

Аннотация. *Корь — это вирусная инфекция, возбудитель проникает через верхние дыхательные пути. Типична очень высокая температура, кашель, конъюнктивит, отечность век и хриплость голоса. Кроме того, возникает обильная сыпь по телу, а также снижение иммунной защиты, за счет чего возможно присоединение осложнений: отитов с гноем, бронхитов и пневмонии. Чем младше ребенок, тем опаснее для него инфекция.*

Для кори типична и высокая заразность: опасность для окружающих проявляется еще за 4 — 5 дней до начала типичных симптомов. Заболевают дети всех возрастов, но особенно опасна корь для малышей до 5 лет. У младенцев первого года иммунитет к кори от мамы остается на 2-3 месяца, поэтому они тоже рискуют заболеть.

Корь является высокозаразным инфекционным заболеванием. В наши дни такое заболевание встречается нечасто, что связано с тем, что многие годы детей практически поголовно прививали от этой инфекции. Но с конца 90-х годов в связи с антипрививочными настроениями в обществе заболеваемость стала расти, сегодня вспышки бывают в городах и селах, а течение инфекции достаточно опасно, так как возможны серьезные осложнения.

Annotation. *Measles is a viral infection, the pathogen enters through the upper respiratory tract. Very high fever, cough, conjunctivitis, swelling of the eyelids and hoarseness of the voice are typical. In addition, a profuse rash occurs throughout the body, as well as a decrease in immune*

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

defense, due to which complications may occur: otitis media with pus, bronchitis and pneumonia. The younger the child, the more dangerous the infection is for him.
Measles is also highly contagious: the danger to others appears 4 to 5 days before the onset of typical symptoms. Children of all ages get sick, but measles is especially dangerous for children under 5 years of age. In infants of the first year, immunity to measles from their mother remains for 2-3 months, so they also run the risk of getting sick.

Measles is a highly contagious infectious disease. Nowadays, this disease is rare, which is due to the fact that for many years almost all children have been vaccinated against this infection. But since the late 90s, due to anti-vaccination sentiment in society, the incidence rate has begun to increase; today outbreaks occur in cities and villages, and the course of the infection is quite dangerous, as serious complications are possible.

Негизгі сөздер: *қызылша, эпидемия, проблемалар, инфекция, расталған, Кыргыз Республикасы, ауа-тамшылы.*

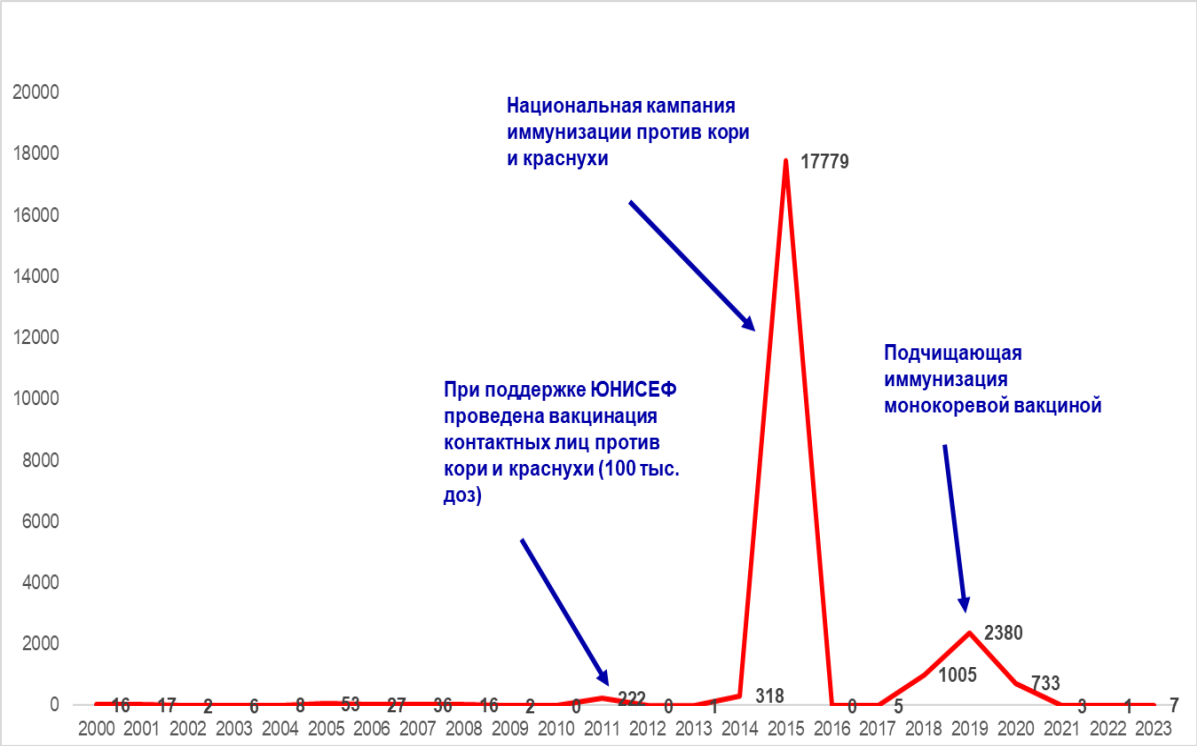
Ключевые слова: *корь, эпидемия, проблемы, инфекция, подтвержденный, Кыргызская Республика, воздушно-капельный.*

Key words: *measles, epidemic, problems, infection, confirmed, Kyrgyz Republic, airborne.*

Введение. Корь – это острое инфекционное вирусное заболевание с высоким уровнем восприимчивости. Передается воздушно-капельным путем при кашле, чихании. Корью могут заболеть взрослые и дети. Заболевший человек может заразить других людей с момента появления у него признаков заболевания до появления сыпи.
Инкубационный период в среднем длится от 7 до 14 дней. Заболевание начинается с признаков простуды и ОРВИ: слабость, недомогание, насморк, кашель, повышение температуры выше 38°С с последующим появлением сыпи. Сыпь появляется вначале на шее и на лице, затем распространяется на все тело. В период максимального высыпания температура тела может подниматься до 40°С.
Корь опасна осложнениями, могут развиться воспаление легких, головного мозга, глаз, приводящее к слепоте. В тяжелых случаях возможен летальный исход.
Вакцинация - самый эффективный способ защиты ребенка от многих опасных инфекционных заболеваний и связанных с ними осложнений.
Актуальность данной темы заключается в наблюдении эпидемиологической ситуации по кори в Кыргызской Республике и изучении влияния вакцин КПК для предотвращения кори.
Методы исследования: эпидемиологический, наблюдательный.
Результаты исследования: В январе 2023-го в Кыргызстане зарегистрировали больше случаев кори, чем за весь прошлый год. Эта болезнь крайне заразна, поэтому есть опасность ее распространения по стране.

Многолетняя динамика заболеваемости корью в КР, 2000-2023 гг.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

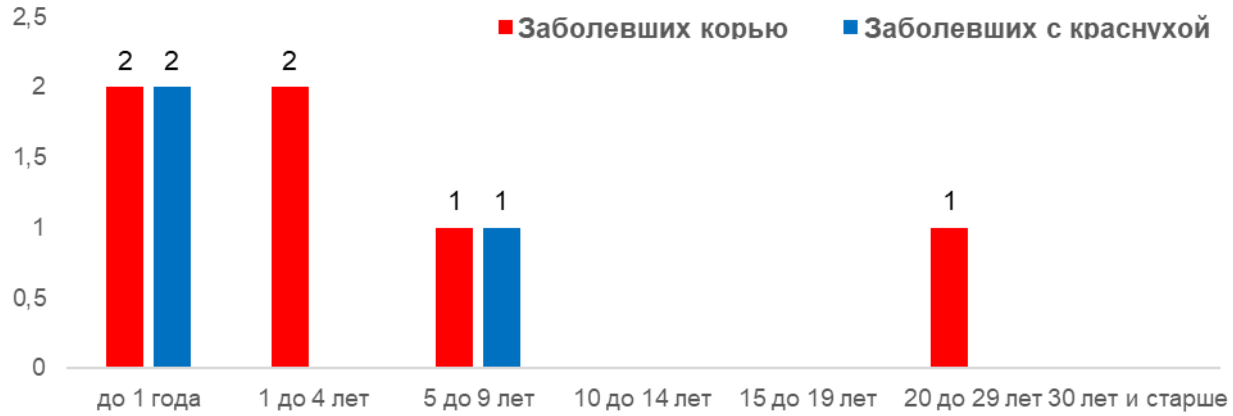
Количество клинически выявленных и лабораторно подтвержденных случаев кори по неделям за 2022г.

Всего подозрительных случаев – 80; из них 60 лабораторных исследований,
1 случай лабораторно - подтвержденной кори, 20 случаев клинической кори, 2 случая краснухи.

Заболеваемость корью и краснухой за 2023г., г. Бишкек

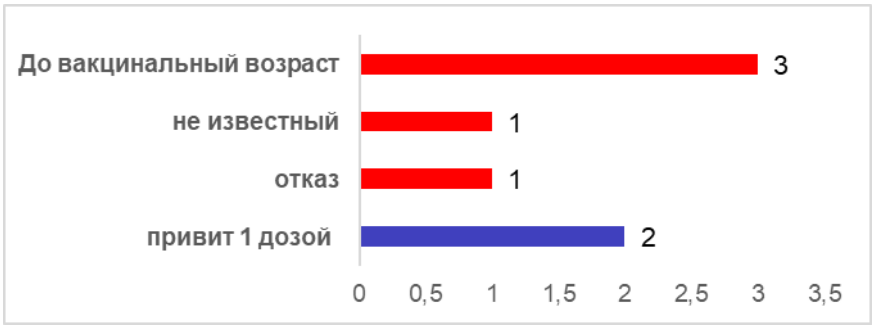
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Всего подозрительных случаев – 51;
7 случаев лабораторно - подтвержденной кори, 3 случая краснухи.

Секвенирование генома в ФБУН МНИИЭМ им. Г.Н. Габричевского, результат получен 22.02.23г.
Результат - образцы мочи и мазка из ротоглотки положительные на наличие РНК вируса кори. Было проведено секвенирование образца мочи, результат депонирован в MeaNS2 под номером 150369. Установлено, что выделен вирус кори генотипа D8, субвариант генетической линии MVi/Delhi.IND/01.14/06. Генетическая линия D8 MVi/Delhi.IND/01.14/06 на территории СНГ за период мониторинга 2016-2023 гг. не циркулировала.
Вирус указанного варианта выделен в г. Бишкеке на 3 неделе 2023 г. Филогенетический анализ показывает, что вариант D8 8415 родственный вирусам D8 6057 (99,6% сходства), циркулировавшим в Узбекистане в 2019 г., и варианту D8 8248, широко распространенному в 2021 г. в Таджикистане и 2022-2023 гг. в России генетическому варианту D8 8248 (сходство 99,3%).

Прививочный статус заболевших корью, Кыргызстан 2023г.

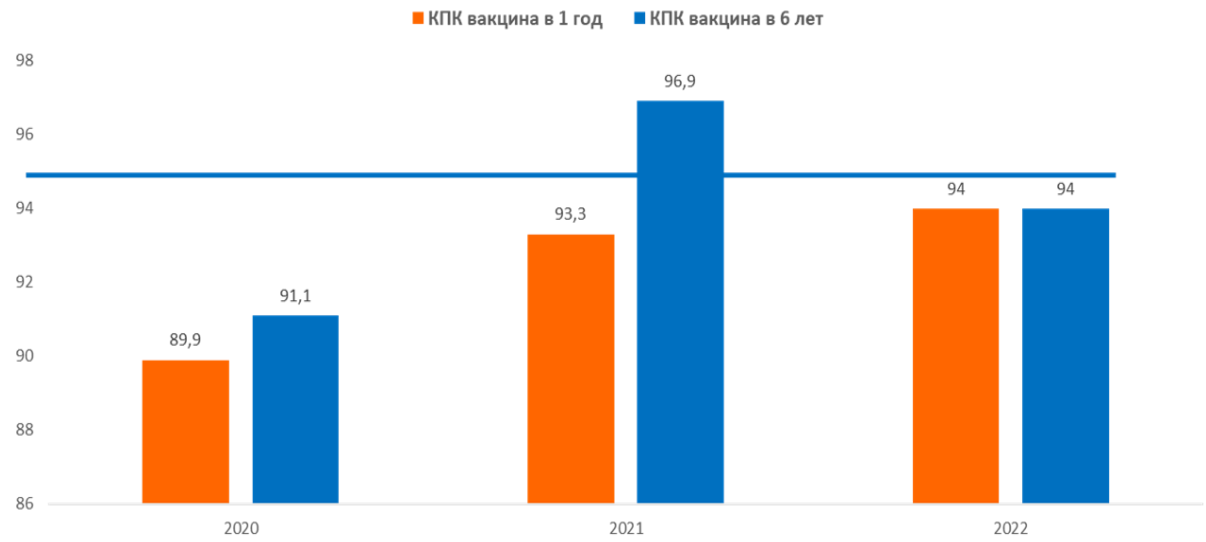
По прививочному статусу:
- 72% не вакцинированные;
- 28% вакцинированные 1-й дозой КПК.

Мероприятия в очагах кори:
- ✓ в очагах проводятся медицинское наблюдения за контактными лицами;
- ✓ из 7 очагов, на 21.02.2023 г 6 очагов были закрыты;
- ✓ остается 1 домашний очаг, медицинское наблюдение ведется до 05.03.2023 г.

№	Дата появление сыпи	Классификация возможного источника заражения	Контакт на дому	Очаг распространения и дата выявления	Количество контактных в групповом очаге	Активность очага
1.	28.12.2022	не установлен	3			18.01.2023
2.	28.12.2022	не установлен	3			18.01.2023
3.	29.12.2022	не установлен	3			17.01.2023
4.	15.01.2023	не установлен	2			05.02.2023
5.	17.01.2023	не установлен	5			03.02.2023
6.	01.02.2023	не установлен	3	Стационар от 03.02.23 Школа от 28.01.23	22 34	24.02.2023 18.02.2023
7.	12.02.2023	не установлен	5			05.03.2023

Охват плановой иммунизацией против кори и краснухи (2019-2022гг)

Охват плановой вакциной КПК	2019	2020	2021	2022
КПК вакцина в 1 год	97,3%	89,9%	93,3%	94%
КПК вакцина в 6 лет	95,5%	91,1%	96,9%	94%

Ответные меры по локализации вспышки кори:

1. На каждый подозрительный случай проводится расследование с проведением противоэпидемических мероприятий в очагах.
2. Экстренная иммунизация проводится КПК вакциной, для непривитых детей до 10 лет.
3. Для непривитых взрослых контактных лиц в данное время отсутствует корь содержащая вакцина.
4. Проведен республиканский штаб, где приняты решение:

- Усиление плановой иммунизации против кори и краснухи на уровне не менее 95%;

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- Провести ревизию прививочной документации (форм 63-у) среди детей от 1 года до 6 лет, с составлением списка подлежащих детей.

В случае плановой прививки впервые КПК вакцина вводится в период с 12 по 15 месяцы жизни ребёнка. Если отсутствуют противопоказания, ревакцинация против кори проводится в 6 лет. В плановом порядке её проводят двукратно, независимо от возраста и условий. Но существуют ситуации, когда приходится немного отклониться от календаря.

1. Если среди близких людей кто-то заразился корью — прививку делают всем контактным лицам до 40 лет. В эту категорию входят дети с года, не болевшие корью или непривитые против неё (дети считаются непривитыми, если отсутствуют документально подтверждённые данные об этом).
2. Если родился ребёнок от мамы, у которой отсутствуют антитела к вирусу кори — малыша прививают дополнительно в возрасте 8 месяцев, чтобы снизить вероятность заражения непредсказуемой инфекцией. Затем ребёнка вакцинируют в 14–15 месяцев и далее согласно календарю прививок.

Вакцина предназначена только для подкожного введения в плечо в дозе 0,5 мл. Одна доза (0,5 мл) вакцины содержит: активные вещества: ослабленные вирусы против кори (не менее 1000 ТДЦ50), эпидемического паротита (5000 ТДЦ50), краснухи (1000 ТДЦ50). Вспомогательные вещества: частично гидролизованный желатин, сорбитол, следы неомицина, вода для инъекций.

Лекарственное взаимодействие: возможно одновременное (в один день) назначение вакцины с вакцинами против коклюша, дифтерии, столбняка; дифтерии и столбняка; столбнячным анатоксином; поливакциной (живой и инактивированной); вакциной против Haemophilusinfluenzae типа b; вакциной против вируса гепатита В без риска осложнений или снижения эффективности. При этом вакцины вводят в разные участки тела разными шприцами.

Существуют противопоказания: 1. острые соматические и инфекционные заболевания; 2. наличие в анамнезе аллергических или анафилактических реакций на компоненты вакцины (неомицин и куриный белок); 3. беременность; 4. лейкемия; 5. выраженная анемия и другие тяжелые заболевания крови, включая злокачественные тяжелые нарушения функций почек; 6. заболевания сердца в стадии декомпенсации; 7. злокачественные новообразования.

Реакции на введение вакцины проявляются:

Очень часто: местная реакция в виде покраснения и болезненности в месте введения вакцины.

Часто: повышение температуры тела, сыпь.

Редко: повышение температуры тела и судороги.

Очень редко:

- воспаление головного и спинного мозга (энцефаломиелит в 1 случае на 1 млн. привитых)
- серьезные аллергические реакции в 1 случае на млн. прививок;
- тромбоцитопения в 1 случае на 30000-40000 прививок;
- аллергические реакции (анафилактический шок) в 3,5случаях на 10 млн. прививок.

Реакции на краснушный компонент КПК-вакцины: артралгии и артрит у девочек-подростков и взрослых женщин, которые длятся от нескольких дней до 2 недель. Указанные реакции проходит самостоятельно без лечения.

Одна доза (0,5 мл) вакцины содержит: активные вещества: ослабленные вирусы против кори (не менее 1000 ТДЦ50), эпидемического паротита (5000 ТДЦ50), краснухи (1000 ТДЦ50); вспомогательные вещества: частично гидролизованный желатин, сорбитол, следы неомицина, вода для инъекций.

Мероприятия направленные на локализацию вспышки кори:
В мае 2022 года и в январе 2023 года по всем регионам страны проведен мониторинг специалистами Республиканского центра иммунопрофилактики, совместно с консультантом ВОЗ по готовности организаций здравоохранения республики к вспышке кори и усилению настороженности у медицинских работников. Выявленные результаты активного надзора за корью и краснухой после мониторинга, показали, что у медицинских работников ослаблена настороженность, невыполнение индикатора исключенных случаев, недостаточные знания МР ПМСП и стационаров по их роли в системе эпидемиологического надзора по кори и краснухе, во время пандемии COVID-19 ослаблен контроль со стороны областного/районного ЦПЗиГСЭН, практически не проводился активный эпидемиологический надзор за корью и краснухой.

Обсуждение результатов:

1. На основании проведенного мониторинга, планируется проведение тренингов по усилению эпидемиологического надзора за корью и краснухой с 27.02 по 03.03.2023 года, по всем регионам страны, где будут охвачены 450 работников здравоохранения.
2. Планируется проведение навёрстывающей иммунизации среди детей от 1 года до 6 лет, с использованием КПК вакцины из резервного фонда.
3. Идет поиск путей обеспечения содержащей корь вакцины, для вакцинации взрослого контингента из числа контактных.

Ожидаемая техническая поддержка:

1. С 27.02.2023 г планируется приезд консультанта по лабораторной части из ЕРБ ВОЗ для проведения обучения специалистов национальной и субнациональной лаборатории.
2. С 15 по 16 марта 2023 года планируется участие специалистов в рабочем семинаре по использованию Информационной системы ВОЗ по иммунизации (WIISE) для предоставления и управления данными эпидемиологического надзора за болезнями, предупреждаемыми путем вакцинопрофилактики, которая состоится в городе Стамбул.
3. Техническая поддержка для подготовки страновой заявки по кори и краснухе в Гави (Дата подачи 18 июня 2023г.)

Рекомендации. Вакцинироваться, по возможности не находиться в больших скоплениях людей, соблюдать правила личной гигиены.

Выводы:

1. Корь – это острое инфекционное вирусное заболевание с высоким уровнем восприимчивости.
2. Вакцинация - самый эффективный способ защиты ребенка от многих опасных инфекционных заболеваний и связанных с ними осложнений.
3. В январе 2023-го в Кыргызстане зарегистрировали больше случаев кори, чем за весь 2022 год.
4. Вариант D8 8415 родственный вирусам D8 6057 (99,6% сходства), циркулировавшим в Узбекистане в 2019 г., и варианту D8 8248, широко распространенному в 2021 г. в Таджикистане и 2022-2023 гг. в России генетическому варианту D8 8248 (сходство 99,3%).
5. Выявленные результаты активного надзора за корью и краснухой после мониторинга, показали, что у медицинских работников ослаблена настороженность.
6. Недостаточные знания МР ПМСП и стационаров по их роли в системе эпидемиологического надзора по кори и краснухе.
7. Во время пандемии COVID-19 ослаблен контроль со стороны областного/районного ЦПЗиГСЭН.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Список литературы:

1. *Материалы Республиканского центра иммунопрофилактики (РЦИ)*
2. **https://yandex.ru/turbo?text=https%3A%2F%2Fhealth.yandex.ru%2Fdiseases%2Finfec%2Frash**
3. **https://www.kp.ru/family/deti/privivka-ot-kori-detyam/**
4. **https://yandex.ru/health/turbo/articles?id=7231**

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ДЕНСАУЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КӘСІБИ ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ

Жилисбаев Нағашбек Келисбекович[1]
Аға оқытушы
Уразбаев Аарыстан Арынбекович[2]
Аға оқытушы
Дайрабаев Максат Сейлбекович[3]
Аға оқытушы
Халықаралық туризм және меймандостық университеті[1,2,3]
Қазақстан, Түркістан қ.

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411565

To Cite: Жилисбаев Нағашбек Келисбекович, Уразбаев Аарыстан Арынбекович, & Дайрабаев Максат Сейлбекович. (2023). ДЕНСАУЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КӘСІБИ ҚОЛДАНБАЛЫ ДЕНЕ ДАЙЫНДЫҒЫ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411565

Андатпа

Мақала студенттер мен мектеп оқушыларының қазіргі спорт және дене денсаулығының өзекті мәселелерін анықтауға арналған. Онда сауалнаманы жүргізу туралы деректер пайызбен көрсетіледі.

Бұл мақалада студенттер арасындағы спорттың себептері мен жаһандық проблемалары көрсетілген.

Мақалада спорт бәріне бірдей жарамайды деген мифті жоққа шығарып, жасөспірімдер мен студенттерді дене шынықтырумен айналысуға қызықтыруға көңіл бөледі.

Мақалада жас ұрпақ үшін дене шынықтырудың рөлі туралы да айтылады.

Мақалада дене қозғалысы, дене тәрбиесінің қазіргі заманға сай салауатты өмір салтын жүргізу, адамдар денсаулығын нығайту арқылы күйзеліс жағдайын төмендету мәселелері ашылады.

Автор мақала жазу кезінде дене шынықтыру және спорт ойындарды қолдана отрып өскелең ұрпақтың дені сау және психикалық мықты мамандар тәрбиелеу барысында жұмыстар жасауға ерекше назар аударған.

Мақала қазіргі таңда өзекті мәселе болып табылатын қимыл тапшылыгн жоюдың негізгі құралы ретінде дәріптеуге арналған.

Қорытындылай келе таза ауаға шығып серуендеп, денені шынықтыратындай іспен шұғылдану күйзеліс деңгейін жақсартуға бірден бір жәрдемші болатындығын қарастырған.

Кілт сөздер: *Спорт, дене шынықтыру, мектеп, университет, физикалық белсенділік, қимыл қозғалыс.*

Кіріспе

Дене мәдениеті - бұл адамзат мәдениетінің органикалық бөлігі, оның ерекше дербес аймағы. Дене дайындығы негізінде өз бойындағы қажетті физикалық қабілеттерді тиімді қалыптастыруға, денсаулық жағдайын оңтайландыруға мүмкіндік беретін дене жаттығулары

түріндегі мақсатты қозғалыс белсенділігі деп білеміз. Денсаулық - әр адамның ғана емес, бүкіл қоғамның баға жетпес байлығы. Адамның өзі негізделген және нығайтылған денсаулығы оның ұзақ және белсенді өмірін қамтамасыз етеді. Қоғамдық өмірде білім беру, тәрбиелеу және демалу жүйесінде дене дайынығы өзінің сауықтыру, жалпы мәдени маңыздылығын көрсетеді. Дене дамуы адамның денсаулығын нығайту және сақтаумен тығыз байланысты. Әр түрлі физикалық жаттығуларды белсенді қолдану арқылы адам өзінің физикалық жағдайын жақсартады. Дене дайынығыдағы белсенділіктің нәтижесі - дене дайындығы және моторикасы мен дағдыларының жетілу дәрежесі.

Дене дайынығы мен дене мәдениетінін нәтижелері қоғам мен жеке адамдар үшін пайдалы болатын ерекше қызмет түрі ретінде қарастырған жөн. Студенттерді қамтитын дене дайынығы және спорттық қызмет қоғамдық және жеке мүдделерді біріктірудің тиімді механизмдерінің бірі болып табылады. Бұл студенттердің оқу үдерісі мен олардың қоғамдық белсенділіктерін жоғарылатудың тиімді құралдарының бірі. Студенттерді дене тәрбиесі мен спортқа баулу олардың кәсіби қолданбалы дене дайынығы жаттығуларының ерекшеліктерін ескере отырып басталады[1].

Қазіргі кезде кәсіби қолданбалы дене дайынығы және спорт студенттердің дене тәрбиесі бағдарламаларына енгізілген және студенттерді дене шынықтыруына бағытталған. Көптеген ғылыми зерттеулер кәсіби дайындықтың жоғары деңгейі физикалық дайындықты қажет ететіндігін дәлелдеді. Дене тәрбиесі – әр бір кезінде ең алдымен денсаулықты нығайту, содан кейін спорттық нәтижеге жету мақсатында қаралу керек. Дене дайынығы және спорт ұғымы салауатты өмір салтымен тығыз байланысты. Себебі казіргі технологиялар дамыған заманда салауатты өмір салты әрбір адамның, сонымен қатар әр бір студенттін ұстанымы болу керек.Соңғы уақытта жастардың бос уақытын тиімді пайдалану үшін уақыт азайып барады. Қазіргі уақытта жастар бос уақыт дағдарысын бастан кешіріп жатқан жоқ па, егер солай болса, неге?

Бұл зерттеудің мақсаты жастардың дене дайынығыдағы өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі таныту проблемаларын анықтау және олардың әрқайсысының ішкі рухани бағдарларын әшкерелеу, ұлтты жалпыға бірдей сауықтыру үшін студенттер мен оқушылардың ілеспе спорттық векторына нұсқау беру болып табылады. Бірақ дене дайынығы не себептен қажет екенін түсіну үшін оның адам өмірдегі физикалық және психикалық дайындығына қалай әсер ететінін білу керек.

Зерттеу материалдары мен әдістері әдістемелік құралдар негізінде дене дайынығы және спорт туралы теориялық және практикалық білім, әртүрлі оқу орындарының білім алушыларының практикалық сауалнамаларының нәтижелері және сарапшылардың, ғалымдар мен дәрігерлердің пікірлері болады.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, сауалнамаға қатысқандардың 67% -ның 3% -ы ғана дене дайынығын дұрыс анықтай алады. Алдымен анықтаудан бастау керек, бірінші кезекте дене дайынығы бұл - денені жалпы сауықтыруға және адамның моральдық-рухани қасиеттерін нығайтуға бағытталған әлеуметтік ғылыми сала, дене қозғалысы арқылы бірқатар жағдайлар мен жаттығуларды орындау. Дәрігерлер физикалық белсенділік пен қозғалысты болдырмау ағзаның әлсіреуіне әкеліп соғады ал физикалық белсенділік, жүрек-қан тамырлары мен тірек-қозғалыс жүйесін жұмысқа қабілеттілігін ұстап тұруға көмектеседі деп мәлімдейді.

Дене белсенділігі кезінде ағза қозғалмайтын және тыныш жағдайға қарағанда әлдеқайда көп оттегіні талап етеді. Бұл жүрек-қан тамырлары жүйесі органдарының жұмысына өте жақсы әсер етеді. Спортпен жиі шұғылдану кезінде өкпенің көлемі ұлғаяды, газ алмасу жақсарады, бұл қан қысымының төмендеуіне, инсульттердің, қант диабеті мен инфарктердің пайда болуының алдын алады. Дене дайындығының жүктемелері мидың

алмасу ғана емес, психикалық операцияларын жеделдете отырып, ОЖЖ (орталық жүйке жүйесі) оятады. Дене дайынығымен белсенді айналысатын жасөспірімдер мен студенттер оқу бағдарламасын жақсы есте сақтап, меңгереді[2].

Оларда төзімділік пен жұмысқа қабілеттілік байқалады. Дене дайындығының белсенділігі - қандай да бір ауруларды емдеудің тамаша құралы болып табылады. Жаттығулар барысында қандағы қанттың рұқсат етілген деңгейін бақылайтын инсулин өндіру процесі белсенді жүргізіледі. Бұдан басқа, орташа дене дайындығының жүктемелері организмнің қорғаныс күшін арттыруға ықпал етеді, бұл оған респираторлық ауруларға қарсы тұруға көмектеседі. Дене шынықтырумен айналысу ерік күшін және өзін-өзі иелену деңгейін дамытуға ықпал етеді. Олар түрлі қиындықтарды еңсеріп, алға қойған мақсатқа жетуді үйретеді. Бұл қасиеттер табиғи тұрғыдан физикалық белсенді емес адамдар үшін аса маңызды. Олар қозғалыс аппаратына пайдалы жағынан әсер етеді, адам жасының өзгерістерін баяулатады. Әдеттегі жаттығулар омыртқаға лимфа ағынын бірнеше есе күшейтеді, бұл остеохондроздың дамуын ұмытуға мүмкіндік береді. Қандай да бір ауруға шалдыққан жастардың өздерін физикалық ауыртпалықтардан қашпауы керек. Егер жалпы жаттығу сабақтары кері әсер ететін болса онда сауықтыру жаттығулары көмекке келеді.

Белсенді өмір салтына қарсыластар үшін бұл тек сауықтыру жаттығулары мен жүктемелер туралы ғылым ғана емес. Ол «Көрінбейтін дене шынықтыру» атты қызықты және көп мәнді бөлімнен тұрады. Байқалмайтын дене шынықтыру дегеніміз не? Бұл біздің барлық ауруларымыздың маңызды профилактикасы. Егер оқушылар спортпен шұғылдану үшін уақытының шектелгенін сезінетін болса, онда бұл жағдайдан шығу өте қарапайым, мысалы:

- тістерді тазалау кезінде денені оңға және солға бұру; тіс тазалап болғанша жасау керек немесе аялдамада, жәй тұрған кезде, қоғамдық көлікті күту кезінде иық және бас бұлшықеттерін қызыдырып тұру өте пайдалы. Келесі жаттығу барлығы үшін өте пайдалы болады, ұзақ уақыт қолжазбалық дәрістер жазу немесе компьютерде мәтіндерді баспа жүзінде енгізу кезінде қолдың майда шыбықтарын қыздырып отыру. Дәрігерлер өмірде аз қозғалатын адамдарға осындай жаттығу кешенімен айналысуға кеңес береді. Байқалмайтын дене тәрбиесі терминінің өзі АҚШ-та адамдардың салмақ нормасынан шамадан тыс асып түсу арқылы ойлап табылды[3].

Өскелең ұрпақтың проблемаларының бір қырын ғана қарап, неге белсенді спортпен шұғылданбайды деген қорытынды жасау қиын. Көптеген проблемалар бар, сондықтан жастардың спорт қызметіндегі пассивтілігінің себебін ашуға көмектесетін келесі өзекті мәселені қарастырған жөн.

Еңбек адамның ой-пікірін көркейтуге және оның өмірлік ұстанымына төтеп беруге көмектесетіні көпшілікке мәлім. Қазіргі жастардың ең осал тұсы жалқаулық болып табылады. Әрқайсымыз бұл ұғымға тым жиі тап боламыз. Кейбіреулер бұл пассивті сезімді жеңе алады, ал кейбіреулері бүгінгінің барлық істерін ертеңге қалдыра отырып және сол арқылы еңбек қызметіне уақыт үнемі жетіспейтін алға тартады. Бұндай қасиеттің қалай пайда болғанын түсіну үшін жалқаулық деген ұғымды түсіну керек. Белсенділік пен ұмтылыстың ең төменгі деңгейінің болмауы адамды тоқырауға және ағзаның қатты психофизикалық бұзылуына әкеледі. Жалқаулық психикасының бұзылуынан басқа - бұл семіздік, ол пассивті адамдарға бірдеңе істеу ниетінің жоқтығын ғана емес, өз денсаулығын да ойлауға мүмкіндік бермейді. Өйткені тамақ ішу дәмді әрі пайдалы болу үшін тырысу керек, ал жалқаулық бұл үшін бос уақыт жеткіліксіз екенін аңғартады. Ол моральдық-этикалық бағдар мен ішкі құндылықтардың жоғалуына алып келеді. Жалқаулық адамның талап етуіне жағдай жасайды, бірақ оның орнына ештеңе бермейді, сіңіруді біледі бірақ мақсат құруды білмейді. Ондай адамдар өте көп. Сондықтан мемлекет ұлтты спорттық

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

сауықтыру, спорттық белсенділік пен дене шынықтыру көмегімен қойылған ұтымды мақсаттарды орындауға психофизикалық бағыттау туралы саясат жүргізуде. Міне, сондықтан біздің өміріміздегі ғылым ретінде дене тәрбиесінің қандай рөл атқаратынын түсіну маңызды[4].

Келесі проблема қоғамның жалған жүктемесі болып табылады. Бұл мәселе тым өзекті және алдыңғысымен тығыз байланысты. Біздің заманымызда әрбір студент пен оқушы білімін арттыру және оларды сапалы дамыту арқылы ақыл-ой белсенділігін дамытумен айналысуға мәжбүр. Бірақ мұны арнайы бөлінген уақытта оқу үдерісі мен сабақтарды жасау әрдайым мүмкін емес, сондықтан оқушылар оқу материалдарын оқудан тыс уақытта қосымша оқуға жүгінуге мәжбүр. Бұл білім беру мен дене тәрбиесі жүйесі тығыз байланысты және тікелей пропорционалды тәуелді екенін көрсетеді. Жүргізілген сауалнамалар бойынша оқушылардың 85% -ы сабақтан тыс уақытта өз білімін дамыту мен оқумен айналысуға мәжбүр екендігін көрсетеді. Олар түрлі қосымша пән мұғалімдеріне бару арқылы білім деңгейін арттырады, өйткені олардың өздері түрлі пәндер бойынша күрделі тақырыптарды түсінуге қабілетсіз. Студенттердің сауалнамасы бойынша мәлімет өте қызықты, сауалнамаға қатысқандардың 100%-ы өздігінен білім алу - уақыттың пайдалы шығыны деген қорытынды шығарады. Бұл жерде өзін-өзі оқыту үлесі бос уақыттың шамамен 50% -ын алады, өйткені олар зерттелген материалдан басқа әр түрлі пайдалы материалдарға қызығушылық танытады. Неге білім беру проблемасы жастардың уақытын соншалықты қажырлы және табанды түрде алып отыр шынымен ол солай ма?

Бір адам бұл нәрсені үйреніп, өмір бойы бір сол нәсрені біледі деп шешуге болмайды. Бірақ монетаның кері жағы да бар, қандай да бір нәрсеге, атап айтқанда спорттық сауықтыру мен айналысуға және қызығушылық танытуға жалған уақыт жетіспеушілігі де бар[5].

Белсенді уақыт шығыны адамдарды дене тәрбиесінің құрамдас бөліктерінің бірі - күн тәртібіне жіті назар аудара отырып, өз уақытын неғұрлым бағалауға міндеттейді. Осыған қарамастан, ешкім де уақытын бос жұмсамайтынын және барлық істерге үлгеретінін сеніммен айта алмайды. Әр кезде маңызды істердің санын кейінге қалдыруға тура келеді, содан кейін өзінің баяулығы мен толық болмауы туралы қорытынды шығаруға тура келеді.

Осының нәтижесінде көптеген адамдар алға қойылған міндеттерді орындауға үлгеру үшін әр кез асығуға мәжбүр болады. Әдетте, өмірдің бұл ырғағы адамның пайда әкелмеуі мүмкін, өйткені осы қиын уақыт ішінде адамның психикалық-физикалық көңіл-күйін тұрақсыздандырып, депрессияға ұшырап стресстік шаршауды сезінеді. Жас ұрпақтың алға қойған тікелей мақсатының болмағандығнан жекелеген адамдардың психикалық шиеленісуінің салдарының әсер етуі мүмкін. Психологтар біздің бос уақытты басқара алмауымыз психиканың денсаулығымен тығыз байланысты болуы мүмкін деген әділ болжам айтады. Психологиялық және эмоционалдық жағдайдың сұрақтарына дене шынықтыру ғылымы жауап береді. Сондықтан да бұл дене шынықтырудың пайдасы мен осы саладағы білімнің толыққанды маңыздылығы туралы тағы да бір дәлел болып табылады.

Жастар өмірдің осы саласын дененің осы бір бөлігін жақсарту үшін барлық жүктемеге жұмсалады деп болжайды. Бірақ көпшілік бұл тәртіп терең моральдық-этикалық, психикалық-физиологиялық, медициналық және анатомиялық сұрақтарға жауап беретінін байқамай жатады. Бүгінгі таңда шынайы спорт аренасын жастарды геймерлер (киберспортсмендер) қатарына үздіксіз тарту арқылы, жастарды құлдыратуға арналған қиялды кибер-спорт аренасына айналып отыр[6].

Бұл тақырып талқылаудың келесі бөлігі, жаһандық ауқымдағы проблемаға айналып отыр.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Денсаулық - Дүниежүзілік денсаулық сақтау (ДДС) ұйымы анықтағаны бойынша - бұл аурудың және физикалық ақаулардың болмауы ғана емес, ол дегеніміз толық физикалық, рухани және әлеуметтік әл-ауқат;

Адам денсаулығы - өмірдегі ең маңызды құндылық. Оны ешқандай ақшаға сатып алуға да болмайды, оны қорғау, жақсарту және жетілдіру, нығайту қажет.

Денсаулық көптеген факторларға байланысты болады. Қазіргі кезде адамдардың денсаулығы өмір сүру салтына байланысты 50%, қоршаған ортаға байланысты 20% арқылы, ал 20% - биологиялық (тұқым қуалайтын) факторлармен және 10% - медицина арқылы анықталады деген пікір басым.Сондықтан, - дара және әлеуметтік бағыты бар сала, қоғамның белгілі бір бөлігінің өмір салты; тұлғаның рухани және физикалық дамуындағы, табиғатқа деген нәзік сезіміндегі, халықтар мен ұлттар арасындағы өзара түсіністік пен сыйластықтың тиімді құралы; халықтардың мәдениетімен, өмірімен, таррихымен, салттарымен танысуға негізделген «халықтық демократияның» формасы; әр ұлтқа тән халық шығармашылығын, барлық әлеуметтік демографиялық топтардың, мектепке дейінгі жастағы балалардан бастап зейнеткерлерге дейін жеке белсенділік формасының еркіндігін сипаттайтын көрнекті демалысты спорттық-сауықтыру туризмі деп таптық.[7].

Спорттық туризмнің негізгі түрлері: жаяу, таулы, шаңғы, су, велосипед, авто-мототуризм.

Жас мөлшері және әлеуметтік жағдайы бойынша спорттық сауықтыру туризмі үлкен, студенттік (жастар), балалар мен жасөспірімдер, жас аралас, мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған туризм деп бөлінеді.

Спорттық сауықтыру туризмі азаматтардың қоғамдық қозғалысы ретінде түсетін түсімді есептемейді және ұйымдастырылған, ұйымдастырылмаған спорттық туризмнен тұрады.

Спорт түрі ретінде ол қоғамдық ұйымдарды спорт туризмін жеке клубтарға, секцияларға, федерацияларға және одақтарға біріктіріп, сондай-ақ мемлекеттің қолдауымен туристік білікті маршруттарды ойластыруға бағытталған. Оның құрылымында негізгі басқару органы болып Қазақстанның Туристік Одағы аясындағы Қазақстан Республикасының спорттық туризм және туристік көпсайыс федерациясы табылады, бұл одақ мемлекеттік спорттық құрылымдар директиваларын басшылыққа алады және Туризм және спорт министрлігімен бірлесіп жұмыс жасайды.

Спорттық-сауықтыру туризмі өзінің мақсаты бойынша спорттық, танымдық, оқу, зерттеу, экологиялық бағыттарға бөлінеді және оларды біріктіреді.

Спорттық-сауықтыру туризмі шаралар түрі бойынша: саяхат, спорттық серуендер, жарыстар, слеттер, экспедициялар, экстремалды спорт турлары, спорттық туризм гидтері мен нұсқаушыларын дайындайтын спорттық туристік мектептерді ұйымдастыру және жүргізу кезінде өзінің мақсаттарын жүзеге асырады.

Спорттық-сауықтыру туризмінің материалдық техникалық қорын құру дегеніміз туристік жабдықтар, техникалық және басқа қозғалыс құралдары, туристік полигондар, туристік базалар, жас туристер станциясы және туристік клубтар болып табылады[8].

Өзінің физикалық күш-қуатын жұмсау арқылы бағыт бойынша саяхаттау түрлерін туризмнің белсенді түрлері дейміз. Туризмнің белсенді түрлеріне жаяу, шаңғы, тау, су, велосипед және бағыттың бойында құрамдасқан туристік саяхаттардың басқа да түрлері жатады. Кейде жоспарлы түрде жүргізілетін туристік саяхаттар барысында көлік түрлерін пайдаланатын туризмнің белсенді түрлеріне жатқызылады. Соңғы 10-12 жылда қазақстандық туристік фирмалары шетелдіктер қатысатын турларға енгізілуде. Мамандар спорттық туризмнің негізгі қызметі табиғи кедергілерден өтуді спорттық жағынан жетілдіру арқылы адамның жер бедері күрделі өтуге қиын жерлердегі кедергілерден қауіпсіз өтудің іскерлік

дағдыларын қалыптастыру болып саналады. Саяхаттың белсенді түрлерін туризм индустриясында пайдаланудың ғаламдық және өңірлік маңызы бар. Өйткені белсенді туристік жорықтарда әлемдік әлеуметтік құбылыс ретіндегі туризмнің танымдық, әлеуметтік-коммуникативтік, спорттық, эмоциалық-психологиялық, эстетикалық, сауықтыру, шығармашылық жекелеген жағдайда зияраттық қызметтерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Туризмнің белсенді түрлерімен айналысу барысында үш мәселеге баса назар аудару қажет. Біріншіден, туризмнің белсенді түрлерімен айналысу туристердің физикалық дайындығын қамтамасыз етеді. Екіншіден, туристік техникадан өтетін жарыстарға қажетті арнайы шеберліктері мен іскерлік-дағдыларын қалыптастырады. Үшіншіден, туристік жорық жетекшілері мен қатысушылардың спорттық біліктіліктері мен жаяу туризммен айналысу барысында ағзаға түсірілетін ең жоғарғы салмақты реттеуге мүмкіндік береді.

Туризмнің белсенді түрлерінің техникасы мен тактикасының жеке міндеттері қандайда бір жаяу, су немесе басқа да белсенді туристік жорықтарды ұйымдастыруға қатысты туристердің арнайы дайындығын қамтамасыз етумен тығыз байланысты.

Туризмнің белсенді түрлерінің тәрбиелік, білімдік, сауықтыру және спорттық міндеттерін шешуі рекреанттардың жасына, арнайы физикалық дайындығына тығыз байланысты болады. Тәрбиелік мақсатымен қатар жорық барысында білімдік мақсаты да шешіледі. Ол өлкетану, топографиялық, табиғаттану бағытында алған теориялық білім жорық барысында іс жүзінде бекумен қатар қозғалу әдіс-тәсілдері қалыптасып бекиді.

Егер адам салауатты өмір салтын ұстанатын болса, онда мұның бәрі оның денсаулығының 50% жоғары деңгейін алдын-ала анықтайды. Сонымен қатар керісінше, зиянды өмір салтын жүргізетін адам өз денсаулығына нұқсан келтіреді, өзін азап пен қиындыққы, ерте қартаю мен қуанышсыз өмірге алып соғады.Төменде біз салауатты өмір салтын дене шынықтыру мен спорттың негізгі құрамдас бөлігі ретінде айқындап, СӨС-ның үш тобын қарастырдық[9].

Мақаланы қортындылай келе ғалымдар мен психологтардың айтуынша ойын құмарлық - біздің заманымыздың қасіреті болып отыр. Компьютерлік ойындар әлеміне қызығушылық танытқан жасөспірімдердің қаза табуы жиілеп кетті. Киберспорттан қандай қауіп төніп тұр? Бұл жас ұрпақтың психикасын олардың психологиялық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Киберспортта жүлделер мен жүлделер алу үшін жүгіруде жақсы байюға болады, өйткені қазір бұл жолды ақшалай салымдармен жақсы көтермелеп отыр. Мәселе шынымен де өзекті, себебі мұндай адамдар физикалық белсенділіктен айрылады, осылайша бір жылдан кейін мұндай адамдардың денесі ең төменгі жүктемелерден барынша сарқылуға ұшырайды. Мемлекет осындай жолмен барлық ойынқұмарларды көтермелеу жолын таңдады. Қайта тәрбиелеудің жалғызғана жолы - дене шынықтырудың ескі даналығына жүгіну - ол күн тәртібі. Бірақ мұнда да көптеген студенттер мен оқушылар бұл ережені елемейді.

Киберспорттың қажеттілігі туралы сауалнамада оқушылардың 100% пайыздан 25% пайызы оң жауап берді. Ал университеттегі сауалнамаға қатысқандардың 10% -ның 6% -ы ғана оң жауап берді. Осыдан жасөспірімдер кезеңі бос уақытқа толы деген қорытынды шығарған жөн. Оқушылардың көбі бос уақыттарында өздерін бейнеойындардың өткізетініне жауап берді. Оқушылардың кейбір санаттары бұл олардың өмірінің мәні екенін қысқаша түсіндіріп, оң жауап берді. Студенттер керісінше өз өмірінде пайдасыз істермен жүзеге асыруға алаңдайды, тек шағын бөлігі ғана өзінің болашағы туралы түсінігі жоқ тынымсыз өмір сүретіндігін көрсетті[10].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

1. Нұрмұратов С. Қазақ халқының рухани құндылықтары тарих және қазіргі заман//Адам әлемі.-№3(69). 2016. -Б.75.
2. Тәттібек Н.М. Жаһандану және заманауи мәдени кеңістіктегі құндылықтар өзгерісі.//KazNU Bulletin. Philosophy series. Cultural science series. Political science series. 2015. №4 (53).-Б.195.
3. Тәуелсіз Қазақстан философиясы, 2006. 20-том. Аударма.-Астана. 544-б.
4. Т.Ә.Ботағариев, С.С.Кубиева. Дене шынықтыру теориясы мен әдістемесінің теориялық негіздері. –Орал, 2010. -232 б
5. А.Тайжанов, А.Қарақов. Дене тәрбиесі. –Алматы, 2009. -189 б.
6. Құланова Қ.Қ., Аханов А.Т. «Ұлттық спорт түрлерінің әдістемесі». Оқу-әдістемелік құрал. Алматы, 2018, 45 б.
7. Е.Уаңбаев. Дене тәрбиесінің негіздері. –Алматы: «Санат», 2000. -72 б.
8. Г.Е.Садыканова.«Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері». Оқу құралы. Алматы, 2019, 25 б.
9. «National sports in the sphere of physical culture as a means of forming professional competence of future coach instructors» Omarov, B.S, Seidahmetov, E.E, Orazbaev, E.D, Nagashbek, K.Z, Khalilaev, A.N. Indian Journal of Science and Technology, 2016, 9(5), 87605
10. Свечкарев, В.Г. Виды Тренажер «ПРАВИЛО» / В.Г. Свечкарев, Ларин А.Н., Чебыкин В. А., Иващенко Т. А. // Вестник Майкопского Государственного Технологического Университета.\ Выпуск No 3. 2016. С. 84-90.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

UDC 81

DEVELOPMENT OF BUSINESS ENGLISH THROUGH ORAL AND WRITTEN COMPETENCIES

РАЗВИТИЕ ДЕЛОВОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ЧЕРЕЗ УСТНЫЕ И ПИСЬМЕННЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ

АУЫЗША ЖӘНЕ ЖАЗБАША ҚҰЗЫРЕТТЕР АРҚЫЛЫ ІСКЕРЛІК АҒЫЛШЫН ТІЛІН ДАМЫТУ

R.B.Kangozhayeva
Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages
College at the International Academy of Business
Kazakhstan, Almaty

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411569

To Cite: R.B.Kangozhayeva. (2023). DEVELOPMENT OF BUSINESS ENGLISH THROUGH ORAL AND WRITTEN COMPETENCIES. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411569

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада іскерлік қарым-қатынаста ағылшын тілінің даму перспективалары қарастырылады, тілдің негізгі белгілері мен ерекшеліктері көрсетіледі, бұл оны әмбебап етеді және адам қызметінің әртүрлі салаларындағы өзгермелі жағдайлар мен дамып келе жатқан инновацияларға жауап бере алады. Пресс–релиздердің мысалдары іскерлік қатынастарды дамыту, бизнесті әртараптандыру және әлемдік деңгейге шығу үшін жазбаша құзыреттілік арқылы іскерлік қарым-қатынас процесінде тілді қолдану қажеттілігін көрсетеді. Ағылшын тілі іскерлік тіл ретінде онлайн технологиялар мен коммуникациялардың дамуына байланысты өзгерістерге ұшырайды

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются перспективы развития английского языка в деловом общении, показаны основные черты и особенности языка, которые делают его универсальным и способным реагировать на меняющиеся обстоятельства и появляющиеся инновации в различных сферах человеческой деятельности. Показана необходимость использования языка в процессе делового общения посредством письменной компетенции на примерах пресс–релизов для развития деловых отношений, диверсификации бизнеса и выхода на мировой уровень. Английский как язык бизнеса претерпевает изменения в связи с развитием онлайн технологий и коммуникаций

ANNOTATION

This article examines the prospects for the development of the English language in business communication, shows the main features and peculiarities of the language that make it universal and able to respond to changing circumstances and emerging innovations in various fields of

human activity. The necessity of using language in the process of business communication through written competence on the examples of press –releases for the development of business relations, business diversification and reaching the world level is demonstrated. English as a business language is undergoing changes due to the development of online technologies and communications

ТҮЙІНДІ СӨЗДЕР: *іскерлік қарым-қатынас, пресс-релиздер, іскерлік хат алмасу, негізгі құралдар, жазбаша құзыреттілік..*
KEY WORDS: *business communication, press-releases, business correspondence, main means, written competency.*
КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *деловое общение, пресс-релизы, деловая переписка, основные средства, письменная компетентность.*

INTRODUCTION

In the era of globalization of economic life and the spread of the English language to most areas of business communication, translation from English and into English in the process of business communication not only does not lose its role, but actually acquires a "second wind". The broad development of international relations, the increase in the number of international companies served as an impetus for the transition of the English language to the official level. The reason for this event was certain historical factors:

1. The existence of a large number of former colonies of England (USA, Canada, Australia);
2. The use of the official language by such authoritative international organizations as the UN, UNESCO and others;
3. Deep involvement of English-speaking countries in geopolitics;
4. The rapid spread of the English language through the Internet.

Market research showed that the most important requirement for new-graduates from the side of companies and PR agencies is the ability to have written forms of intercultural communicative competence which implies the ability to write educated press-releases in foreign language. Of course, in this connection it is rather important to raise a question about how to teach the written competence. Here we should pay attention to the notion of "press-release " as the main form of PR-texts through which we can develop a written competence.

METHODS AMD RESEARCH

A basic analysis shows that over the past year the Kazakh market has undergone significant changes, the quality of services offered. The president of the GALA Investment Consulting Company, G.Shalgimbayeva, has said that the main instruments of communications should be a good presentation of a company that covers the aims and strategy, high-quality press releases (with a respectable English-language version [1]. M. Taykenova said that in addition to the component of creativity, the modern profession also demands a managerial grip and knowledge of marketing and market relations in general.

Press release (from the English, press-release) is traditionally considered the main genre of PR-text, a simple and effective means of communicating, accurate and timely information of basic subject of PR, as well as a means of establishing contacts with journalists. A lot of researchers devoted their works to investigating the sources, nature and features of such notion as press-releases (S. Black, D. Doughty)

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

All studies examining the activities of PR- or press-release structures obligatory stopped at the features of this genre variety of PR-texts. This genre in modern PR-practice and especially **press release** is actually unique and universal.

For American researchers press release - is "an official statement issued for publication in print or distribution channels broadcast communications by government agencies, press offices, the headquarters of the different organizations" [2,55].

Summarizing all researched information we can define PR-text as a new type of communication in the sphere of different kinds of business with its characteristic features and different definitions given by our specialists, Russian and foreign scientists. Also we try to investigate the press release and define it as a major genre of PR-text bearing designed for press operational information on events related to the basic subject of PR. The press release was defined as a main means of written communication requiring developing certain set of competencies necessary for any qualified specialist in the sphere of business communication.

Of course for students of translating departments it is rather important to gain both oral and written skills in every sphere of business.

The place of translation as a type and means of business communication is determined by the expansion of contacts and business ties with business partners, international financial organizations, etc. In this regard, the role of both written and oral translation in the field of banking, finance, and individual sectors of the economy is increasing. English for business communication in the modern business sphere is used constantly, starting with consulting clients and ending with conducting oral and telephone conversations with customers, as well as conducting business correspondence [3]. Competent and expedient negotiation determines the intellectual image of top managers, as well as the image of the company itself. In addition to business communication, it is also worth noting the prospects for development in other areas where English is used on a daily basis:

1. Tourism and hotel business: every day there is work and interaction with international clients, business trips and various countries and resorts where employees of this field need to communicate in English;
2. Aviation industry: in this area, communication with international customers takes place on a daily basis;
3. IT sphere: all information on computer equipment and programs is contained in English, most nano-technologies and developments in this field are implemented in English-speaking countries;
4. Financial sector: exchanges that occupy leading positions among the world are NYSE (New York Stock Exchange); National Association of Securitires Dealers Automated Quotation (NASDAQ); London Stock Exchange (LSE). These are the main international platforms in terms of the number of listed companies around the world.

RESULTS AND DISCUSSIONS

We tried to investigate the level of written abilities especially through writing press-releases of different companies in various spheres of business. Working with two groups, one of which was given a detailed explanation about grammatical and stylistic structure of this type of business correspondence and another group - without any preparation for such kinds of activity were revealed different outputs.

Obtained results showed the efficacy of using this technology in learning English and increasing motivation at students' attitude to the discipline. (Table)

(Table) - Midterm results of two groups participating in the writing test

Component of investigation (the whole group of Translators specialty students)	The first group	The second group
Indicators (%) of midterm passing	86%	79%

The data collection according to attitude of using this technology in learning process was conducted through questionnaire among students. Participants were asked the questions like:

Do you like/dislike such model of teaching language? Why/Why not?

According to the checklist results out of 20 participants 15 (75%) claimed that they prefer using this model and give positive attitude. The required skills will help them to learn how to write a real business correspondence for real companies.

Currently, English is recognized as an international language. It is the first or second language in many countries of the world and is spoken by more than 500 million people worldwide. Due to the fact that the economy is constantly improving and globalizing, there is a need for the development of business English, as new professional terms for narrowly focused specialties appear. In this regard, educational institutions around the world recognize English as the second compulsory language for teaching. This is due to the fact that today there is a great need to provide information in technical fields in English for the implementation and presentation of innovative projects in the global business community. This is the field of medicine, engineering, economics, science, culture and information technology. Scientific and technical translation is one of the engines of scientific and technological progress. Modern life is inconceivable without it.

The following features of business English can be distinguished:

1. Using special business vocabulary;
2. A certain format of the arranged and written speech;
3. The structure of translations, business letters, etc.;
4. The correct use of terms in speech.

Vocabulary plays an important role in written business communication, as well as the ability to apply generally accepted communication skills. In the end, discussion of issues with business partners gradually turns into regular communication in the workforce. From the point of view of communication psychology, written business communication is a simpler form, since it does not require simultaneous consideration of speaking and listening, as well as rapid restructuring in the process of business communication [4].

Studies have shown that learning a foreign language is associated not only with a change in the linguistic picture of the world, but also with the thinking of the individual. Communication in an international environment involves a combination of a number of managerial knowledge, skills and cross-cultural skills: the ability to work in a multicultural environment, knowledge of the specifics of doing business and public administration in other countries, the ability to organize negotiations, including translations in a multilingual environment, the ability to mediate in business negotiations, the ability to work in international organizations, the ability to effective presentation of your project or the company as a whole. It is important to remember that when communicating with business partners, religious and cultural characteristics should be taken into account first of all. There are no global generally accepted norms of business ethics of behavior. Naturally, this complicates international business communications. Each national business culture has its own well-established view of business communications, which seriously affects its vision of reality. In light of this, it should be borne in mind that everyone is right in their assessments, since everyone measures representatives of other nationalities relative to their own society, their culture, and mentality.

Optimally structured business communications are undoubtedly the most important factor for effective and mutually beneficial partnerships of participants in the global economy. Deep

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

orientation and excellent knowledge and skills of business etiquette are the key to successful international cooperation between companies and countries. The world is developing and improving. And if we want to feel confident in the future, have a decent job and travel the world, then it's worth thinking about learning English now. Thus, through the training of business communication in English, along with language training in the field of business relations, a whole set of tasks is being solved to form a personality capable of successfully combining the achievement of professional and personal goals in the difficult competitive conditions of a market economy.

CONCLUSIONS

Drawing a conclusion from the above, it should be noted that no field of activity in the modern world can do without the prospect of language development within the framework of business communication. This includes politics, culture, economy, and much, much more. The perspective of the development of the English language provides cultural communication in various professional fields, performing the function of a so-called intermediary. It is thanks to this perspective that people will be able to freely exchange experience, scientific and technical achievements and many others, which will allow for universal development in the future. In this case we can define PR-text as a new type of communication in the sphere of any business with its characteristic features and different definitions given by our specialists, Russian and foreign scientists.

LIST OF REFERENCES

1. PR Market in Kazakhstan. - Kazakhstan International Business Magazine. 2006. - № 2.
2. Crivonosov, A.D. PR-text in the system of public communications. - 2nd ed., supplement - St. Petersburg: "Petersburg Oriental Studies", 2002. - pp. 54-58.
3. http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/78868/1/Slepovich_V.S._201_202.pdf
4. Mazunova, J. K. The system of mastering the culture of foreign language writing in a language university Text : dis.Doctor of Pedagogical Sciences : 13.00.02 / JT. K. Mazunova. - M" 2005. - 353 p.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Галиева Мирсулуу Кадырбековна
Преподаватель английского языка в колледже МАБ г. Алматы
Galiyeva Mirsuluu Kadyrbekovna
English language Teacher College of International Business Academy

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411575

To Cite: Галиева Мирсулуу Кадырбековна. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411575

АННОТАЦИЯ
Хотя традиционные методы, такие как аудио-язык и прямые методы, по-прежнему являются полезными, они явно устарели в современных классах. В статье рассматриваются различные методы обучения иностранным языкам в учебных заведениях (школы, колледжи). В данной статье освещаются современные методы преподавания английского языка в различных учебных заведениях. Например: прямому методу, грамматико-переводному, аудиовизуальному, и коммуникативному - более доминирующее положение начинает занимать коммуникативный метод. Чтобы научиться говорить по-английски, нужна определенная система или, как это чаще называют, метод обучения.

ABSTRACT
While traditional methods such as audio language and direct methods are still useful, they are clearly outdated in modern classrooms. The article discusses various methods of teaching foreign Languages in educational institutions (schools, colleges). This article highlights modern methods of teaching English in various educational institutions. For example: the direct method, the grammatical translation, the audio-visual, and the communicative - the communicative method becomes more dominant. To learn to speak English, you need a system or, as it is often called, a method of learning.

Ключевые слова: *иностранный язык; английский; методы.*
Keywords: *foreign language; English; methods; teaching*

В настоящее время существует много методик для изучения иностранного языка. Каждый из методов имеет определенные особенности, некоторые обладают большей популярностью и востребованностью, некоторые меньшей. В этой статье будут рассмотрены основные методики для изучения студентами английского языка. Современные методики преподавания английского языка .

В современном мире английский язык пользуется огромной популярностью, более того, этот язык является языком международного общения, его знают во всем мире. На сегодняшний

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

день существует огромное множество методик для преподавания английского языка. Английский язык, который позволит максимально полно решать задачи, а именно: приобрести навыки чтения, понимание умения слушать, говорить и писать на изучаемом языке.

Еще 10-30 лет назад основой обучения была классическая методика. 90% времени было посвящено Теория иностранного языка. На занятиях студенты изучали новую лексику, синтаксические конструкции, обсуждали правила, а также читать и переводить тексты, делать письменные задания, а иногда слушать аудиозаписи.

Только 10% времени ушло на развитие разговорных навыков. В результате человек понял тексты на английском языке и знал правила грамматики, но не мог говорить. Поэтому было решено изменить подход к обучению.

Итак, на смену фундаментальному "классику" +пришли следующие методы:

Коммуникативный

Его главный принцип - использование лексических единиц и грамматических конструкций, изучаемых на уроках речи, как устные, так и письменные. Все классы, которые разработаны в соответствии с принципами этой современной методологии преподавание английского языка, по возможности, ведется на иностранном языке, либо с минимальным включением родной речи.

Кроме того, учитель только направляет учеников, задает им вопросы и создает коммуникативную ситуацию, в то время как 70% времени от всего урока говорят студенты. Примечательно, что именно эта техника заложила Основание для преподавания иностранного языка в школе. Тем не менее, некоторые трюки классической школы еще остаются, используется. Так, например, преподаватели по сей день делятся со своими студентами знаниями теории английского языка, набор письменных упражнений для отработки грамматики и лексики.

Дизайн

Однако этот метод преподавания английского языка детям, а также взрослым уже давно используется в школах и университеты в Америке, и в последнее время она становится все более и более прочной частью образовательной деятельности нашей студенты. Его смысл заключается в использовании материала, изучаемого на практике, и является оптимальным для использования в конце всего модуля, когда становится возможным оценить степень усвоения учебного материала. Так, например, молодые студенты рады представить свои проекты на темы "Мой дом", "Мой любимец", "Мои любимые игрушки", в то время как учащиеся школ уже участвуют в серьезных мероприятиях, например, по экологическим вопросам. В отличие от описанных выше методов преподавания английского языка, для которого школа имеет, созданы благоприятные условия, учебный подход основан на независимом обучении, с поправкой, что студенты предоставляется уже разработанный структурированный материал и четко разъясняется преподавателем. Как и в любой тренировке, студент получает часть теории, помнит правила и использует их на практике. Очень часто, эта техника используется в онлайн обучении. Его основными преимуществами являются наличие тщательно продуманной программы, представление информации, необходимой для повышения уровня. Владение английским языком в наиболее доступной форме и способность самостоятельно планировать учебную программу.

Активные методы преподавания английского языка

Так называемые активные методы преподавания английского языка выделяются в отдельную группу, ниже приводятся примеры наиболее широко используемых методов.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

К ним относятся следующие:

Круглый стол

Преподаватель формулирует задачу и предлагает студентам задачу: оценить значимость задачи, продемонстрировать все плюсы и минусы, определить возможный результат и т.д. Ученики должны высказаться по этому вопросу
представить, аргументировать свою позицию и в конечном итоге прийти к общему решению.

Brainstorm

Эта техника также направлена на обсуждение и решение проблемы. Однако, согласно этому методу преподавание английского языка, аудитория разделена на две группы - "генераторы идей", которые фактически предлагают идеи и "эксперты", которые после окончания штурма оценивают положение каждого "генератора".

Деловая игра

Учитель готовит игру по изучаемой теме и объясняет правила студентам. Как правило, предлагается задачи имитируют задачи и ситуации реального общения, например, поиск и поиск работы, заключение контракт, путешествие и т.д.

" Методика изучения английского языка для детей.

Ее основные преимущества заключаются в отсутствии механизма принуждения для классов и большом интересе со стороны ребенок. Учитель проводит с детьми разнообразные игры для изучения лексики и грамматики конструкции, в течение которых дети быстро запоминают их и учатся использовать в речи.

Список литературы

1. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 1992.
2. С.Г. Тер-Минасова. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
3. П.В. Сысоев. Основные положения коммуникативно-этнографического подхода к обучению иностранному языку и культуре- 2013
4. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Воронеж 1996.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Игровые элементы СМИ как инструмент развития интеллекта человека

Тажибаева Гульсина Тохтоматовна
Преподаватель американистики и перевода, факультета мировых языков и культур Ошского государственного университета,
г. Ош, Кыргызстан

Каримова Жылдызкан Усоновна
Преподаватель американистики и перевода, факультета мировых языков и культур Ошского государственного университета,
г. Ош, Кыргызстан

Абдиева Айжамал Исламидиновна
Ошский Государственный Университет
г. Ош, Кыргызстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411584

To Cite: Тажибаева Гульсина Тохтоматовна, Каримова Жылдызкан Усоновна, & Абдиева Айжамал Исламидиновна. (2023). Игровые элементы СМИ как инструмент развития интеллекта человека. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411584

Аннотация. *Огромная роль в развитии и воспитании человека принадлежит игре. Игра имеет важное значение в жизни человека, каков человек в игре, таким во многом он будет в работе. Установлено, что игровые элементы СМИ оказывают значительное влияния при изучении английского языка и культуры. Игровые ситуации улучшают навыки говорения, слушание, чтение, развивают логическое мышление, формирует волевые, нравственные качества личности. Также применение игровых элементов при изучении английского языка помогает раскрыть творческие способности учащихся, утверждено, что в игре учащийся познает себя, свои возможности и минусы. На сегодняшний день анализируется состояние игр СМИ при изучении английского языка. Статья описывает и анализирует эффективность игровой деятельности СМИ как формирование личности, как образовательную технологию, важность применения игр в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *игра, игровые элементы, компьютерные игры, виртуальная игра, игры СМИ*

Введение. На сегодняшний день игровые ситуации в материалах СМИ (Средства Массовой Информации) могут играть важную роль при изучении английского языка. Игры, игровые элементы, игровые ситуации — это компоненты, которые составляют основу игрового опыта. Они включают в себя различные объекты, правила, механики и системы, которые игроки взаимодействуют в рамках игрового мира. При этом большое значение в современных обучающих играх занимает виртуальное обучение и виртуальные модели [1].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Игровые ситуации в материалах СМИ очень быстро могут предоставить для учащихся массу новых слов и выражения, неологизмы, фразеологизмы, жаргонизмы и конечно же практику грамматики и т.д. Это поможет расширить словарный запас студентов и сделать их речь более выразительной, интересной, увлекательной. Существует широкий спектр положительных качеств игровых ситуаций в СМИ при изучении английского языка:

1. Практика аутентичных материалов: СМИ предоставляют широкий спектр аутентичных материалов на английском языке, таких как статьи, интервью, новости, репортажи, радиопередачи и телепередачи. Использование этих материалов в игровых ситуациях позволяет студентам практиковать понимание на слух и чтение на английском языке.

2. Развитие коммуникативных навыков: Игровые ситуации могут стимулировать студентов к общению на английском языке, играя роли журналистов, ведущих ток-шоу или участников дискуссий. Это поможет улучшить их устную речь, а также навыки ведения диалогов и дискуссий.

3. Культурное понимание: Через игровые ситуации, связанные с СМИ, студенты могут получить представление о культурных аспектах и ценностях, традициях связанных с англоязычными странами. Например, изучение различных видов СМИ, политических дебатов, медиа-этики и свободы слова может помочь студентам понять различия между странами и контекстами.

4. Развитие критического мышления: игры в материалах СМИ предлагают возможность анализировать и оценивать информацию, развивая критическое мышление студентов. Игровые ситуации могут позволить им проводить обсуждения, аргументировать свои точки зрения и совершенствовать навыки анализа и оценки информации. Учащиеся немедленно могут написать комментарии и выйти на обратную связь на английском языке.

В игре человек начинает чувствовать себя членом общества, группы, команды, честно анализирует свои действия и достижения. А задача преподавателя состоит в том чтобы сосредоточить учащегося в достижении высокого уровня владения языком, способствуя установлению связей между учащимися, основанных на взаимной ответственности.

Методы исследования

В статье были использованы такие методы как анализ различных источников для получения максимально точной информации. Были изучены и книги, и рукописи, и видео, и аудио, и статистические данные. Авторами статьи было проведено и проанализировано анкетирование и выявлена важность использования материалов СМИ при изучении английского языка. Это был серьезный опыт анализа достаточного количества преподавателей английского языка, что требует и заслуживает внимания. При этом, выбранный авторами исследовательский аппарат позволил сделать интересные и обоснованные выводы. А именно, выяснить важность использования материалов СМИ при изучении английского языка и культуры. По результатам полученных данных проведен анализ факторов и видов материалов СМИ при изучении английского языка и культуры. Самостоятельность человека в середине игрового сюжета безгранична, она может возвращаться в прошлое, заглядывать в будущее, многоразово повторять одно и то же

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

действие, которое приносит и удовлетворение, дает возможность ощутить себя значащим, всемогущим, желанным. [6, с. 218].

Игровые ситуации в материалах СМИ, предоставляют множество возможностей для активного изучения английского языка, расширения знаний и развития коммуникативных навыков. Они делают процесс обучения более интересным и практичным, помогая студентам применять язык на практике и в жизни, улучшать свои навыки в области СМИ и культуры англоязычных стран. Вот некоторые из основных игровых элементов:

- Персонажи: Игровые персонажи являются контролируемыми или неконтролируемыми сущностями в игре. Они могут быть главными героями, врагами, союзниками или неигровыми персонажами, тем самым практикуют английский язык в жизни.

- Уровни: Уровни представляют собой разделения игрового мира на различные сегменты или этапы. Они могут иметь различные ландшафты, задачи, преграды и вызовы, которые игроку необходимо преодолеть. Тоже самое и при изучении английского языка, если учащийся перешёл на новый уровень владения английского языка, то перед ним стоят соответствующие задания чтоб преодолеть их и выйти еще на уровень выше. Различные уровни сложности могут быть включены в обучение, чтобы удовлетворить разные предпочтения учащихся. Это позволяет адаптировать опыт к разным уровням навыков и предпочтениям.

- Задания и цели: Задания и цели устанавливают конкретные задачи, которые учащийся должен выполнить. Они обычно связаны с прогрессией, открытием новых уровней, получением наград или продвижением дальше.

- Мультиплеер: Игровые элементы СМИ также могут включать возможность многопользовательской игры, где учащиеся могут соревноваться или сотрудничать, общаться или дебатировать друг с другом внутри мира где изучают язык.

Это лишь некоторые из общих игровых элементов СМИ при изучении английского языка, которые могут быть включены в обучение. Комбинации и вариации этих элементов могут создать разнообразный и интересный игровой и образовательный опыт. Чтоб выяснить специфику использования материалов СМИ при изучении английского языка и культуры авторами данной стать проводилось анкетирование среди преподавателей английского языка. Опрос состоял из 5вопросов в котором участвовали 88 преподавателей английского языка ОшГУ:

Картина 1.

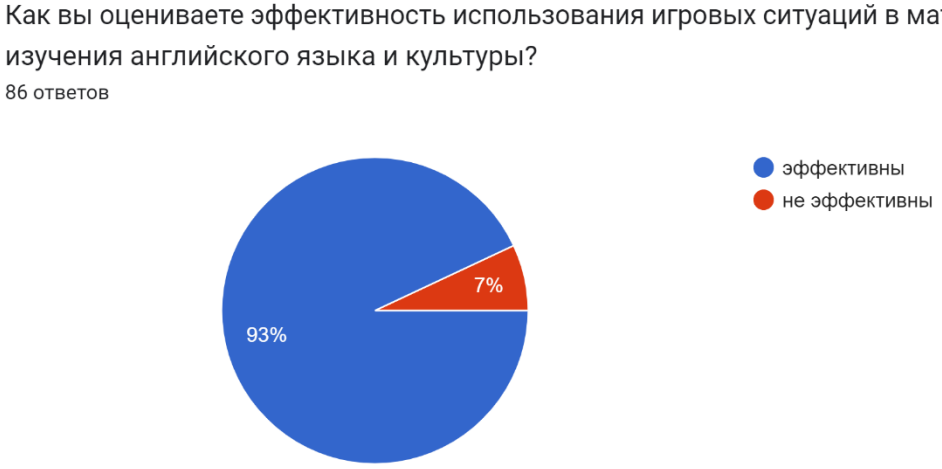
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Картина 2.

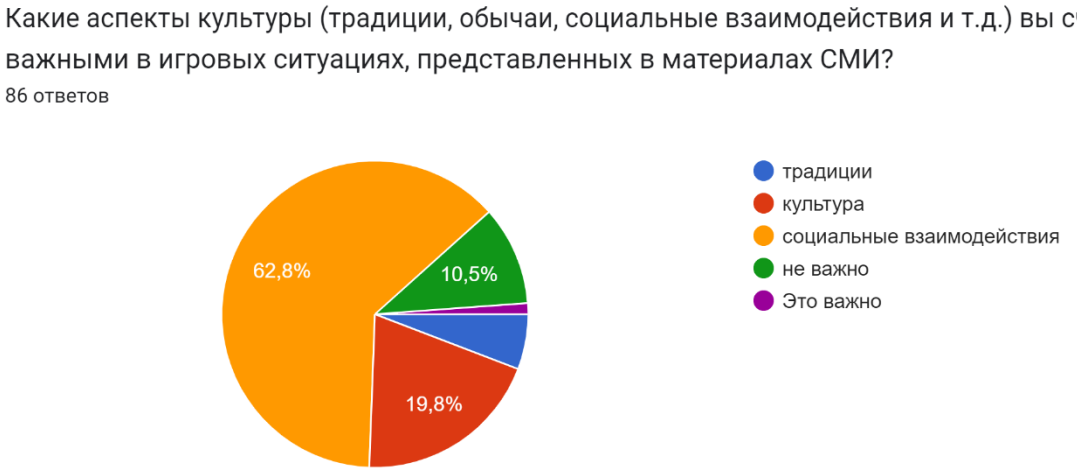

Картина 3.

Картина 4.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Картина 5.

Выводы

Основываясь на анкетирование, можно сделать вывод о том что игровые элементы могут быть очень полезными при изучении английского языка, так как они помогают сделать учебный процесс более интересным, желанным, мотивирующим и эффективным. 52,3 % преподавателей из 88 используют игровые элементы СМИ на уроках, 36,9 % используют онлайн платформы, 47,7% рекомендуют фильмы на английском языке, 93% преподавателей оценивают высокую эффективность применения игровых материалов СМИ,39% оценивают эффективность улучшения всех навыков посредством материалов СМИ при изучении английского языка.

Игровые элементы СМИ — это предмет исследования педагогики обучающей, компьютерной игры, которая в свою очередь является частью медиапедагогики (или медиаобразования). Относящаяся к обучающей игре СМИ рассматривает три основные задачи:

- Она исследует и описывает роль цифровых обучающих игр в педагогической практике (В школах, во время социальной работы, в домах престарелых и т. д.).

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- Она критически относится к обучающим играм в СМИ.
- Она занимается методологическим и техническим исследованием игр с целью дать научно-обоснованные указания для создания цифровых обучающих игр и их воспитательно-педагогического использования .

Также можно указать список популярных игровых ситуаций, которые могут использоваться при изучении английского языка:

1. Игры на слова: Словесные игры, такие как кроссворды, сканворды, загадки и игры на анаграммы, помогают развить лексический запас и улучшить знание слов.
2. Мнемонические игры: Мнемонические игры помогают запоминать новые слова или фразы путем ассоциаций или создания забавных историй, связанных с этими словами.
3. Ролевые игры: Игра в ролевые ситуации позволяет студентам практиковать разговорные навыки, используя реальные или вымышленные ситуации.
4. Игры на слух: Слушание и понимание английской речи можно развивать с помощью аудиоигр, подкастов или диалоговых игр, где студенты должны слушать и отвечать на вопросы.
5. Игры на грамматику: Многие игры развивают грамматические навыки, такие как составление предложений, правильное использование времен, согласование субъекта и глагола и т. д.
6. Компьютерные игры и приложения:Существует множество образовательных компьютерных игр и мобильных приложений, которые помогают учить английский язык через интерактивные задания, головоломки и тесты. Компью́терная игра́ — компьютерная программа, служащая для организации игрового процесса (геймплея), связи с партнёрами по игре, или сама выступающая в качестве партнёра[2]. Компьютерная деловая игра выдвигает перед участниками имитационно-практические задачи, способствует развитию интеллекта и решения практических задач на основе теории предпочтений [5].
7. Игры на чтение: Игры на чтение, такие как викторины, кроссворды или игры, связанные с прочитанным текстом, помогают развить навыки чтения и понимания английского языка.
8. Игры на письмо: Различные игры, такие как составление историй, написание писем или эссе, помогают развивать навыки письма и грамотного изложения мыслей.

Это лишь несколько примеров игровых элементов, которые можно использовать при изучении английского языка. Игры делают процесс обучения интересным, позволяют студентам активно участвовать и мотивируют их применять новые языковые навыки в практических ситуациях. Таким образом, данные анкетирования показывают, что использование игровых материалов СМИ очень часто дают эффективность и развивают все навыки: говорение, чтение, письмо и слушание, что является очень важным в развитии личности.

Заключение

Игровые ситуации в материалах СМИ отличаются от традиционных обучающих игр и не основанного на играх электронного обучения тем, что они используют методы мотивации

развлекательных игр, чтобы достичь своих образовательных целей[3]. Таким образом, они довольно часто используют какую-либо историю и парасоциальные отношения между игроком и неигровым персонажем (англ. non-player character)[4], чтобы запустить процесс обучения. На основе многочисленных признаков, по которым обучение в группах отличается от индивидуального, можно также провести принципиальное отличие между цифровыми играми, направленными на отдельного обучающегося, и теми, которые нацелены на обучение в группах.Каждую игру необходимо четко продумать, учитывая индивидуальные особенности учащегося. Продуманная игра- залог успеха преподавателя.Игра, как писал великий психолог С.Высотский, ведет за собой развитие. Если мы хотим преподавать английский язык всесторонне и гармонично, необходимо применить игровые элементы СМИ, ибо это дает нам возможность наблюдать как учащиеся применяют свои навыки английского языка на практике и в жизни.

Литература:

1. Майоров А.А., Цветков В.Я. Виртуальное обучение при повышении квалификации // Дистанционное и виртуальное обучение. 2013. № 9. С.4-11.
2. Словарь методических терминов — Компьютерная игра. Дата обращения: 6 июля 2022. Архивировано 28 марта 2022 года.
3. c Digital Games in Language Learning and Teaching" (Цифровые игры в обучении и преподавании языка) - сборник статей, редактированный Хеделли Стоклэйном и Софиа Декарбо.
4. "Game-Based Language Learning: What Makes It Effective for Learning Vocabulary Words?" (Изучение языка на основе игр: что делает его эффективным для изучения словарных слов?) - исследование Лауры Биглэнда и Дэвида Хернандеса, опубликованное в журнале "Simulation & Gaming".
5. Цветков В.Я. Основы теории предпочтений. М.: Макс Пресс, 2004. 48 с.
6. Наркулова Б.А., Усенбаева С.С., Аманбеккызы Ж., Джахаева А.П. ЗНАЧЕНИЕ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ // Международный журнал экспериментального образования. – 2014. – № 1-1. – С. 37-40;

Ссылки:

1. https://bank.nauchniestati.ru/primery/nauchnaja-statja-na-temu-modeli-kompjuternoj-delovoj-igry-kak-instrument-obuchenija/
2. https://expeducation.ru/ru/article/view?id=4510

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ОШ ШААРЫН ЖАШЫЛДАНДЫРУУ ЖАНА ЖАРЫКТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮ

Султанов Жанарбек Маматкулович
улук окутуучу
Базарбаева Гүлкайыр Базарбаевна
окутуучу
Жаныбек кызы Сонунбүбү
студент
ОшМУ, Ош шаары, Кыргыз Республикасы

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411591

To Cite: Султанов Жанарбек Маматкулович, Базарбаева Гүлкайыр Базарбаевна, & Жаныбек кызы Сонунбүбү. (2023). ОШ ШААРЫН ЖАШЫЛДАНДЫРУУ ЖАНА ЖАРЫКТАНДЫРУУ МАСЕЛЕЛЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411591

Аннотация: *Макалада Ош шаарында айлана-чөйрөнү коргоо, шаарды өнүктүрүү, жашылдандыруу, жарыктандыруу жана коопсуздук маселелерин чечүү жолдору каралган. Шаарды көрктөндүрүү үчүн кандай бак-даректардын, гүлдөрдүн түрлөрүн көбөйтүүгө болот, шаарга жарык берүүнүн түрлөрү, лампаларды орнотуу усулдары жана көчөлөрдүн аттарын жаңылоо сунуштары берилген. Андан сырткары шаардын көчөлөрүнө жарыктандырууну кандай типте уюштуруп, кандай аттар менен өзгөртүүгө мүмкүнчүлүктөр бар экендиги, жана мындай маселелер аймактар аралык достукту, ынтымакты бекемдей тургандыгы белгиленген.*

Ачкыч сөздөр: *жашыл чөйрө, жашыл шаар, бак-дарак, эстетика, жарыктандыруу, жашылдандыруу, көчө, экология.*

РАЗВИТИЕ ВОПРОСОВ ОЗЕЛЕНЕНИЯ И ОСВЕЩЕНИЯ ГОРОДА ОШ

Султанов Жанарбек Маматкулович
старший преподаватель
Базарбаева Гулкайыр Базарбаевна
преподаватель
Жаныбек кызы Сонунбубу
студент
ОшГУ, город Ош, Кыргызская Республика

Аннотация: *В статье представлены решения вопросов охраны окружающей среды, градостроительства, озеленения, освещения и безопасности в Оше. Чтобы украсить город, какие виды деревьев и цветов можно увеличить, виды освещения в городе, способы*

установки фонарей и предложения по обновлению названий улиц. Кроме того, было отмечено, что есть возможности организовать освещение улиц города под какими названиями и подобные вопросы будут способствовать укреплению межрегиональной дружбы и согласия.

Ключевые слова: *зеленая среда, зеленый город, дерево, эстетика, освещение, озеленение, улица, экология.*

THE DEVELOPMENT OF LANDSCAPING AND LIGHTING ISSUES IN OSH

Sultanov Zhanarbek Mamatkulovich, art lecturer
Bazarbaeva Gulkaiyr Bazarbaevna, lecturer
Zhanybek kyzy Sonunbubu, student
OshSU, Osh city, Kyrgyz Republic

Annotation. *The article discusses ways to solve the issues of environmental protection, urban development, landscaping, lighting and safety in Osh city. Recommendations were given on what types of trees and flowers can be grown for landscaping the city, types of city lighting, methods of installing lamps and renaming street names. Besides, it was noted that there are opportunities for organizing lighting on the streets, and such issues will contribute to strengthening interregional friendship and harmony.*

Key words: *green environment, green City, tree, aesthetics, lighting, landscaping, street, ecology.*

Азыркы күндө жашоого ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөрдү жаратуу, жашыл чөйрөнү жакшыртуу жана жашыл шаарды түзүү актуалдуу маселелердин бири экендиги талашсыз. “Жашыл шаар” түзүү климаттык шарттарды жакшыртып, абанын нымдуулугун арттырып, экологиялык жактан шаарды тазалап турууга өбөлгө түзөт.

БУУнун курчап турган чөйрө жана өнүктүрүү боюнча Конференциясында (1992ж. Рио-де-Жанейро) берилген аныктамага ылайык, туруктуу өнүктүрүү төмөнкүдөй үч түзүүчүгө: экономикалык натыйжалуулукка, социалдык теңдикке жана экологиялык туруктуулукка негизделет [1].

Бүгүнкү күндө экологиянын бузулушунан шаарда оорулардын түрү көбөйүп, аба булганып, экологиялык жактан шаар жабыркоодо. Андыктан абаны тазалаган, чаңды жакшы сиңирген, ошону менен катар эле көрк берген жазы жалбырактуу даректардын, гүлдөрдүн түрлөрүн отургузуу зарыл маселелердин бирине айланууда жана заман талабы ушундай болууда.

Ош шаарынын көп кичи райондорунда табигый түрдөгү бак-даректуу парк, скверь жана аллеялар өтө аз жана түрдүк курамы, же дарак породаларынын ассортименти жарды жана жупуну. Андыктан жергиликтүү мажүрүм тал, сирен, ж.б.у.с. даректардын ассортиментине интродуценттерди: лиственница, кызыл карагай, көк карагай, эмен, липа ушул сыяктуу жаңы түрлөрдү көп аралаштыруу максатка ылайык жана пайдалуу [2].

Учурда, “жашыл чөйрө”, “жашыл экономика”, “жашыл экология” актуалдуу маселелерге айлангандыктан Ош шаарын “Жашыл шаар” деген атка айландыруу максатына ылайык. Жашылдандыруу жана көрктөндүрүү үчүн төмөнкү даректардын жана гүлдөрдүн түрлөрүн сунуштайбыз;

- абаны жакшы тазалоочу жана чаңды жакшы сиңирүүчү даректар жана гүлдөр:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- мажүрүм тал, ак кайың, карагай, арча, чынар терек ж.б. чаңды жакшы сиңирүүчү жана абаны тазалоочу даректардын катарын толуктайт. Ал эми шеффлера гүлү (тамеки жана уулуу заттарды өзүнө сиңирет), алтын синдапс гүлү (бензол затын көп санда сиңирет), драцена гүлү (түрдүү жыттанды зыяндуулугун өзүнө сиңирип алат), хлорофитум гүлү (газдарды тазалайт), хамодорея гүлү (абаны нымдуулугун кармайт), печак гүлү (өнөр жайлардан чыккан заттарды сиңирет), бенжамин фюкс гүлү (таксиндерди сиңирип, чаңды өзүнө тартат, экинчи мыкты абаны чыгарат), геран гүлү (чаңды күчтүү даражада сиңирип, кан басымдуу жөнгө салып турат) [3].

- эстетикалык көрк берүүчү даректар жана гүлдөр: павлония, баухиния, сирень даректарды жана жоогазын, ромашка ж.б. гүлдөрү шаарга жагымдуу көрк берери анык.

Учурда шаардын өнүгүүсү бир кыйла жолго коюлганы менен жашылдандыруу жагына анчейин көңүл бурулбай келүүдө. Анын себебинен шаарды ыш каптап, экологиялык жана санитардык-гигиеналык жактан калкка көп учурларда зыян келүүдө. Шаар калкы таза абаны, жашыл чөйрөнү издеп, шаарга жакын жайгашкан табигый аймактарга эс алуу үчүн массалык түрдө чыгып кетүүдө. Натыйжада, эс алуучулар барган табигый аймактардын туруктуулугу бузулуп, эс алуучу аймактарга басым күчөөдө. Мындай учурда шаарды таза жана жашыл чөйрөгө айландырып, табигый аймактарыбызды сарамжалдуу пайдалануу төмөндөгүдөй шарттарды түзүү керек:

- бактар менен парктарды түзүүдө жашыл тилкелерди долбоорлоо;
- бак-даректарды жайгаштыруу жана андан аркы формаларга келтирүү үчүн багбандарды жана ландшафттык дизайнерлерди көбөйтүү;
- экологияга пайдалуу жана шаарды көрктөндүрүүчү даректарды отургузуу ж.б.

Жарыктандыруу – заманбап жашоонун бир бөлүгү. Ар кандай уникалдуу, заманбап дизайндагы, өзгөчө стилдеги жарык берүү, конуштардын ландшафттык жана архитектуралык курулуштарга визуалдуу чөйрө түзүү менен эстетикалык жагын да эске алуу керек. Ошону менен бирге эле видеокөзөмөлдөрдү орнотуп, ар кандай окуялардын алдын алсак болот [3].

Ош шаарында канчалык жарык көп болуп турса, ошончолук түнкү атмосфера жагымдуу көрүнөт. Жогоруда айткандай, жөн эле жарык берип койбостон ар кандай стилде жана дизайнда кылсак, шаарыбызга укмуштуудай көрк берип турат. Жарыктандырууда биз өзүбүздүн баалуулуктарыбызды – желек, герб, улуттук оймо-чиймелер, тоолор, гүлдөр ж.б менен кооздосок шаарыбыздын тургундары үчүн комфорттуу жана эстетикалуу болот.

Жарыктандырууда үнөмдүүлүк үчүн светодиод лампаларынын пайдалануусу сунуштайбыз. Светодиод лампалары көбүнчө пластиктен жасалат. Алардын температурасы 50^0 Сден ашпайт жана оңойлук менен бузулбайт. Экологиялык коопсуздугу: галоген жана сымап камтыган (флуоресценттүү) лампалар атайын утилдештирүүнү талап кылат [3].

Жарык лампаларын орнотуп жатканда төмөндөгүлөргө көңүл буруу керек:

- адамдарга ыңгайсыздык жаратпастан, чөйрө менен айкалышы керек.
- приборлор коопсуз, бышык, климаттык факторлорго туруктуу болушу керек.
- алардын жарык күчү айланасына жакшы тийип турушу керек.

Шаарды жарыктандырууну төмөнкү топторго бөлүп карасак болот: ландашафттык жарыктандыруу; фасаддык жарыктандыруу; көчөлөрдү жарыктандыруу; парк, бульварларды жарыктандыруу.

Ландшафттык жарыктандырууда архитектуралык формаларды жана түстөрдү эске алуу зарыл. Андан сырткары шаардын жашоочулары үчүн ыңгайлуу жана коопсуз болуусу керек. Жарыктандыруу түн ичинде шаардын коопсуздугу үчүн жардам берип, ар кандай терс окуялардын коркунучун алдын алууга же азайтууга шарт түзөт.

Фасаддардын сыртын жарыктандыруу шаарды көрктөндүрүүнүн эң жакшы жолу. Шаардагы ар бир ишкана-мекемелер өзүнүн эмблемасы менен жарыктандырып койсо,

имараттар бири-биринен айырмаланып турат. Бул көрүнүштөр имараттын эмблемасын таанытууга жана анын кемчиликтерин жашырууга мүмкүндүк берет.

Көчөлөрдү жарыктандыруу – Ош шаарын көчөлөрүн жарыктандырууну өнүктүрүү үчүн чыгыш тараптан кире беришинде И.Монуев көчөсүн өзүбүздүн желегибиздин элесинде, түндүк тараптан К.Юлдашев көчөсүн гербдин элесинде, түштүк-батыш тараптан Жапалак көчөсүнөн А.Мамыров көчөсүнө чейинки аралыкты туризмдин символу болгон айгүл гүлүнүн элеси, батыш тараптан Б.Осмонов көчөсүн Ысык-Көлдүн элеси, түштүк-чыгыш тараптагы Н.Исанов көчөсүн Сулайман-Тоонун элеси менен ж.б. жарыктандыруу шаарыбызда жашаган калктын патриоттук сезимин, мекенге болгон сүйүүсүн калыптандырат.

Жарыктандырууга жараша көчөлөрдүн атын өзгөртүү да шаарга ыңгайлуу мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Мисалы, туризмдин символу болгон айгүл гүлү менен жарыктандырылган көчөгө Баткен көчөсү, Ысык-Көл менен жарыктандырылган көчөгө Ысык-Көл көчөсү деп ж.б. ат берсек, облустар аралык ынтымактыкты, достукту арттырабыз.

Шаардын инфраструктурасы фасаддык жана ландшафтык жарыктар менен гана чектелбейт. Рекреациялык аймактарды, анын ичинде парктарды жана скверлерди жарыктандыруу кечинде же түнкүсүн ыңгайлуу эс алууну камсыздайт. Жарык аянтынын өлчөмү; келгендердин саны жана жол кыймылы; жарыктын таралышына тоскоол боло турган даректардын жана башка өсүмдүктөрдүн тыгыздыгы ж.б. ар кандай өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулат.

Ал эми Ош шаарынын так ортосунда жайгашкан Сулайман-Тоо 5 чокудан туруп, деңиз денгээлинен 1100м бийиктикте орун алган. Тоодогу 5 чокуну заманбап, улуттук стил менен жарыктандырып, тоону айланта жөө жүргүнчүлөр жүрүүчү жол (тротуар) куруп, укмуштуудай дизайнда жарык лампаларын орнотуп койсок, Ош шаарына андан бетер көрк берип турат. Шаарды өнүктүрүүгө мындай маселелер тууралуу Ош мамлекеттик университетинин туризм, география багытында окуп жаткан студенттер менен биргеликте “Сулайман-Тоодон Ош шаарынын мэриясы сунуш” деген демилгелерди уюштуруп, шаардын өнүгүүсү үчүн көптөгөн идеаларды, сунуштарды билдирип келүүдөбүз. Мындай иш-чараларды, демилгелерди колдоп, жыйынтыгында шаардын туруктуу өнүгүүсүнүн пландарына Сулайман-Тоону жарыктандырууну жана жашылдандырууну долбоорлору иштелип чыгуусуна шарт түзүлүп жатат.

Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстан боюнча бир күндү бак даректарды отургузуу күнү деп жарыялап, ошол күнү студенттер университетке, ал эми жарандар ар бир үйлөрдүн алдына сөзсүз бирден дарак отургузууну ишке ашыруу зарыл. Бак-даректарды декоративдик жол менен жасалгалап, ландшафттык жактан да көрктөндүрүүнү жолго коюу учурдун талабы.

Жогорудагы маселелерди эске алуу менен шаарды жарыктандыруу жана жашылдандыруу учурда бир кыйла жолго коюлуп, шаардын коопсуздугу жана көркөмдүүлүгү үчүн жашоочуларга жакшы шарттар түзүлүүдө.

Адабияттар

1. Туруктуу өнүктүрүү стратегияларын жана пландарын иштеп чыгуу боюнча ЖӨБ органдары үчүн методикалык колдонмо, Бишкек, 2017.
2. Аккулов А.У., Ош үчүн олуттуу ойлонуп, чындап жүрөк оорутсак, Ош жаңырыгы гезити, 24.04.2004-ж.
3. Интернет булактары.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНА БАЛАЛАРДЫ БЕЙІМДЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Килыбаева Гульнур Кенжеканкызы
Педагогика және психология институтының 2 курс докторанты
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ. Қазақстан

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411597

To Cite: Килыбаева Гульнур Кенжеканкызы. (2023). МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМЫНА БАЛАЛАРДЫ БЕЙІМДЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ШАРТТАРЫ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411597

Аңдатпа

Балаларды мектепке дейінгі білім беру мекемелеріне бейімдеу мәселесінің өзектілігі мектепке дейінгі педагогикада жетекші орын алады. Бұл балабақша бала өміріндегі жаңа кезең және оған бару қиын тәжірибелермен және баланың мінез-құлық реакцияларының өзгеруімен байланысты. Мектепке дейінгі ұйымдарға балалардың бейімделуі кезеңіндегі қиыншылықтарды анықтап, оны жеңу жолындағы педагог-психолог маманының қызметін қарастыру және балабақшаға бейімдеудің жаңа технологияларын қолданудың жетістіктерін анықтау болып табылады.

Аннотация

Актуальность вопроса адаптации детей к детскому саду занимает ведущее место в дошкольной педагогике. Детский сад – новый этап в жизни ребенка, и поход в него связан с тяжелыми переживаниями и изменением поведенческих реакций ребенка. Выявление трудностей в период адаптации детей в дошкольных организациях и рассмотрение деятельности педагога-психолога по их преодолению, а также определению успешности использования новых технологий адаптации к детскому саду.

Abstract

The relevance of the issue of children's adaptation to kindergarten occupies a leading place in preschool pedagogy. Kindergarten is a new stage in a child's life, and going to it is associated with difficult experiences and changes in the child's behavioral reactions. Identification of difficulties during the period of adaptation of children in preschool organizations and consideration of the activities of a teacher-psychologist to overcome them, as well as determine the success of using new technologies for adaptation to kindergarten.

Кілт сөздер: *оқу, тәрбие, педагогика, психология, бейімделу, эмоция, факторлар, ойын, тәрбиеші, балалар, мектепке дейінгі мекеме.*

Ключевые слова: *обучение, воспитание, педагогика, психология, адаптация, эмоция, факторы, игра, воспитатель, дети, дошкольные организаций.*

Keywords: *training, education, pedagogy, psychology, adaptation, emotion, factor, game, educator, children, preschool organizations.*

Кіріспе.

Баланың бейімделу проблемасы психологияда және ғылыми білімнің көптеген басқа салалары философия, әлеуметтану, жалпы және медициналық психология, тұлға психологиясы, балалар психологиясы, даму психологиясы іргелі мәселелердің бірі болып табылады. Психологиялық-педагогикалық шарттар «баланың эмоционалдық-құндылық, әлеуметтік-тұлғалық, танымдық, эстетикалық дамуына және оның даралығын сақтауға ықпал ететін білім беру ортасын» құру қажеттілігін қарастырады.

«Өмір бойы білім беру мазмұнының тұжырымдамасында» бірінші кезектегі міндеттердің қатарында «әр баланың эмоционалдық саулығын қамтамасыз ету, оның өзін-өзі жақсы сезінуін дамыту» көрсетілген.

В.А. Сластенин, В.П. Каширин бұл жіктеулерді жеке тұлғаның психикалық әрекетін қоршаған ортаның әлеуметтік және психологиялық талаптарына, адам әрекетінің жағдайлары мен мазмұнына жақындату үрдісі болып табылатын «психологиялық бейімделу» анықтамасымен толықтырады, бұл үрдіс жеке адамның өмірі мен қызметінің ішкі және сыртқы жағдайларын және қоршаған ортаны үйлестіру болып табылады[1].

Баланың психикалық дамуы кезіндегі ортаға бейімделу мәселесіне өз үлесін қосқандар Л.С. Выготский, Д. Б. Эльконин, А. Н. Леонтьев, Я. И. Ковальчук, Р.С. Буре, Л. Ф. Островская, М.И. Лисина, К.Л. Печора, Г.У. Мажит, Л. Махамбетиярова, А. Наманбаева және т.б.

Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту мен жетілдіру бағытын айқындайтын тәсілдер мен қағидаттар жиынтығы модель болып табылады. Баланы толыққанды дамыту – қимыл белсенділігіне жағдай жасау, пайдалы және құнарлы тамақтандыру, достық қарым-қатынас орнату және дамытушы ортаны ұйымдастыру арқылы қамтамасыз етілетін баланың физикалық, психологиялық, әлеуметтік, эмоционалдық денсаулығы мен қауіпсіздігі.

Талдаулар мен нәтижелер.

Мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жағдайына балалардың психологиялық-физиологиялық бейімделу мәселесіне арналған ғылыми әзірлемелерді, сондай-ақ психологиялық-педагогикалық еңбектерді талдай отырып, баланың жаңа жағдайларға бейімделуіне және үйренуіне көмектесу қажет деген қорытынды жасауға болады[2].

Бейімделу сипаты бірнеше факторларға байланысты:

– жасы (10-11 айдан 1,5 жасқа дейінгі балалар өмір сүру жағдайларының өзгеруіне шыдауы қиын);

– баланың денсаулық жағдайы мен даму деңгейі;

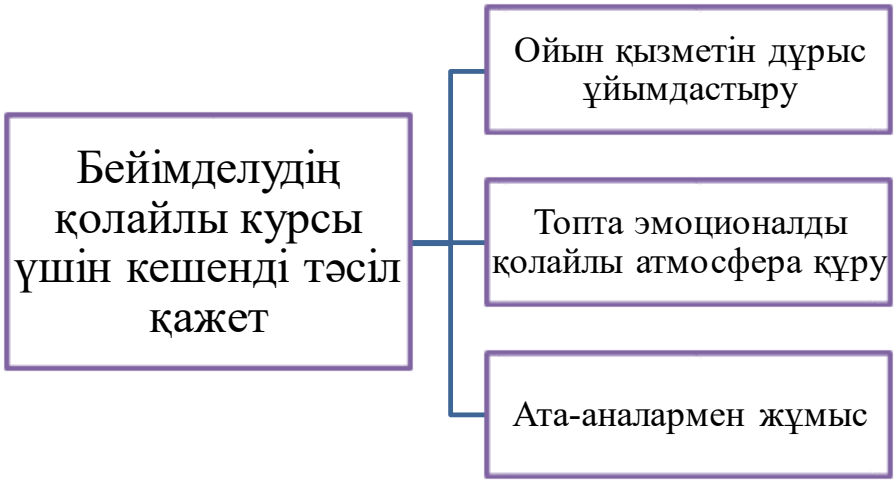
– биологиялық және әлеуметтік анамнез (жүктілік, босану), күн тәртібі, тамақтану, ойын, үш ай бойы ауру.

Баланың мектепке дейінгі тәрбиеге бейімделу болжамы мыналарға байланысты:

– медициналық болжам (баланы мектепке дейінгі білім беру ұйымына қабылдағанға дейін емханада жасалады, медициналық картада көрсетіледі).

– педагогикалық психолог (мектепке дейінгі мекемеде психолог және топ педагогтары әр түрлі жағдайларда баланың психоэмоционалды жағдайын 3-5 күн бойы бақылау арқылы құрастырады, жеке бейімделу парағында көрсетіледі, денсаулық тобы, неврологиялық диагноздар да есепке алынады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сондықтан педагогикалық қызметтің мақсаты – жас балалардың балабақшаға сәтті бейімделуіне оңтайлы жағдай жасау. Осы мақсатқа қол жеткізу кезінде келесі міндеттер шешіледі:

- Бейімделу кезеңінде тәсілді даралау мен саралауды қамтамасыз ету.
- Баланың психофизикалық саулығын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін ерте жас тобындағы субъектілік-дамыту ортасын қалыптастыру.
- Мектепке дейінгі жастағы балалардың бейімделу процесін оңтайландыру үшін ата-аналармен ынтымақтастық орнату.

Балалармен жұмыс істеу кезінде сіз келесі принциптерді ұстануыңыз керек:

- жас және психологиялық ерекшеліктеріне сәйкестік принципі;
-дәйектілік принципі және әдістемелерді кезең-кезеңімен енгізу және қолдану;
- толықтық принципі;
- шығармашылық әрекет принципі.

Балаларға дара сараланған көзқарасты қамтамасыз ету және бейімделу болжамын жасау үшін баланың физикалық жай-күйі мен мектепке дейінгі білім беру ұйымына баруға психологиялық дайындығына диагностика жүргізіледі. Ол үшін келесі әдістер қолданылады:

- балалардың денсаулық карталарын зерттеу – бұл әр баланың физикалық жағдайы туралы пікір қалыптастыруға, белгілі бір ауруларды анықтауға және одан әрі жұмысты құру барысында алынған мәліметтерді есепке алуға мүмкіндік береді;
- сауалнамалар және ата-аналармен әңгімелесу – баланың әлеуметтену дәрежесін, күн тәртібімен танысуын және баланың жүйке-психикалық жағдайын анықтау мақсатында. Сауалнама нәтижелері бойынша баласы мектепке дейінгі білім беру ұйымына түсуге дайын емес ата-аналармен жеке әңгімелесулер мен консультациялар өткізіліп, әдістемелік әдебиеттер ұсынылады;
- бақылау – бала топқа келгенде. Бұл кезеңде баланың мектепке дейінгі тәрбиеге бейімделу сипатын бағалау және оның ағымының ауырлығын анықтау өте маңызды. Баланың барлық бақылаулары бейімделу парақтарында ресімделеді, олар аяқталғаннан кейін нәрестенің даму тарихына және жүйке-психикалық даму карталарына жазылады.

Баланың мектепке дейінгі білім беру ұйымына бейімделуі аяқталды деп есептеймін, егер:

- оның ауруы жоқ;
- дене салмағының динамикасы бар;
- психомоторлы даму динамикасы.

Бүкіл бейімделу кезеңінде ойын сессиялары жүргізіледі, олардың негізгі мақсаттары:

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- балалардағы стресстік жағдайларды жеңу, эмоционалды және бұлшықет кернеуін жеңілдету;

-импульсивтілікті, шамадан тыс физикалық белсенділікті, алаңдаушылықты, агрессияны төмендету;

-балалардың бір-бірімен қарым-қатынас жасау дағдыларын дамыту;

-сөйлеу белсенділігін, қабылдауын, зейінін дамыту;

-жалпы және ұсақ мотористі дамыту, қозғалыстарды үйлестіру;

-ойын дағдылары мен дағдыларын дамыту[3].

Мұндай ойын әрекеттері кезінде әр баланың бойында эмоционалдық реакция тудырып, әрқайсысымен тікелей қарым-қатынасқа түсіп, әр балаға қажетті әрекетті көрсетуге мүмкіндік беру қажет. Күн сайын түстен кейін еркін сөйлесу сәттерін ұйымдастырыңыз. Балалармен бірге демалатын ортада ертегілер айтыңыз, ән айтыңыз, театр қойылымдарын көрсетіңіз. Мұндай қарым-қатынас оларға эмоционалдық жайлылық жағдайын сезінуге және өмірдің жаңа аспектілеріне қызығушылықтарын оятуға көмектеседі. Қарым-қатынастың жетекші тәсілі - ересектердің баланың позициясын қабылдау қабілетіне негізделген баланың жеке басын түсіну және тану.

Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде бала өзінің дамуы үшін маңызды өмірлік салаларда құрдастарымен және ересектермен эмоционалды және практикалық өзара әрекеттесу тәжірибесін жинақтайды. Топта заманауи білім беру талаптарына сай дамытатын орта жасалған жағдайда мұндай тәжірибе алу мүмкіндігі кеңейеді. Баланы қоршап тұрған және оның дамуына әсер ететін орта қауіпсіз болуы, денсаулығын нығайтуға, тәрбиелеуге қолайлы жағдай туғызуға тиіс. Дамытушылық ортаны құру кезінде топтағы балалардың жас ерекшеліктерін, даму деңгейін, қызығушылықтары мен бейімділіктерін ескеруге тырысамын.

Дұрыс ұйымдастырылған орта ересек адамға баланың үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге және топта эмоционалды жағымды атмосфераны құруға көмектеседі. Топ бала үшін жайлы және қуанышты болатын екінші үйге айналуы керек.

Топта ыңғайлы болу үшін жиһаз балалар өздерін жайлы сезінетін шағын бөлмелерді құрайтын етіп орналастырылған. Сондай-ақ тірі бұрыш ұсынылады: өсімдіктер мен жасыл түс адамның эмоционалдық жағдайына жақсы әсер етеді. Спорт бұрышы 2-3 жастағы балалардың қозғалыс қажеттілігін қанағаттандырады. Бұрыш баланың оқуға деген құштарлығы болатындай етіп жасалған.

Балалар әлі өз сезімдері мен эмоцияларын анық жеткізу үшін жеткілікті сөйлемейді. Көрінбейтін эмоциялар (әсіресе жағымсыз сезімдер) жинақталып, ақырында көз жасына бөленеді, олар сырттан түсініксіз болып көрінеді, өйткені эмоциялардың мұндай көрінуіне сыртқы себептер жоқ. Психологтар мен физиологтар бала үшін бейнелеу әрекеті көркемдік және эстетикалық әрекет емес, оның сезімін қағаз жүзінде білдіру мүмкіндігі екенін анықтады. Сондықтан топта балаларға қарындаш пен қағазға еркін қол жеткізе алатын шығармашылық бұрыш жасау керек. Балалар әсіресе фломастермен сурет салғанды ұнатады. Құммен және сумен ойнау балаларға тыныштандыруға әсерін тигізеді. Мұндай ойындардың үлкен тәрбиелік әлеуеті бар, бірақ бейімделу кезеңінде ең бастысы - олардың тыныштандыратын және босаңсытатын әсері. Күз бен қыс мезгілінде балалар жабық үйдегі «Құм мен су» бұрышында ойнайды. Әртүрлі және қызықты ойындар үшін әртүрлі конфигурациялар мен көлемдегі сынбайтын ыдыстар қолданылады: қасықтар, електер, шұңқырлар, қалыптар. Балалар резеңке қуыршақтарды шомылдыруға, резеңке ойыншықтарды суға толтыруға және оны ағынмен итеруге, суға қайықтарды түсіруге және т.б.

Бақылаулар көрсеткендей, балалар жаңа жағдайларға үйренген сайын олардың тәбеті алдымен қалпына келеді, ал ұйқының қалыпқа келуі қиындайды (2-3 айдан). Ұйқыдағы

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

проблемалар тек ішкі күйзелістерден ғана емес, сонымен қатар үйден басқа ортадан да туындайды. Бала үлкен бөлмеде өзін жайсыз сезінеді.

Қорытынды.

Бейімделу кезеңінде балалардың ересектермен эмоционалды қарым-қатынасқа деген өте өткір қажеттілігін барынша қанағаттандыру қажет. Балаға мейірімділікпен қарау оның тезірек бейімделуіне көмектеседі[4].

Көптеген аналар мен әжелер баласы әлі тым кішкентай, баламен күнде әртүрлі ойындарды оқып, ойнаудың қажеті жоқ оларға суреттерді, қарауға арналған кітаптарды берудің қажеті жоқ, «ол оларды жыртып тастайды», онсыз да, балабақшада жеткілікті шаралар бар деп санайды.

Кішкентай баланы тәрбиелеуде көп нәрсе оң әдеттерді, мінез-құлық дағдыларын, іс-әрекеттің ұтымды әдістерін қалыптастыруға негізделген. Осының бәрі баланы тәрбиелеп отырған үлкендер оған қойылатын талаптарды, оқытудың әдіс-тәсілдерін, әдістерін келісіп, баласына көбірек уақыт бөлуге тырысса, яғни баламен ойнау, түрлі-түсті суреттерді, кітаптарды қарау. Ата-аналармен жеке сөйлесуге (таңертең немесе кешке), әңгімелесу барысында ұсыныстар беру: балаға заттарды басқаруға үйрету - ойыншықтар жарқын болуы үшін, мүмкін болса құрылыс материалдары, әртүрлі пирамидалар, ұя салатын қуыршақ және т.б. Ең бастысы, баламен сөйлесу, оны жігерлендіру, қиын жағдайда көмектесу.

Баланы топқа қабылдау, әдетте, ересектерде елеулі алаңдаушылық тудырады. Отбасындағы бала белгілі бір режимге, тамақтандыруға, төсекке жатқызуға дағдыланады, ата-анасымен белгілі бір қарым-қатынас, оларға байлану қалыптасады. Баланың одан әрі дамуы және балабақшада және отбасында берекелі өмір сүруі баланың жаңа күнделікті тәртіпке, бейтаныс ересектер мен құрбыларына қалай үйренуіне байланысты.

Сондықтан баланың мектепке дейінгі мекемеге бейімделу кезеңінде тәрбиешілер мен ата-аналардың ынтымақтастығы бүгінгі таңда өзекті болып отыр. Егер педагог пен ата-ана күш біріктіріп, баланы қорғауды, эмоционалдық жайлылықты, балабақша мен үйде қызықты және мазмұнды өмірін қамтамасыз етсе, бұл кішкентай балалардың балабақшаға бейімделуінің оңтайлы курсының кілті болады.

Пайдаланылған әдебитетер тізімі:

1. Сластенин В. А. Каширин В. П. Педагогика и психология. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 480 с.
2. Аванесова В.Н. Обучение самых маленьких в детском саду. - М: Просвещение, 2005. - 176с. ил.
3. Айсина Р.А., Дедкова В.Н, Хачатурова Е.Н. Социализация и адаптация детей раннего возраста // Ребёнок в детском саду, № 5, 6. М., 2003.
4. Белкина Л.В. Адаптация детей раннего возраста к условиям ДОУ. - Воронеж: Учитель, 2006,- 236с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Тамабаева Мендигуль Кабдрахмановна
ст. преподаватель
Центрально Казахстанская Академия
магистр социальной работы.,
Аманбекова Акнур Балтабаевна
Магистр педагогических наук., преподаватель
КарУ им Е.А.Букетова

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411601

To Cite: Тамабаева Мендигуль Кабдрахмановна, & Аманбекова Акнур Балтабаевна. (2023). ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411601

Аннотация *- Бұл мақалада инклюзивті білім беру, оның тарихы және де инклюзивті білім берудің мақсатымен танысуға болады. Дамуында ауытқулары бар балалар үшін инклюзивті білім берудің маңызын негізге ала отырып сабақ барысында қолдануға ұсынылатын тиімді әдістер, басқа европа елдерінде ерекше білімді қажет ететін балалардың өмір сүруі мен білім алуы жайлы, мүмкіндегі шектеулі балалар үшін тек дәрігерлер жұмыс жасап қана қоймай сонымен қатар тәрбие мен білім ата-ана және ұстаздардың қарамағында екендігі туралы баяндалған.*

Кілт сөздер: *инклюзивті білім беру, ерекше білімді қажет ететін балалар, тұлғалық ерекшеліктер, оқытушы, ата-ана.*

Қазіргі таңда барлық әлем жұртшылығының назарын аударып отырған мәселе балалардың жеке сұраныстары мен ерекшеліктеріне ортаның, отбасының қатысуымен білім беру үрдісіне толық қосуды қарастыратыninклюзивті білім беру. «Бала адаммен араласпайынша өмір сүре алмайды,өзінің бар жүрек жылуын басқа адамға беруді ұжданы талап етеді. Балаға ой еңбегінің шаттығын, табыс қуанышын беріңіздер».
(В.А. Сухомлинский)

Біреу бақытын байлықтан тапқысы келсе, екінші біреу даңқ пен атақтан, мансап пен қызметтен іздестіреді. Адамға нағыз бақытты тәрбиелі ұрпағы ғана сыйлай алады. «Адам ұрпағымен мың жасайды» деген сөз де тегін айтылмаса керек. Адам өмірінің мәні – өз ұрпағы. Шыр етіп сәби дүниеге келген уақыттан бастап ата-ана алдында нәзік те, қиын қырсыры мол үлкен қоғамдық міндет тұрады. Ол – бала тәрбиесі. Бала үшін үй ішінен, ата-анасынан артық тәрбиеші жоқ. Адамгершілік, бауырмалдық, татулық, әдептілік, инабаттылық сияқты қасиеттер, яғни тәрбие балаға сөзбен, теориямен дамымайды, отбасындағы үлкендердің үлгісімен сіңеді.

Ерекше білімді қажет ететін балалардың денсаулығын қадағалау дәрігерлердің қызметі болғанымен, балалардың тәрбиеленуі әрине ата-аналар құзырында, ал білім беру мен тәрбиені қатар ұйымдастыру педагог-психологтардың міндеті.

Қазіргі таңда мектепке дейінгі және мектеп жасындағы ерекше білімді қажет ететін балаларды ортаға кіріктіру, оқыту мәселесі тәрбиешілер мен мұғалімдердің алдына үлкен міндеттер қойып отыр.

Инклюзивті оқыту – барлық балалардың мүқтаждықтарын ескеретін, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Бұл оқыту түрі балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады және мүгедек баланың адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттікті дамытуға мүмкіндік береді. Инклюзивті оқыту негізінде балалар құқығын кемсітпеу, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге ерекше оқыту қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру идеологиясы жатыр.

Инклюзивті білім беру – бұл адам эволюциясы заңдылықты түрде әкеле жатқан, қазіргі таңдағы шындық. Инклюзивті білім беру әлеуметтік құндылық және білімдік саясат пен әлеуметтік ұстаным болып шығуда.

Ерекше білімді қажет ететін балалар дегеніміз - ол 0-18 жасқа дейін дене және психикалық нәсілді, жүре және өмір жағдаяттарымен пайда болған кемістігі бар, арнайы оқу тәрбиені талап ететін, өмірлік іс-әрекетке мүмкіндігі аз шектеулілер балалар.

Дамуында кемістігі бар балаларды шет елдерде біріктіріп оқыту өткен ғасырдың 90-жылдарының басынан бері жүзеге асырылып келеді. Оның орныгуы мен таралуы екі кезеңнен өтті - интеграцияланғаннан (XX ғасырдың70-80 жылдары) инклюзивті үлгіге дейін (XX ғасырдың 90-шы жылдары). Дегенмен, бұл тұжырымдаманы білім беру тәжірибесіне енгізу және тұжырымдаманы білім беру саясаты ретінде жүзеге асыру соңғы отыз жыл ішінде Еуропа елдерінде және АҚШ-та болған бірқатар саяси, әлеуметтік, этикалық оқиғалармен байланыстырылады. Екінші дүниежүзілік соғыс кезеңі және одан кейінгі жылдар қоғамды адам мен оның өмірінің құндылығы арасындағы қарым-қатынасын қайта қарауға мәжбүр етті. Еуропаның, АҚШ- тың дамыған елдерінің экономикалық, технологиялық және ақпараттық мүмкіндіктері инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін жаппай білім беру жүйесінде қолданыстағы арнайы білім беру жүйесімен қатар арнайы білім беру ортасын құруға мүмкіндік берді. XX ғасырдың 60-жылдарының ортасында Скандинавия елдерінде ауыр интеллектуалды бұзылулары бар адамдарды оқытудың өмір салты "қалыпқа келтіру" принципіне негізделген (интеграция моделі) (авторлар Н. Бенк және Б. Нирье), оның мәні "ерекше" балалар (жағдайдың ауырлығына қарамастан) өзімен құрдас балалармен қалыпты жағдайға мүмкіндігінше бір ортада білім алып, араласуы қажет. Скандинавияда интеграция нормативтік және практикалық жолмен жүзеге аса бастады. Оған мысал, Данияда парламенттің шешімімен (1969 ж.) мүмкіндігі шектеулі балаларға өзімен қатарлас құрдастарынан және әлеуметтік ортадағы ортасынан оқшауланбау үшін басқа балалармен бірге мемлекеттік мектепке білім алу құқығы берілген. Алдымен АҚШ-та, сосын басқа да Еуропа елдерінде (Ұлыбритания, 1981; Швеция, 1982 және т.б.) әртүрлі мүгедек балалар мен жасөспірімдердің тегін білім алу құқықтарын қамтамасыз ететін заңнамалық актілер қабылданады.

ЮНЕСКО-ның қолдауымен 1994 жылы ерекше қажеттіліктері бар жандарды оқыту бойынша Дүниежүзілік конференция өткізілді. Ол барлық елдердің басқарушы үкіметтеріне үндеуде инклюзивті білім беру принципін (inclusive

- кіріктірілген) жариялады - «Заңның немесе саяси декларацияның нысаны инклюзивті білім беру принципі, егер басқаша әрекет ету үшін елеулі себептер болмаса, барлық балалар

қарапайым мектептерге барады. Инклюзивті білім беру ерекше білімді қажет ететін балалар мен жасөспірімдерді кәдімгі мектептің оқу-тәрбие процесіне белсенді түрде қосуды және қатысуды ғана қарастырмайды. Бұл сондай-ақ барлық балалардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаппай білім берудің бүкіл процесін қайта құрылымдау болып табылады.

«Заңның немесе саяси декларацияның нысаны» инклюзивті білім беру принципі негізінде барлық білім алушы, тек қана өмір сүруінде әрекет ету үшін ауыр себептер болмаған жағдайда, жалпыға ортақ мемлекеттік білім алу мекемелерінде білім ала алады. Инклюзивті білім беру ерекше білімді қажет ететін балалармен жасөспірімдерді жалпыға ортақ білім беретін мектептің оқу- тәрбие процесіне белсенді түрде қосуды және қатысуды ғана қарастырмайды. Бұл сондай-ақ барлық балалардың білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаппай білім берудің бүкіл процесін қайта құрылымдаумен айналысады.

Инклюзивті білім берудің мақсаты: Ерекше білімді қажет ететін балаларға қалыпты балалармен бірге білім беру. Яғни адамның жынысына, дініне, шығу тегіне қарамастан тең құқылы жеке тұлға ретінде білім беру жүйесі болып табылады.

ЕРЕКШЕ БІЛІМДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ОРТАҒА БЕЙІМДЕУ

Әр адам қайталанбас тұлға болып есептеледі, сондықтан адам, адамгершілік тұрғылық қарым-қатынасқа құқылы. Әлеуметтік ортаға енгізу – әлеуметтік қатынастың жалпы жүйесіне және баланың өз жағдайына қарай білім алу ортасына ерекше білімді қажет ететін балалардың әлеуметтік бейімделуін қалыптастыру. Бейімделу – бұл жеке тұлғаның әлеуметтік құрылымдарға енуі. Ерекше білімді қажет ететін балаларды әлеуметтік ортаға енгізудің негізгі бір факторы, ортаны ерекше білімді қажет ететін баланы қабылдауға дайындау. Ерекше білімді қажет ететін баланы әлеуметтік ортаға енгізудің екі жолы бар. Бірінші жолы, ерекше білімді қажет ететін баланы қоршаған ортаға бейімдеу. Бұл жолдың кемшілігі – біржақтылығы. Бұл жолмен керекті нәтижеге жету мүмкін емес, әлеуметтену процесі екі жақтылы болуы керек. Бұл дайындық процесінде интеграцияның объектісі ғана емес, сонымен қатар белсенді субъектісі болу керек. Екінші жолы ерекше білімді қажет ететін баланы әлеуметтік ортаға еңгізу дайындығымен бірге, әлеуметтік ортаны ерекше білімді қажет ететін баланы қабылдауға дайындау. Негізгі факторы да осы. Мемлекет даму мүмкіндігі шектеулі азаматтардың білім алуына, дамуында ауытқуды түзетуіне және әлеуметтік бейімделуіне жағдай жасауды қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасының азаматтарының денсаулығын қорғау жөніндегі заң құжаттарында айтылғандай, мүгедектер, оның ішінде мүгедек балалар және бала жасынан мүгедектер медициналы-әлеуметтік көмек алуға, оңалтылуға (реабилитация), дәрі-дәрмектермен, протездермен, протездіортопедиялық бұйымдармен, жеңілдік жағдайларда қозғалыс құралдарымен қамтамасыз етілуге, сондай-ақ, кәсіби даярлану мен қайта даярлануға құқықтары бар. Лев Семенович Выготский: «Бала бойындағы кемістігін толықтырудың екі түрлі ерекшелігі бар, оның бірі – бала психикасының даму шамасына орай тәрбие талаптары, екіншісі – кемістігін қалпына келтірудегі өз бойындағы ерекшеліктері мен мүмкіндіктері» — деп атап көрсетеді.

Ерекше балаға қатысты **педагогикалық қамқорлық сақтық тәртіпті ұйымдастыру технологиясы.** Орталық жүйке жүйесінің жетілуі мен қызмет етуінің өзгешелігі және соматикалық әлсіздігі салдарынан, ЕБҚ оқушылардың дене қызметі мен ойлау жүйесі тез шаршап, әлсірейді. Ол – баланың денсаулығы мен оқу әрекетінің нәтижесіне кері әсер етеді. Педагогикалық қамқорлық-сақтық тәртіпке келесі факторлар арқылы қол жеткізіледі: сыныптың аз толымдығы; психологиялық жайлы орта қалыптастыру; кедергісіз кеңістік құру; оқу іс-әрекетінің жетістіктерін қамтамасыз ету; психофизикалық жүк түсірмеу; жүйелі

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

түрде релаксациялық, психотерапиялық сабақтар жүргізу; сауықтыру шараларын өткізіп отыру; 5 минуттық динамикалық үзілістер жасап отыру; ауысым және әр сабақ арасында 10 минуттан кем емес және үшінші сабақтан кейін 20 минуттық жалпы үзілістің міндеттілігі; оқушылардың жұмысқа қабілеті мен қабылдау ерекшеліктерін есепке ала отырып, сынып бөлмелерін ерекше безендіру; оқушыны сыныптағы барлық құрдастарының және тұтас мектеп ұжымының қабылдауын қамтамасыз ету.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу технологиясы. Білім беру ұйымында ерекше баланы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қызметі құрылады. Оның құрамына мектеп психологы, әлеуметтік педагог, дәрігер, арнайы педагог (бала науқасының сипатына байланысты дефектология саласының маманы – олигофренопедагог, сурдопедагог, тифлопедагог немесе логопед), емдік дене шынықтыру нұсқаушысы, сынып жетекшісі, мектеп әкімшілігі өкілі. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ПМПК (психологиялық-медициналық-педагогикалықконсилиум) қызметі арқылы жүргізіледі. Ата-аналарды білім беру үрдісіне тарту (кірістіру) технологиясы. ҚР БжҒМ «Даму мүмкіндіктері шектеулі балаларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың әдістемелік ұсынымдарын бекіту» туралы № 524 бұйрығында (2011ж.) отбасының әлеуетті мүмкіндіктерін іске асыру міндеттеледі және ата-аналармен жұмысты ұйымдастыру тізбесі беріледі. ЕБҚ балалардың отбасы мүшелері оның ерекшеліктері туралы басқаларға қарағанда жақсырақ біледі, сондықтан да мұғалімге тиімді кеңес бере алады. Және ата-ана баланың даму үрдісіне қатысқысы келеді; бұл ұмтылыс мектеп әкімшілігі тарапынан қолдау табуы керек.

Мектеп пен отбасы әрекеттестігін жетілдіру технологиясы. Мектеп пен отбасы әрекеттестігін жетілдіру серіктестіктің жаңа ұстанымдары қағидасына негізделуі керек. Ерекше білім қажеттігі бар балаларды дамытуда әр тарап белгілі бір деңгейде жауапкершілікте болады. Атааналар мен педагогтар ынтымақтастығы келесі қағидаларға негізделуі керек: серіктесті мойындау және құрметтеу; ақпараттармен және іскерліктермен бөлісу; шешімдерді қабылдауға қатысу; баланың ерекшелігін, даралығын мойындау. Өзара әрекеттестікті жүзеге асыру үшін білім беру ұйымына ата-аналармен жұмыстың келесі формалары ұсынылады:

–жеке сұхбат құру, әңгімелесу және кеңес беру;

–ата-аналарға арналған дәріс сағаттары;

–«ашық есік» күндері;

–тақырыптық семинарлар және өзге де іс-шаралар.

Қорыта келе, ерекше білімді қажет ететін балалармен түзету жұмыстарын неғұрлым ерте бастасақ, соғұрлым қайтарымы үлкен болады. Өз уақытында бұл заңдылықты Ян Амос Коменский айтқан болатын «Барлық тіршілік иесінің табиғаты сондай,-олар икемді болып табылады және нәзік жас кезінде олар тәсілдерді жеңіл қабылдайды, қатайып кеткен соң, оларға қалыптасу қиын болады. Жұмсақ балауызды оларға түрлі пішін беріп сомдауға болады, ал егер қатып қалса, оны сындырап тастау оңайырақ»,-деп жазды.

Инклюзивті оқыту-барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеретін, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісінің дамуы. Инклюзивті оқыту балалардың оқу үрдісіндегіқажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ беруге енгізілгенөзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайлары да өзгереді. Инклюзивті оқытуды ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіншілік алады, өйткені олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып білуге, қабылдауға үйренеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Батырғалиева А.С. Мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеу жолдары. - Алматы, 2011. – Б.17-25.

М.П. Оспанбаева Инклюзивті білім беру мазмұны және әдістемесі: оқу құралы /. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 232 бет.

Бахтиярова Г.Р., Абильдина С.К. Инклюзивті білім берудің негіздері: Оқу құралы. – Ақтөбе, 2020. -184 б.

Мовкебаева З.А., Оралканова И.А., Дузелбаева А. Инклюзивті білім беруді кіріктіруге педагогтарды дайындау бойынша әдістемелік ұсыныстар 2 –ші басылым Алматы: ЖК «Сагатудинова», 2019. 4-10 б

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

РАИСТАНОВА ЛЯЗЗАТ КАРИМХАНОВНА,
ТУРГАНОВА НАЗГУЛЬ ДЖАНАХМЕТОВНА
Абай облысы білім басқармасының Семей қаласы білім бөлімінің
«Озерки жалпы орта білім беретін мектебі»
коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Бастауыш сынып мұғалімдері

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411617

To Cite: РАИСТАНОВА ЛЯЗЗАТ КАРИМХАНОВНА,, & ТУРГАНОВА НАЗГУЛЬ ДЖАНАХМЕТОВНА. (2023). АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІ ПӘНІНЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411617

Аннотация

Ақпараттық технологиялар негізінде бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілі пәнінен қызығушылығын арттырудың жолдарын көрсету. Бастауыш сынып балаларының қатысымдық-танымдық дағдыларының дұрыс қалыптасуы оның алған білім-біліктерінен көрініс табуы. Өйткені оқушының қатысымда өз ойын еркін жеткізе білуі оған берілген білімнің сапалық дәрежесіне байланысты болады.

Аннотация

Показать способы повышения интереса учащихся начальных классов к казахскому языку на основе информационных технологий. Правильное формирование у детей младшего школьного возраста коммуникативно-познавательных навыков отражается на полученных им знаниях. Ведь способность учащегося свободно выражать свои мысли в своем присутствии зависит от качественной степени передаваемых ему знаний.

Annotation

To show ways to increase the interest of primary school students in the Kazakh language on the basis of information technologies. The correct formation of communicative and cognitive skills in children of primary school age is reflected in the knowledge they have acquired. After all, the ability of a student to freely express his thoughts in his presence depends on the qualitative degree of knowledge transmitted to him.

Кілт сөздер: *бастауыш сыныптағы қазақ тілі пәні, қатысымдық дағды, білім беру жүйесі, оқу бағдарламасы, қатысым, коммуникация, ақпараттық технолоиялар.*

Бүгінгі таңда білім беру жүйесіне бірқатар өзгерістер енгізіліп, білім берудің мазмұны жаңартылуда. Жаһандану кезеңінде оқу әрекетіне белсенді қатысатын, өз ойын шығармашылықпен жеткізетін, кез келген жағдайда өздігінен шешім қабылдай алатын және қатысымдық дағдылары дамыған, білімін күнделікті өмірде тиімді қолдана білетін сауатты тұлға қалыптасуы тиіс. Мұндағы басты мақсат –

оқушыларды біліммен қаруландырып, олардың жалпы оқу білігі мен дағдысын, құзыреттіліктерін қалыптастыру ғана емес, оқушы тұлғасының жан-жақты, үйлесімді дамуы үшін қолайлы жағдай туғызу. Бұл туралы «Қазақстан Республикасы білім беру мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасындағы» Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыазаматтық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту міндетінде көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев отандық білім беру жүйесінің үздік үрдісін сақтай отырып, бір орында тұрып қалмай, әрдайым даму жолында болу керектігіне назар аударады [2]. Аталған стратегиялық тұжырымдар республикамыздың мектептеріне енгізілген «Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты» [3] мен бағдарламаларының, оның ішінде «Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4 сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасында» қатысымдық дағдыны дамыту туралы «Бастауыш мектепте «Қазақ тілі» пәнін оқыту мақсаты – сөйлеу әрекетінің түрлерін: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылымды дамыту арқылы тіл туралы бастапқы білімді меңгерту және оны тілдік нормаларды сақтай отырып, оқу әрекеті мен күнделікті өмірде қолдану» [1, б. 1] – деп берілуі бағдарламаның негізі болып табылатындығын дәлелдей түседі. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында білім алушы тұлғасының үйлесімді қалыптасуы мен дамуына қолайлы білім беру кеңістігін жасауды мүмкін ететін кең ауқымды дағдылар негіздерінің қатарында «қатысымдық түрлі тәсілдерді, оның ішінде тілдік дағдыларды меңгерудің» [3, 3 б.] көрсетілуі оқушылардың қатысымдық дағдысын мақсатты түрде дамыту қажеттігін туындатады.

Жоғарыда аталған кең ауқымды дағдыларды, соның ішінде қазақ тілі пәнінде қалыптасатын тілдік дағдыларды тиімді қалыптастыруға білім беру сапасын арттырудың әдіс-тәсілдерін жетілдіру, оқыту үдерісінде ақпараттық оқыту технологияларын қолдану арқылы қол жеткізілетіні белгілі. Бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын дамытудың маңызы оның қоғамда табысты болуын қамтамасыз етуге деген бағыты арқылы танылады. Ал тілдік дағдылардың негізі бастауыш мектепте дами бастайды. Бастауыш сынып оқушысының тілдік дағдыларының дамуы арқылы оның сөйлеу қабілеті мен әлеуметтік-мәдени, дүнитанымының дамуы, жетістіктерге жетуі, жеке тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуының негізі берік бола бастайды.

Тілдің басты қызметі қарым-қатынас, танымдық құрал болғандықтан, тілдік білім беруде оқушының қатысымдық дағдыларын дамытудағы жаңаша әдістемесін талдап-таразылау – дидактика, соның ішінде бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту әдістемесінің өзекті мәселесі.

Әдістеменің заман дамуымен бірге әрдайым жаңаша келбетте келіп, жетіліп отыратын бір аспектісі – оқытуда ақпараттық технология құралдарын қолдану. Бұл – білім беру мазмұнының жаңаруымен, заман талаптарының қажеттіліктерін өтеуден туындаған заңдылық. Осымен байланысты ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың жетістіктері білім беру саласында кең ауқымда қолданыла бастады. Осы тұрғысынан бастауыш мектептің білім беру үдерісінде оқытудың ақпараттық құралдарын қолдану – оқушының білім сапасын арттырудың тиімді жолдарының бірі. Сондықтан оның ғылыми-әдістемелік, технологиялық негіздерін айқындау бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту әдістемесінің өзекті мәселесі негізінде қарастырылады. Адамдардың бір-бірімен ізгілікті қарым-қатынасы, айтатын ойын нақты фактілермен, ұтқыр сөзбен жеткізе білу, тыңдағанынан ой түю мәселесі ерте замандардан бері адамзат баласының алдында тұрған міндеттердің бастысы, тұлға қалыптастырудың негізгі шарттарының бірі болған және оған барлық тарихи кезеңдерде философ, психолог, педагогтер, сондай-ақ басқа да сала

ғалымдары үлес қосқан.

Оқытудың ақпараттық технологияларын қолдану арқылы білім беруді ақпараттандыруды жүзеге асыру мәселесі Г.Қ. Нұргалиева, Т.О. Балықбаев, Ж.А. Қараев, Ж.У. Кобдикова, К.З. Халықова, Б. Абықанова, Б.Ж. Құрманова, Д.Н. Исабаева, Н.Т. Сартаевалар еңбектерінің негізгі арқауы болған.

Жоғарыда талданған ғылыми еңбектерде ақпараттық технологиялар негізінде бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілі пәнінен қызығушылығын арттырудың арнайы қарастырылмауы біз зерттеп отырған мәселенің ғылыми-теориялық және әдістемелік тұрғыда әлі де болса жеткілікті дәрежеде шешімін таппай отырғанын дәлелдейді.

Заман ағымына қарай күнделікті сабаққа ақпараттық оқыту технологияларын қолдану айтарлықтай нәтижелер беруде. Кез келген сабақта электрондық оқулық, бағдарламаларды пайдалану оқушылардың қатысымдық дағдыларын дамытумен қатар, танымдық белсенділігін арттырып, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды.

Ақпараттық технолоиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының қазақ тілі пәніне қызығушылығын арттыруды теориялық-әдіснамалық тұрғыдан негіздеу, оқу-әдістемелік кешенін ұсынып, тәжірибелік-эксперименттен өткізіп, тиімділігін дәлелдеу.

Осы мақсатқа жетуде төмендегідей **міндеттер** алға қойылды:

1. Бастауыш сынып оқушыларының қатысымдық-танымдық дағдыларын дамыту мәселесінің ғылыми еңбектерде қарастырылу жайы;
2. Ақпараттық технология құралдарының түрлері мен оларды сабақ барысында қолданудың маңызы;
3. Ақпараттық технологиялар арқылы бастауыш сынып оқушыларының қызығушылығын арттырудың педагогикалық-психологиялық негіздерін анықтау;
4. Оқытудың ақпараттық технологиялары арқылы бастауыш сынып оқушыларының қызығушылығын арттыру әдістемесінің құрылымдық-мазмұндық моделін жасау;
5. Ақпараттық технология арқылы бастауыш сынып оқушыларының тілдік дағдыларын дамыту әдістемесін ұсыну;
6. Тәжірибелік эксперимент жүргізу, оқу-әдістемелік кешеннің тиімділігін дәлелдеу арқылы ғылыми негізделген ұсыныстар беру.

Мақаламыздағы зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері ретінде философ, психолог, педагог ғалымдардың теория мен тәжірибенің бірлігі туралы ұстанымдары, таным теориясы, білім беру жүйесін ақпараттандыру тұжырымдамасы, тұлғаның іс-әрекетте қалыптасуы туралы философиялық, психологиялық, педагогикалық тұжырымдамалар, ақыл-ой іс-әрекетін сатылап қалыптастыру теориясы; ғалымдардың ақпараттық мәдениетті дамыту, өзін-өзі дамыту туралы тұжырымдамалары; тұлғалық-бағдарлы оқыту тұжырымдамасы, педагогика мен психологиядағы теориялық қағидалар, көрнекілік теориясы, қатысымдық дағдыны дамыту туралы ғылыми тұжырымдамалар, біртұтас педагогикалық үдеріс теориясы басшылыққа алынды.

Қазіргі заман талаптары тұрғысынан бастауыш сынып оқушыларының қатысымдық-танымдық дағдыларын қалыптастыру – дидактиканың өзекті мәселелерінің бірі. Бастауыш сынып оқушыларының қатысымдық дағдыларын дамыту оның қоғамда табысты болып қалыптасуының алғышарттарының маңыздысы. Қатысымдық-танымдық сауаттылық бастауыш сыныптан бастап қалыптаса бастайды. Бастауыш мектепте қатысымдық дағдыларды дамытуда қазақ тілі пәнінің алатын орны ерекше. Қазақ тілі сабақтарында оқушының ауызша, жазбаша қарым-қатынасы қалыптаса бастайды. Осы кезеңде тілдік дағдыларды, ауызша сөйлесу, жазу сауаттылығын қалыптастыру, сөйлеу мәдениетін дамыту көзделеді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Тілдің басты қызметі қатысымдық-танымдық қызмет болғандықтан, оның адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттеудегі маңызы зор. Осымен байланысты бастауыш сыныпта қазақ тілін оқытуда оқушының қатысымдық дағдыларының сатылап дамуына баса мән берілу керек.

Қатысымдық дағды мазмұнын талдамас бұрын «қатысым», «коммуникация» ұғымының лингвистикалық негіздеріне мән берейік.

Ғылыми еңбектер мен сөздік, анықтамалықтарда «коммуникация» термині қатысым, қарым-қатынас, коммуникация түрінде қолданылады. Коммуникация терминіне анықтамалар да түрліше берілген. Энциклопедиялық сөздікте тілдік қарым-қатынас, бір адамның екінші адамға ақпарат беруі, өзара әрекеттестіктің ерекше формасы деп түсіндірілген [4].

Тілдің негізгі қызметі – қарым-қатынас құралы болуы, сондықтан дидактикада оқушының қатысымдық-танымдық дағдыларын дамыту, оның тиімді әдістемесін зерттеп-зерделеу, талдау – өзекті мәселе. Оқушының тілдік материалды біліп қана қоймай, оны игерудің амал-тәсілдерін үйреніп, өздігінен әрі қарай дамытып, өмір сүрген ортасында тиімді қолдана білуі тиіс. Оқушының өзгермелі қоғамда өзінің орнын тауып, ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілетінің қалыптасып, тез бейімделуі үшін қатысымдық дағдыларын дамытуға басымдық берілуі тиіс.

Бастауыш сынып балаларының қатысымдық-танымдық дағдыларының дұрыс қалыптасуы оның алған білім-біліктерінен көрініс табады. Өйткені оқушының қатысымда өз ойын еркін жеткізе білуі оған берілген білімнің сапалық дәрежесіне байланысты болады. Қатысымдық дағдылардың дамуы – оқушының жеке басының дамуының, сөйлеу қабілетінің жетілуінің, өмірде табысты болуының, оқуда жетістіктерге жетуінің кепілі, әлеуметтік-мәдени дамуының негізі. Оқушылардың қатысымдық-танымдық құзыреттілігін дамыту мазмұны тілдік материалдар мен оны игертудің әдістемелік жүйесін қамтиды.

Қатысымдық дағдылар тұрғысынан, дағды – көп рет қайталаулар арқылы автоматты орындалуға бейімделген іс-әрекет. Дағды – бірнеше рет қайталаулардың нәтижесінде пайда болған және оның саналы қадағалауының қысқартылуымен сипатталатын жеке әрекеттер – операцияларды орындаудың қалыптасқан тәсілі. Оқыту үдерісінде, әсіресе, жалпы оқу дағдыларын, пәнаралық мәндегі дағдыларын қалыптастыру қажет. Дағды – қайталау нәтижесінде қалыптасатын іс-әрекет, соның нәтижесінде ол автоматталған әрекетке айналып, оңай, шапшаң әрі дәл орындалып отырады.

Дағдының физиологиялық негізі – динамикалық таптаурын. Мысалы, алғаш жазып үйрене оқушы бала бастапқы кезде өзінің барлық әрекетін саналы түрде бақылап, көптеген артық қимылдар жасайды (оның бет әлпеті, бүкіл денесі, аяқ-қолы бір мақсатқа бағытталады), біраз қиналады. Ал жазуға төселген оқушы өз әрекеттерін байқамайды, оның орнына жазғанының мазмұнына ерекше зейін бөледі. Себебі жазуға төселген оқушының жазу дағдысы қалыптасқан. Дағдылануда іс-әрекеттің тұтас өзі емес, жеке компоненттері (құрамдары) ғана автоматты әрекетке айналады.

Қатысымдық-танымдық дағдыларды дамыту оқушының басқа оқушыны тыңдай білуге, сұхбатқа белсенді қатысуға, өзекті мәселелерді талқылауға қатысуға, достарымен және ересектермен өзара тиімді әрекеттесуді жүзеге асыруға, қоғамның мәдени-адамгершілік нормаларын меңгеруге, өзара келіспеушіліктерді шешу қабілетін қалыптастыруға негіз болады. Демек, «қатысымдық дағдылар – оқушының өз әрекетін шығармашылықпен жұмсауға мүмкіндік беретін теориялық, тәжірибелік даярлық білімдеріне негізделген саналы қатысымдық әрекеттер кешені» [5].

Оқу үдерісінде қатысымдық-танымдық дағдыларды тұлғаны қалыптастыру үдерісінің бір құрамды бөлігі ретінде қарастыру керек. Бастауыш сынып оқушыларының дамуының әрекеттік, тұлғалық, зияткерлік, танымдық қырлары қатысымдық дағдылармен тоғысады.

Сондықтан қатысымдық дағдылардың даму үдерісін баланың әлеуметтенуінің негізі ретінде қарастыруға болады [6, 44 б.].

Сонымен, қатысымдық-танымдық дағдылар оқушылардың әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастырып, болашақта табысты еңбек етіп, бақытты өмір сүруіне негіз болады деп түйіндеуге болады.

Оқушының қатысымдық әрекеті оның сапалық қырларына байланысты болады, мұны қатысымдық дағдылар мазмұны, яғни тілдің қатысымдық бірліктерінің қызметін меңгеруі, лексикалық қорын дамыту, грамматикалық құрылымды меңгеру, танымдық құзыреттілігін қалыптастыру, тыңдап, кері байланысқа түсу, басқа адамдардың пікірімен санаса білу, оны мұқият, шыдамдылықпен тыңдай білу, түсінгенін өзінше қорытып, өзіндік сындарлы пікірін айта білу, диалог пен талқылауларға қатысу, өз қатарындағы құрдастарымен белсенді түрде араласа білу, үлкендермен өз қатарымен ынтымақтастық ұстанымдарын меңгеру тәрізді құрылымдық компоненттер құрайды.

Білімді құзыреттілікке бағыттау парадигмасы – арнайы әдістемелік жүйені, дидактикалық заңдылықтардың орындалуын талап етеді. Ол оқушының қатысымдық құзыреттілігін жалаң тілді игеру үрдісінен ғана емес, оның жалпы дүниетанымының жетілуі мен шынайы өмірде табысты болуының алғышарттарынан көрініс табады. Біздің жағдайымызда «Қазақ тілі» пәнінен игерген білім мазмұны, оның нәтижелері оқушының шынайы өмірдегі әрекеттерін дұрыс басқаруға, өзін-өзі дамытуына, ойын еркін жеткізе білуіне, шығармашылық, логикалық ойлау қабілетінің дамуына, табысты болуына, әлеуметтік бейімделуіне негіз болуы тиіс.

Қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде оқыту жалпыға міндетті мемлекеттік білім стандарты, базистік оқу жоспары, тілді оқыту тұжырымдамасы және мемлекеттік оқу бағдарламалары негізінде жүзеге асырылады. Қазақ тілі пәні оқушының жалпы дүниетанымын, қатысымдық құзыреттілігін, оның әлеуметтенуін қалыптастыруда жетекші пән болып саналады, сондықтан бастауыш сыныпта қазақ тілін оқытуда ауызша, жазбаша сауаттылығын қалыптастыру – басты міндет. Оның мазмұнын сауатты жазу, сауатты сөйлеу қамтиды.

Сауатты сөйлеуді игеруде тілдің қатысымдық қызметіне баса мән беру керектігі туралы ғалымдардың пікірі ортақ. Қ. Қадашева тілді тиімді үйренудің негізі қатысымдық тұрғыдан меңгертуге ерекше көңіл бөлу керектігіне назар аударады [7].

Әдіскерлер Ж. Даулетбекова [8], Ж. Балтабаева [9] шебер сөйлеуге үйрену, өз ойын толық жеткізу, сөз мәдениетін қалыптастыру тілдің қатысымдық қызметін сапалы меңгеруіне байланысты екенін тұжырымдайды.

Бастауыш мектепте қазақ тілін оқытудың теориялық, әдістемелік мәселелерін терең қарастырған зерттеуші Қ. Молдабек [10] қатысымдық дағды қалыптастырудағы мақсат оқушылардың сөздік қорын молайту, өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастыру, ойлауы мен тілін дамыту деп түйіндейді.

Бастауыш мектепте қазақ тілін оқыту әдістемесін арнайы қарастырып жүрген ғалымдар С. Рахметова сөз тіркесі, сөйлем құрау, байланыстырып сөйлеу – оның негізі екендігіне мән берсе [11], Ә. Жұмабаева бастауыш сыныптарда қазақ тілі синтаксисін дамыта оқытудың әдістемесін ұсына отырып, қатысымдық негізде оқытудың маңызды екеніне назар аударады. Автор қатысымдық құзырет тұрғысынан: «Осы сатыда қалыптасуы тиіс құзыреттің келесі бірі – қатысымдық құзырет деп белгілеген. Бұнда оқушының сөйлесім әрекетінің барлық түрлерін (тыңдалым, оқылым, сөйлесім, жазылым, тілдесім) өзара бірлікте меңгерту басшылыққа алынған. Сөйлеу ортасына, сөйлеу мақсаты мен тақырыбына сәйкес диалог, монолог құрай алу, түрлі жағдаяттарда әңгімелесу, пікірлесу, өз ойын түсінікті жеткізу (кіммен? қайда? қашан? не туралы?), қатысымдық біліктіліктерін қалыптастыру

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

оқушының өмірлік дағдысына берік негіз қалайтыны сөзсіз», – деп тұжырымдайды және лингвистикалық және әдістемелік әдебиеттерге жасалған талдау қатысымдық тұрғыда оқыту мәселесінің бастауыш оқыту әдістемеші ғалымдарының зерттеулерінде толық шешімін таппағандығын көрсетеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Бастауыш білім беру деңгейінің 2-4-сыныптарына арналған «Қазақ тілі» пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы (оқыту қазақ тілінде). – Астана, 2018 // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989 (қаралым күні: 14.03.2022).

2 Тоқаев Қ.К. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Bilim jane Gylym» атты тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзі (қаралым күні: 14.03.2022).

3 Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Астана, 2018 // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/v1800016989 (қаралым күні: 07.06.2019).

4 Большой энциклопедический словарь / ред. А.М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп . – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 1456 с.

5 Тищенко В.А. Классификация коммуникативных умений студентов. Портал: Знание. Понимание. Умения // http://www.zpu-journal.ru/zpu/epublications /2007/Tishchenko_VA (дата обращения: 20.10.2020).

6 Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.

7 Қадашева Қ. Жаңаша жаңғыртып оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: өзге тілді дәрісханалардағы қазақ тілі: пед. ғыл. док. ... дис. – Алматы: Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті, 2001. – 374 б.

8 Дәулетбекова Ж.Т. Жалпы білім беретін орта мектептерде қазақ тілінен сөз мәдениетін оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (5-11 сыныптар): пед. ғыл. док. ... дис. – Алматы: Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2007. – 286 б.

9 Балтабаева Ж.Қ. Жоғары оқу орнында студенттер тілін дамытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (қазіргі қазақ тілінің морфология саласы бойынша): пед.ғыл.док. ... автореф. – Алматы: Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2009. – 48 б.

10 Молдабек Қ. Бастауыш сыныпта қазақ тілін қатысым әдісі арқылы оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: пед.ғыл.док. ... дис. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2010. – 277 б.

11 Рахметова С. Бастауыш мектеп оқушыларының тілін дамытудың ғылыми-әдістемелік негіздері (ауызша, жазбаша тіл дамыту): пед. ғыл. док. ... дисс. – Алматы, 1994. – 291 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАТЫСЫМДЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СИПАТТАМАЛАРЫ

Шакенова Гульнура Нурлановна,
Саменова Лаура Сейтахметовна,
Оспанова Назгуль Жанжигитовна
Абай облысы білім басқармасының
Семей қаласы білім бөлімінің
«№44 жалпы орта білім беретін мектебі»
коммуналдық мемлекеттік мекемесі
Бастауыш сынып мұғалімдері

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411624

To Cite: Шакенова Гульнура Нурлановна, Саменова Лаура Сейтахметовна, & Оспанова Назгуль Жанжигитовна. (2023). БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАТЫСЫМДЫҚ-ТАНЫМДЫҚ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУДЫҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ СИПАТТАМАЛАРЫ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411624

Аннотация

Оқытудың ақпараттық оқыту құралдарын тиімді қолдану сабақтың тақырыбы, мақсаты мен міндеттеріне, оқытуды ұйымдастырудың формалары мен түрлеріне, берлетін білім мазмұны оқушылардың жас, дара ерекшеліктеріне байланысты анықталады. Оқушылар нақты көрген бейнелеріне сүйене отырып, мұғалімнің басшылығымен оларды салыстырады, талдайды, негізгі ойды анықтайды, белгілі бір ой қорытындысын жасайды, жалпылайды. Осылайша, мұғалім оқушылардың бейнелі қабылдау мен белсенді ойлау әрекетінің біртұтас үдерісін ұйымдастырады.

Аннотация

Эффективное использование информационных средств обучения определяется в зависимости от темы, цели и задач урока, форм и видов организации обучения, возрастных, индивидуальных особенностей учащихся. Учащиеся, опираясь на наглядно увиденные образы, под руководством учителя сравнивают их, анализируют, определяют основную мысль, формулируют определенные умозаключения, обобщают. Таким образом, учитель организует единый процесс образного восприятия и активной мыслительной деятельности учащихся.

Annotation

The effective use of information learning tools is determined depending on the topic, purpose and objectives of the lesson, forms and types of training organization, age, individual characteristics of students. Students, relying on clearly seen images, under the guidance of a teacher, compare them, analyze, determine the main idea, formulate certain conclusions,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

generalize. Thus, the teacher organizes a single process of imaginative perception and active mental activity of students.

Кілт сөздер: *ақпараттық-білім беру, интербелсенді оқу, жұптық, топтық жұмыстар, интернет-ресурстар.*

Қазақстанда әлемдік ақпараттық-білім беру кеңістігіне кіруге бағдарланған білім мазмұнын жаңарту үдерісі орын алуда. Білім мазмұнын жаңарту шеңберінде бастауыш мектепте: акцентті ақпарат алу тәсілдерін үйретуге ауыстыру; ынтымақтастыққа және дербестікке қабілетті тұлғаны әлеуметтендіру; ақпаратты өздігінен алу, талдау және тиімді қолдану дағдысын қалыптастыру және оқу үдерісін дәстүрлі ұйымдастырудан бас тарту көзделеді [1].

Бастауыш сынып мұғалімі жаңартылған білім мазмұнына сәйкес оқу-тәрбие үдерісінде ақпараттық технология құралдарын қолдану әдістемесін меңгерген болуы керек. Соның маңыздысы ақпараттық оқыту құралдарын қолдану арқылы оқыту әдістерін түрлендіріп отырудың нәтижесінде оқыту тәжірибесінде оң жетістіктерге қол жеткізіледі, мәселен:

– оқушылардың қатысымдық дағдылары тұрақты оқу уәждемесінің тұрақтануына байланысты дамиды;

– оқу материалын оқушылар сапалы да саналы меңгереді;

– оқушы мен оқушы арасында, мұғалім мен оқушы арасындағы педагогикалық ынтымақтастық субъектілер арасында дамиды;

– субъектілер оқу әрекетін өз бетінше басқарып, білімге ынта-ықыласы артады;

– интербелсенді оқу үдерісі бейне, дыбыстық оқу материалы бойынша әңгімелесуге, сұхбатқа, оқу жарыстары мен оқу пікірталастарына, мультимедиалық бағдарламалармен жұмыс істеуге, үздіксіз критериалды бағалауға қол жеткізіледі.

– ақпараттық оқу құралдарын қолдануға негізделген оқу үдерісі бейне, дыбыстық оқу материалы бойынша әңгімелесуге, сұхбатқа, оқу жарыстары мен оқу пікірталастарына, оқу ойындарына, мультимедиалық бағдарламалармен жұмыс істеуге, оқу тренингтерін тиімді жүргізуге, үздіксіз критериалды бағалауға қол жеткізіледі;

– оқытуды ізгілендіру, тұлғалық-бағдарлық, әрекеттік, құзіреттілік ұстанымдары негізінде оқушыдан шығармашылық ойлауды, өз бетінше ой қорытындыларын жасайтын жасампаз тұлға етіп тәрбиелеуге, сөйлеу әрекетінің (тыңдалым, жазылым, оқылым, айтылым) түрлері бойынша құзіреттілік деңгейде білімінің нақты қалыптасуына негіз болады.

Ақпараттық оқыту құралдарын қолдану арқылы оқушылардың қатысымдық дағдыларын қалыптастыру мазмұны төмендегідей ерекшелік сипат алады:

– оқыту формасының жұптық, топтық жұмыстарына басымдық беріледі;

– оқу әрекетін белсендіретін оқытудың инновациялық әдістері қолданылады;

– көрнекіліктің мол болуы қамтылады;

– оқу үдерісі өзара ынтымақтастық пен түсінушілікке құрылады;

– өз бетінше, ізденушілік тапсырмалардың молдығы ескеріледі. Бастауыш сыныпта қазақ тілін оқытуда қатысымдық дағдыларын ақпараттық құралдарды қолдану арқылы дамытудың оқу-әдістемелік кешені оқушының функционалдық сауаттылығын арттырып, тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға негіз болатын оқыту әдістемесін қажет етеді. Ақпараттық құралдар арқылы оқыту технологиясы оқушылардың оқуға ынталарын арттырып, сөйлеу әрекетін қалыптастыруға, қатысымдық дағдыларын дамытуға және оқыту әдістерін оңтайлы жүзеге асыруға, оларды барынша түрлендіруге мүмкіндік береді.

Оқыту тәжірибесінде бастауыш сынып оқушыларының қатысымдық дағдыларын ақпараттық технология негізінде дамытуда интербелсенді әдістерге басымдық беріледі.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Нәтижесінде, оқушылардың білім алуға ынтасы артып, сөйлеу әрекетінің дұрыс қалыптасуына, қатысымдық дағдыларының дамуына толығымен мүмкіндік беріледі.

Тілдік-қатысымдық білім берудегі оқытудың интербелсенді әдістер – бастауыш сынып оқушыларының қатысымдық дағдыларын дамытуда оқыту үдерісін, оқыту формаларын тиімді ұйымдастырудағы, білім мазмұнын сапалы меңгертудегі оқытудың жаңаша әдіс-тәсілдері мен оқыту құралдарының жиынтығы.

Интербелсенді оқыту – оқыту үдерісінде жиі қолданылып жүрген, оңтайлы да тиімді педагогикалық әдістердің бірі. Бастауыш мектеп оқушыларының сөйлеу әрекетін дамытуға, қатысымдық тұрғыдан бірлесе әрекет етуін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін – аталған оқыту әдістері. Зерттеушілердің көпшілігі аталған технологияны оқыту үдерісінде тиімді жүзеге асырудың қағидаттары негізінде өзара әрекет ету, белсенділік, топтық стратегия, кері байланысты атап көрсетеді [2, 19 б.].

«Интербелсенді оқыту – жаңа білімді диалог, полилог жағдайында меңгеру мақсат етілетін танымдық үдеріс. Оқушы мен мұғалім арасындағы белсенділік» [1].

Жалпы алғанда, интербелсенді оқыту әдістерінің ерекшеліктері:

– өзара әрекеттік қатысымға негізделуі;
– шынайылығы, ортамен араласу, тәжірибеде қолдану,
– шығармашылық ойды дамыту;
– оқу-танымдық белсенділік,
– білімді жүйелеу тәсілдерін саналы меңгеру, т.б.
– табысты қатысым (сөйлесу, өзара құрмет, тыңдай білу, пікірін еркін айта білу);
– шағын топпен жұмыс істей алу;
– тиімді әдістер: рөлдік ойын, іскери, пікірталас, ми шабуылы т.б.
– оқытудың тиімді құралдары, оқу ресурстарының молдығы (интербелсенді тақта, дыбыс-бейнелік оқыту құралдары).

Интербелсенді оқытудың мүмкіндіктері мол: оқушының шығармашылық, ойлау қабілетін дамытады; ұжыммен жұмыс істеуге үйретеді; білім сапасын, функционалдық сауаттылығын, баланың оқуға ынта-ықыласын, достық қызығушылығын, өз мүмкіндіктеріне сенімін арттырады; белсенді өмірлік азаматтық ұстанымын, қатысымдық сөйлеу қабілетін қалыптастырады. Сонымен қатар, оқушылардың бір-біріне мейірімділік, түсінушілік, тілектестік, жағымды оңтайлы, ыңғайлы, қолайлы жағдай тудырады, оқушының өзін бақытты сезінуіне мүмкіндік береді. Оқу үдерісі субъекті-субъектілік әрекетке құрылып, оқушылардың жеке-дара ерекшеліктері ескеріледі, өзіндік басқару мен өзіндік бақылау, тексеру мен бағалау, түзету тиімді жүзеге асады, ақпараттық технологиялар тиімді қолданылады.

Интербелсенді оқытуды оңтайлы ұйымдастырудың алғышарттары:

– оқытудың ақпараттық құралдарының тиімді қолданылуы;
– сөйлеу әрекетінің (тыңдалым, жазылым, оқылым, айтылым) түрлері бойынша бақылау;
– педагогикалық ынтымақтастық орнату;
– жаттығу-тапсырмаларының оқушының танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік беруі;
– пікірталасқа, сұрақ жауап, ми шабуылы, эвристикаға, өзара жарыс, өзара бақылауға құрылуы.

Тұжырымдасақ, оқыту технологиясы дегеніміз – оқу аппаратымен жұмыс істеудің тиімді тәсілдер жиыны, мұғалімнің қажетті техникалық ақпараттық оқу құралдары мен технологияларын қолдана отырып, оқушының білім сапасын арттыру тәсілі.

Қорыта айтқанда, педагогикалық технология – мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық негізде болжанған оқу нәтижелеріне бағытталған педагогикалық жүйенің жобасы, мұғалім мен оқушыға оңтайлы жағдаятқа құрылған, әртүрлі бөлшектері нақтыланған, техникалық ресурстарды қолдану жүйесі.

Интербелсенді әдістер – қазіргі кезеңде жиі және тиімді қолданылып жүрген педагогикалық әдістердің бірі. Бастауыш мектеп педагогикасына байланысты еңбектердің авторлары Ф. Бөрібекова, Н. Жанатбековалардың пікірлерінше, интербелсенді оқыту (авторлардың қолданысы – интерактивті оқыту технологиясы») – ең алдымен, оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасы тікелей жүзеге асатын сұхбаттасып оқытуы. Олар интербелсенді әдіс түрлеріне: «үлкен шеңбер» «аквариум», «миға шабуыл» (мозговой штурм), «дебаттар», рөлдік ойындар, іскерлік ойындар, әлеуметтік ойындар, жобалау дискуссия, жұптасып жұмыс істеу, броундық қозғалыс, т.б. көрсетеді [3, 191 б.].

Сонымен, «...интербелсенді оқыту дегеніміз – мұғалім мен оқушы немесе оқушы мен оқушы арасындағы бірлесе әрекет ету барысында іске асатын – сұхбаттасу арқылы оқыту» [4, 5 б.].

Интербелсенді оқыту әдістері тілдік материалды тиімді түсіндіруге, сабақтың сапасын арттыруға, оқушылардың сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым, тілдесім) тілдік, қатысымдық дағдыларын қалыптастырып, дамытуға ықпал етеді. Ал ақпараттық оқыту құралдары оқушылардың оқу-танымдық мотивтерін тұрақтандырып, оқуға ынталарын арттыруға мүмкіндік береді. Г.Р. Нұрымбетова интербелсенді әдістердің шеңберінде жүзеге асырылатын негізгі қағидаттардан: өзара әрекет ету; оқушылардың белсенділігі; топтық тәжірибеге сүйену; кері байланысты атап көрсетеді [2, 19 б.].

Жалпы алғанда, интербелсенді оқыту әдісін қолданудың келесі артықшылықтарын көрсетуімізге болады: шынайы өмірді тану, онымен байланыстыру, ортамен араласу дағдыларын калыптастыру, тәжірибе маңыздылығын түсіну, ұжымдық ортамен, адамдармен қатысымды жұмыс дағдыларын дамыту, дайын білім емес, ойлануды қажет етеді, тәжірибе негізінде қалыптасқан әдісті өзіндік қолданудан білу қабілетін дамыту мүмкіндігі, білім алу тәсілдерін түсіну.

Интербелсенді оқыту – мұғалім мен оқушы, оқушы мен оқушы, оқушы мен оқыту құралдарының өзара үйлесімді, тиімді әрекеттесуі. Оқу үдерісінде субъектілі-субъектілік ынтымақтастық әрекеті жүзеге асады және мұғалім авторитар емес, оқушылардың білім алуына түрткі жасаушы ынталандырушы, танымдық белсенділігін арттырушы ұйымдастырушы, кеңес беруші, дос.

Жоғарыда айтқанымыздай, оқушылардың қатысымдық-танымдық дағдыларын дамытуда көрнекіліктерден оқытудың ақпараттық құралдарының мынадай түрлері қолданылды:

– Бейнеграммалар: транспаранттар, сурет, кесте, сызба, сұлбалар, слайдтар, репродуктивті картиналар, т.б;

– Бейнефонограммалар: кинофильм, мультимедиалық бағдарламалар, мультипликациялық фильмдер, телебағдарламалар, бейнежазбалар, киноүзінділер, т.б.

– Дыбыстық (аудио) жазбалар: дыбыстық таспа жазбалары, фонограммалар, аудио оқу құралы, т.б.

– Интернет-ресурстар: «Бізде көңілді! Авторлық вебсайты, онлайн сөздіктер, білім беру сайттары, онлайн тестілер, энциклопедиялар, т.б.

Оқытудың ақпараттық оқыту құралдарын тиімді қолдану сабақтың тақырыбы, мақсаты мен міндеттеріне, оқытуды ұйымдастырудың формалары мен түрлеріне, берлетін білім мазмұны оқушылардың жас, дара ерекшеліктеріне байланысты анықталады. Оқушылар нақты көрген бейнелеріне сүйене отырып, мұғалімнің басшылығымен оларды салыстырады,

талдайды, негізгі ойды анықтайды, белгілі бір ой қорытындысын жасайды, жалпылайды. Осылайша, мұғалім оқушылардың бейнелі қабылдау мен белсенді ойлау әрекетінің біртұтас үдерісін ұйымдастырады. Оқытудың ақпараттық оқыту құралдарының дидактикалық мүмкіндіктерін төмендегідей анықтауға мүмкіндік бар:

– ақпарат көзі болып табылу;

– оқу ақпаратын ұсыну формаларын ұтымды ету;

– көрнекілік дәрежесін арттыру, ұғым, түсініктерді, оқиғаларды нақтылау;

– білімді қабылдауды тиімді ұйымдастыру және оған бағыттау;

– оқушылардың ғылыми көзқарастарын қалыптастыру, олардың қызығушылығын қанағаттандыру;

– оқушылардың ғылыми және мәдени қызығушылықтары мен сұраныстарына барынша толық жауап бере алу;

– оқу ақпаратына оқушылардың эмоционалды қарым-қатынасын қалыптастыру;

– ерекше, жаңа құрылымдар, технологиялар, машиналар, қондырғылар арқылы оқушылардың оқуға қызығушылығын арттыра түсу;

– техникалық оқыту құралдарынсыз қолжетімді болмайтын материалды оқушылар үшін қолжетімді етіп ұйымдастыру;

– оқушылардың танымдық қызығушылығын белсендіру, материалды саналы түрде меңгеруге ықпал ету, оқушылардың ойлау, қиялдау, байқампаздық қабілеттерін дамыту;

– білімді қабылдау, жалпылау, жүйелеу және бақылау құралы болуы;

– теория мен тәжірибенің байланысын орнату;

– оқытудың мейлінше тиімді формалары мен әдістерін қолдануға, біртұтас педагогикалық үдерістің негізгі қағидаттары мен оқыту тәртібін (ережесін) жүзеге асыруға жағымды жағдай жасау;

– оқу ақпаратын жинақтап көрсету және қарқынын арттыру нәтижесінде мұғалім мен оқушының уақытын, күш-қуатын үнемдеу [5, 64 б.].

Осылайша, ақпараттық оқыту құралдары оқу пәнінің мазмұнын тереңірек түсінуге, оқушылардың белсенді іс-әрекетін ұйымдастыруға, оқу тәсілдерін түрлендіруге, оқушы іс-әрекетін бір түрден екінші оқу әрекетіне ауыстыруға, оқушылардың өтіліп отырған сұраққа назары мен қызығушылығын, туындаған қиындықты жеңуге ерік-күшін жұмсауға дайындығын дамытуға, сөйтіп оқушылардың қазақ тілінен қатысымдық-танымдық құзіреттіліктерін дамытуға барынша ықпал етеді.

Қорыта айтқанда, ақпараттық оқыту құралдарының тиімділігі нақты оқу мақсатына, міндеттеріне, оқу материалының, мұғалім мен оқушының еңбегін ұйымдастыру формалары мен әдістеріне, ерекшеліктеріне, материалды-техникалық жағдайлар мен мүмкіндіктерге сәйкес анықталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. 2016-2017 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: әдістемелік нұсқау хат. – Алматы, 2016. – 257 б.

2. Нұрымбетова Г.Р. Саясаттану пәнін оқытуда интерактивті әдісті колдану: оқу құралы. – Алматы: Өнер, 2008. – 204 б.

3. Жұмабаева Ә.Е. Бастауыш мектепте қазақ тілі синтаксисін дамыта оқыту. – Алматы: РАДиАЛ, 2008. – 250 б.

4. Бөрібекова Ф.Б, Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: оқулық. – Алматы, 2014. – 360 б.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

5. Қожамқулова Ж. Жаңа ақпараттық педагогикалық технологиялар: оқу құралы. – Алматы: «Қыздар университеті» баспасы, 2013. – 215 б.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТА ОҚЫТУ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ЖАНДАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Рамазанова Әсел Нұржанқызы,
магистратура 2-курс
Жумагулова Калампыр Абжаппаровна,
п.ғ.к., доцент
Абай атындағы Қазақ Ұлттық
педагогикалық университеті

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411627

To Cite: Рамазанова Әсел Нұржанқызы, & Жумагулова Калампыр Абжаппаровна. (2023). ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТА ОҚЫТУ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ЖАНДАНДЫРУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСІ РЕТІНДЕ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411627

Аңдатпа: *Бұл мақалада «ынтымақтастықта оқыту» технологиясы дәстүрлі оқыту мен тәрбиелеу технологияларына қарсы ең сәтті технология ретінде ашылады. Бұл технологияның шынайы жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін оқу мәселелерін шешудің әртүрлі нұсқалары бар. Білім алушылар тапсырманы жалғыз өзі сәтті орындай алмайтындай жағдайға қойылды. Мысалы, топтың әр мүшесі материалдың бір бөлігін ғана алады («ара» құрылымы) және соңғы нәтижеге жету үшін топтың қалған мүшелерімен ынтымақтастықта болуға мәжбүр. Бұл технология топтағы жұмысты ұйымдастыруды көздейді, онда оның әрбір мүшесі бірлескен жұмысқа азды-көпті бірдей дәрежеде қатысады, топтардың барлық мүшелерін қойылған міндеттерге қол жеткізуге бағытталған белсенді оқу қызметіне бір уақытта тартуды көздейді. Жұмыстың белгілі бір кезеңінде топтың әр мүшесінен көпшілік алдында сөйлеу қажет (топ ішінде немесе бүкіл топтың алдында).*

Аннотация: *В этой статье технология «кооперативного обучения» раскрывается как наиболее успешная технология против традиционных технологий обучения и воспитания. Эта технология имеет различные варианты решения учебных задач, которые позволяют достичь действительно высоких результатов. Обучающиеся оказались в ситуации, когда они не могут успешно выполнить задание в одиночку. Например, каждый член группы получает только часть материала (структура «пчела») и вынужден сотрудничать с остальной частью группы для достижения конечного результата. Данная технология предполагает организацию работы в группе, где каждый ее член более или менее одинаково участвует в совместной работе, предполагает одновременное вовлечение всех членов групп в активную учебную деятельность, направленную на достижение поставленных задач. На определенном этапе работы необходимо, чтобы каждый член группы выступал публично (внутри группы или перед всей группой).*

Annotation: *In this article, the technology of «cooperative learning» is revealed as the most successful technology against traditional technologies of education and upbringing. This technology has various options for solving educational tasks that allow you to achieve really high*

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

results. The students found themselves in a situation where they could not successfully complete the task alone. For example, each member of the group receives only a part of the material (the «bee» structure) and is forced to cooperate with the rest of the group to achieve the final result. This technology involves the organization of work in a group, where each of its members more or less equally participates in joint work, involves the simultaneous involvement of all group members in active educational activities aimed at achieving the tasks set. At a certain stage of the work, it is necessary for each member of the group to speak publicly (within the group or in front of the whole group).

Кілт сөздер: *ынтымақтастық, технология, оқыту, тәрбиелеу*
Ключевые слова: *сотрудничество, технологии, обучение, воспитание*
Keywords: *cooperation, technology, training, education*

«Ынтымақтастықта оқыту» технологиясы бойынша топтық жұмысты ұйымдастырудың өзіндік принциптері бар: оң өзара тәуелділік, тең қатысу, бір мезгілде өзара іс-қимыл, жеке есеп беру. «Ынтымақтастықта оқыту» технологиясының мүмкіндіктері келесідей:

- барлық білім алушыларды оқу процесіне белсендіру және тарту;
- білім беру сапасын арттыру;
- алға қойылған мақсаттарға жету үшін ынтымақтастық дағдыларын қалыптастыру;
- білім алушылардың әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру.

Бүгінгі таңда мектептердің теориясы мен практикасында оқытудың педагогикалық технологияларының көптеген нұсқалары бар. Әрбір автор мен орындаушы педагогикалық процеске өзіндік, жеке нәрсе енгізеді. Көптеген технологиялар өздерінің мақсаттары, мазмұны, қолданылатын әдістері мен құралдары бойынша ұқсастықтарға ие. Тұлғаға бағытталған технологиялар шеңберінде «ынтымақтастықта оқыту» технологиясы дербес бағытта бөлінеді.

Орта білім беру тұжырымдамаларында ынтымақтастық ересектер мен балалардың өзара түсіністікпен, бір-бірінің рухани әлеміне енуімен, осы қызметтің барысы мен нәтижелерін бірлесіп талдаумен біріктірілген бірлескен даму қызметі идеясы ретінде түсіндіріледі. Ынтымақтастық технологиясы мұғалім мен баланың қарым-қатынасында серіктестікті жүзеге асырады. Мұғалім мен оқушылар бірлесіп мақсаттар, мазмұн әзірлейді, бірлесіп құру жағдайында баға береді.

Бұл технологиядағы баланың жеке басы басым тақырып болып табылады, ол білім беру жүйесінің мақсаты болып табылады.

Ынтымақтастық технологиясы педагогикалық процеске қатысушылардың Достастығына негізделген, олардың мүдделерін ескереді. Мұғалім оқу барысын басқарады. Осыған байланысты барлық функциялар – сынықты ұйымдастыру, түсіндіру және нұсқау беру, бақылау, бағалау, артта қалғандарға көмек көрсету және т.б., мұғалім ынтымақтастыққа қатысушыларға, яғни білім алушыларға жүктейді.

Сіз мықты оқушы әрдайым жеңіске жететін командада оқи аласыз: ол жаңа материалды тезірек меңгереді, оны тезірек игереді және мұғалім оған көбірек сүйенеді. Әлсіз уақыт бір рет әлсірейді, өйткені оған бәрін анық түсінуге уақыт жетіспейді, оның мінезі мұғалімге сұрақтар қоюға мүмкіндік бермейді, ол тез және дұрыс жауап бере алмайды. Сіз жеке оқи аласыз, бірақ содан кейін оқушы өзіне, сәттіліктері мен сәтсіздіктеріне жабылады. Оның көршісінің жұмысы мүлдем қызықтырмайды.

Егер сіз бір нәрсені түсінбеген болсаңыз, мәселенің шешімін талқылау үшін сұрай алатын жолдастарыңыз болған кезде сіз басқаша оқи аласыз. Егер бүкіл топтың жетістігі сізге байланысты болса, онда сіз өз жетістіктеріңіз үшін де, жолдастарыңыздың жетістіктері

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

үшін де жауапкершілікті сезіне алмайсыз. Бірге оқу оңай әрі қызықты ғана емес, сонымен бірге тиімдірек. Бұл тек академиялық жетістіктерге, олардың интеллектуалды дамуына ғана емес, сонымен бірге адамгершілікке де қатысты. Ынтымақтастықта оқытудың мақсаты әр оқушының жеке даму ерекшеліктеріне сәйкес келетін деңгейде білімін, дағдылары мен дағдыларын игеру ғана емес, сонымен бірге бірлескен іс-әрекет, іздеу, бірлесіп жұмыс жасаудың барлық түрлері болып табылады.

Ынтымақтастықта оқытудың негізгі идеясы-бір нәрсені бірге орындау емес, бірге оқу. Сүлеймен патшаның қасиетті кітабында да ынтымақтастықтың артықшылықтарын түсіндіретін сөздер бар:

«Екеуі біреуден жақсы, өйткені олардың қажырлы еңбегі лайықты марапатталады. Егер біреуі құлап кетсе, екіншісі оның көтерілуіне көмектеседі. Бірақ жалғыз адамның қайғысы-егер ол құлап кетсе, оны көтеретін ешкім жоқ... Екеуі ешқайсысы жалғыз жеңе алмайтын адамды жеңеді. Үш арқаннан тоқылған арқан көп ұзамай жыртылмайды».

Осы технология бойынша білім алушы мен мұғалімнің рөлі келесі кестеден көрінеді:

Кезеңдер	Мұғалімнің әрекеті	Оқушылардың іс-әрекеттері
1. Ұйымдастырушылық-дайындық	Қатысушылардың мотивациясын қалыптастыру, көп деңгейлі топтарды ұйымдастырады. Топтарға тапсырмалар береді.	Топ ішіндегі рөлдерді бөліңіз, оқулықта қажетті ақпаратты іздеңіз.
2. Жеке жұмыс	Зерттелетін материалдың мазмұны бойынша үнемі кеңес беру.	Жеке зерттеңіз, қажетті құрылыс жазбаларын орындаңыз
3. Сараптамалық топтардың жұмысы	Білім алушыларды сараптамалық топтарға біріктіреді, кеңес береді.	Зерттелген материалды талқылаңыз, бір-біріне кеңес беріңіз.
4. Ынтымақтастық топтарындағы жұмыс	Ынтымақтастық топтарының жұмысын ұйымдастырады, топтардағы жауаптарды жанама түрде тыңдайды.	Топтың әр мүшесі өз сұрағын топ ішінде жариялайды.
5. Қорытынды	Топтың жұмысын қорытындылау. Топтың қызметін бағалау.	Осы тапсырма үшін есеп береді.

1 кесте. Ынтымақтастық технологиясы бойынша білім алушы мен мұғалімнің рөлі

Кәдімгі топтық оқытуды ынтымақтастық әдістемесі бойынша шағын топтарда оқытудан не ажыратады?

1. Оқушылар бір-бірінен түсініксіз және бірге мұғалімнен көмек сұраудан қорықпайтын барлық нәрсені анықтайды;
2. Өз бетінше білім алуды үйреніңіз;
3. Олар өз көзқарастарын қалыптастырады және оны қорғауды үйренеді;
4. Коммуникативті дағдылар дамиды;
5. Жолдастық, өзара көмек сезімі дамиды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Алайда, ынтымақтастық идеясы бос сөз болып қалмас үшін оны әдістеме қолдауы керек.

Ынтымақтастықта оқытуды ұйымдастырудың негізгі нұсқалары:

I. Командалық оқыту.

Әр оқушының міндеті-бір нәрсені бірге білу, осылайша команданың әр оқушысы қажетті білімді игеріп, қажетті дағдыларды қалыптастырады, осылайша бүкіл команда әр оқушының не істегенін біледі.

Командада оқытудың негізгі принциптері: «марапат» команда балл түрінде барлығына бір алады. Ол үшін бүкіл команда үшін бір тапсырманы орындау керек. Командалар (топтар) бір-бірімен бәсекелеспейді, өйткені олардың барлығында әртүрлі «жолақ» және оған жету үшін әртүрлі уақыт бар.

II. Қысқартылған «ара» тәсілі. Оқушылар семантикалық блоктарға бөлінген оқу материалымен жұмыс істеу үшін 6 адамнан тұратын топтарға ұйымдастырылады. Топтың әр мүшесі материалды өз сұрағы бойынша зерттейді. Содан кейін бір мәселені зерттейтін, бірақ әртүрлі топтардан тұратын балалар осы мәселе бойынша сарапшылар ретінде кездесіп, ақпарат алмасады. Бұл «сарапшылар кездесуі» деп аталады. Содан кейін олар өз топтарына оралып, топтың басқа мүшелерінен өздері үйренген барлық жаңа нәрселерді үйретеді. Олар тапсырманың бір бөлігі туралы есеп береді (бір араның тістері сияқты). Барлық материалды игерудің жалғыз жолы - топ серіктестерін мұқият тыңдау және дәптерлерде жазбалар жасау. Оқушылар жолдастарының өз міндеттерін адал орындауына мүдделі, өйткені бұл олардың қорытынды бағасына әсер етуі мүмкін. Соңғы кезеңде мұғалім команданың кез-келген оқушысынан осы тақырып бойынша кез-келген сұраққа жауап беруін сұрай алады.

«Ара» әдісі оқушылардың және 4-5 адамнан тұратын топтардың жұмысын қарастырады. Бүкіл команда бірдей материалмен жұмыс істейді. Бірақ сонымен бірге топтың әр мүшесі Сұрақ алады, әрқайсысы мұқият дайындалады және ондағы сарапшы болады. Әр түрлі топтардың сарапшыларының кездесулері өткізіледі. Нәтижесінде барлық оқушылар бағаланатын жеке бақылау бөлімінен өтеді. Оқушылардың нәтижелері жинақталады. Көп ұпай жинаған команда жеңеді.

III. «Бірге оқу» ынтымақтастықта оқыту әдісінің нұсқасы. Сынып 3-5 адамнан тұратын гетерогенді топтарға бөлінеді. Әр топ бір тапсырма алады, бұл бүкіл сынып жұмыс істейтін тақырыптың ішкі тапсырмасы. Жеке топтардың және жалпы барлық топтардың бірлескен жұмысының нәтижесінде материалды игеруге қол жеткізіледі және мұнда негізгі принциптер жұмыс істейді – бүкіл командаға сыйақы, жеке көзқарас, тең мүмкіндіктер.

IV. Топтардағы оқушылардың зерттеу жұмыстары. Бұл нұсқа ынтымақтастықта оқыту әдісінің бір түрі болып табылады, оқушылардың өзіндік іс-әрекетіне баса назар аударылады, жеке немесе 6 адамға дейінгі топтарда жұмыс істейді. Олар бүкіл сынып оқуы үшін жоспарланған жалпы тақырып сұрағын таңдайды. Содан кейін шағын топтарда бұл сұрақ әр оқушыға арналған Жеке тапсырмаларға бөлінеді. Әркім жалпы тапсырмаға өз үлесін қосуы керек. Топтардағы талқылаулар әр оқушының жұмысымен танысуға мүмкіндік береді.

Барлық нұсқалардың негізгі идеялары осыдан шығады:

- мақсаттар мен міндеттердің ортақтығы;
- жеке жауапкершілік және табыстың тең мүмкіндіктері;
- бұл бәсекелестік емес, ынтымақтастық;
- бүкіл команданың жетістігі әр қатысушының үлесіне байланысты, бұл команданың әр мүшесінің бір-біріне көмектесуін қамтамасыз етеді;
- өз жетістіктерін жетілдіру мүмкіндігі.
- операциялар мен әрекеттердің үйлесімділігі.
- нәтиже мен қызметті бекіту.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Қорытындылай келе біз ынтымақтастық технологиясын қолданудың негізгі артықшылықтарын тұжырымдаймыз:

1. Барлық оқушылар мұғалімге жаңа немесе бұрын өткен материалды түсінбесе, сұрақтар қоюға дайын емес. Шағын топтарда жұмыс істегенде, бірлескен іс-әрекетте оқушылар бір-бірінен түсініксіз барлық нәрсені біледі. Қажет болған жағдайда Бәрі бірге мұғалімнен көмек сұраудан қорықпайды.

2. Әркім топтың жетістігі оқулықтағы дайын ақпаратты есте сақтауға ғана емес, сонымен қатар жаңа білім мен оларды нақты тапсырмаларда қолдану қабілетіне байланысты екенін түсінеді.

3. Оқушылардың өзіндік көзқарасы қалыптасады, олар өз пікірлерін қорғауды үйренеді.

4. Балалар бір-бірімен, мұғалімдермен қарым-қатынас жасауды үйренеді, коммуникативті дағдыларды меңгереді.

5. Оқушылар жолдастық, өзара көмек сезімін дамытады.

Ынтымақтастық технологиясы негізгі мектеп түлегінің жеке қасиеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді:

- проблемаларды көре және шеше білу;
- өз бетінше оқи алады, ақпаратпен жұмыс істей алады;
- тәуелсіз көзқарасқа ие бола алады және оны дәлелдей алады;
- өмірлік мәселелерді шешу үшін алған білімдерін қолдана білу;
- қарым-қатынас мәдениеті бар;
- коммуникативті қабілеттерге ие.

Дәстүрлі сабақтармен шебер үйлескенде, ынтымақтастық технологиясы оқушыларға оң оқу әсерін тигізеді. Балалармен ынтымақтастықты жаңа тоқсаннан бастап жариялауға немесе енгізуге болмайды, оған жылдар бойы қол жеткізуге тура келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гильберт Ю.З. Психологические предпосылки сотрудничества учителя и учащихся. // Советская педагогика №5, 1990. 81 с
2. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: О коллективном способе учебной работы: Кн. для учителя. М.: Просвещение, 1991. 192 с. (мастерство учителя: идеи, советы, предложения).
3. Дьяченко В.К. Организационная структура учебного процесса и её развитие. М.: Педагогика, 1989. 160 с.
4. http://dl.nw.ru/theories/technologies/content.html
5. http://otlichnayashkola-5.narod.ru/YujevaTehnSotr.htm 3.
6. http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00116777_0.html

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИЙ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ ПРАКТИКАНТАМИ

Умарова З.Ш.
Старший преподаватель кафедры геоэкологии и методики ее преподовании факультета геоэкологии и туризма, СОУ «Худжанский государственный университет имени академика Б.Гафурова»

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411631

To Cite: Умарова З.Ш. (2023). Основные особенности использования инноваций на уроках географии практикантами. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411631

Аннотация: в статьи рассматривается роль педагогической практики в подготовке студентов – будущих учителей к профессии. На основе уточнения цели и задач, специфика педагогической практики, анализ деятельности студентов в период педагогической практики определяется использования различных новшество в образовательном процессе на уроке географии.

Ключевые слова: педагогическая практика, урок, инновация, инновационные методы, коммуникация

В сегодняшних условиях адаптация образования и обучения к потребностям дня является настоящей необходимостью. Эксперименты и наблюдения показывают что для всестороннего формирования личности недостаточно просто иметь знания. Гораздо важнее этого практическое применение знаний, творчество, эффективное и творческое использование современных технологий, которые способствуют повышению уровня жизни людей и прогрессу общества.

В каждом цивилизованном и гуманитарном государстве, в каждой стране, где уделяется внимание процветанию и развитию всех структур, также постоянное внимание уделяется и социальной сфере. В этом плане сфера образования имеет высокий статус, ведь по мнению мудрых людей, образование является фактором обеспечения стабильности государства и нации. Любая страна, имеющая постоянно растущий интерес и значение в этой области, несомненно, добьется регулярных и эффективных успехов и прогресса.

Чтобы добиться хорошего качества образования, учителю необходимо обильно и целенаправленно использовать имеющиеся возможности.

В процессе становления современной системы образования эффективное применение новых информационно-коммуникационных технологий, оказывающих существенное влияние на содержание и направленность образования, методы обучения, предполагает необходимость учета индивидуально-психологических факторов обучающихся. Эффективность образовательного процесса во многом определяется качеством профессиональной подготовки педагогов, одной из важных составляющих которой является

умение организовывать, прогнозировать и оценивать педагогическое воздействие на личность обучающихся с учетом их индивидуальных особенностей.

Все студенты высших профессиональных и средних профессиональных учебных заведений после получения теоретических знаний мобилизуются на производственную практику. В частности, студенты педагогических специальностей проходят практику в среднего образования.

Педагогический опыт в условиях глобализации образования, создающей радикальные изменения в образовании и обучении подрастающего поколения, считается одной из наиболее актуальных проблем современности и требует непрерывного профессионального образования и изучения инноваций в международной образовательной среде.

Основной целью педагогической практики является создание единой системы образование, отвечающей образовательным потребностям учителей. Для достижения этой цели в образовательном процессе необходимо изменить подход учителя к образованию. Поэтому необходим поиск новых образовательных технологий, обеспечивающих самообучение, развитие личности, обеспечивающих применение учебной деятельности обучающихся в современных условиях.

В педагогической практики урок является основной и важнейшей формой обучения и воспитания учащихся в учреждении. От качества урока во многом зависят общие результаты деятельности учителя географии и студентов в период педагогической практики в школе. Поэтому подготовка и проведение уроков географии является важнейшей частью обучения и требует от каждого практиканта больших усилий, использования всесторонних знаний по географии и методам ее преподавания, педагогике и психологии. При этом данная педагогическая практика предусматривает освоение и практическое применение теоретических знаний методики преподавания географии и других учебных предметов.

В ходе педагогической практики каждый студент должен освоить следующие виды деятельности:

- планировать систему уроков, готовить уроки географии в разных формах в полном соответствии с педагогическими требованиями, определять образовательные, воспитательные и развивающие цели урока;
- умело проводить уроки географии в разных классах, не допуская грубых педагогических ошибок;
- научиться анализировать результаты своих уроков и уроков своих друзей, а также конкретные ситуации, возникающие во время урока, определяя основные пути дальнейшей работы по повышению качества уроков.

В ходе педагогической практики каждый практикант составляет часовой план занятий по географическому календарю на учебный год. Преподаватель-методист в ходе обсуждения написания плана-конспекта часового занятия разъясняет студенту-практику важность его организации по определенной структуре. Также следует отметить, что сегодняшний урок должен быть актуальным и отвечать всем социальным явлениям. Только используя метод активных методов обучения, современные технологии, учитель может добиться успеха в обучении и воспитании подрастающего поколения, подготовке квалифицированных специалистов. Многие ученики меньше интересуются географией. Поэтому главная цель будущего учителя географии – вызвать у учащихся интерес и увлечение этим предметом. Использование активных методов обучения, современных технологий способствует самостоятельности, исследовательской, творческой работе, развитию учащихся.

Одним из возможных путей развития урока являются инновации – педагогические инновации, направленные на содержание образования, организацию и управление учебным процессом, повышение его качества, совершенствование технологий обучения, воспитания и

оценки. Само понятие «инновация» носит междисциплинарный характер и в последнее время популярно в различных исследованиях.

Инновационные уроки не только способствуют внешней и современной демократизации образования, но и позволяют в полной мере обеспечить внутреннюю свободу и развитие мышления подрастающего поколения в процессе обучения. Использование инновационных методов в процессе обучения создает реальную основу для развития и использования интеллектуальных возможностей каждого ученика. Ее практика помогает личности добиться уважения независимо от возраста, положения, экономического положения, места образования и проживания, найти условия и возможности для понимания своей ценности и статуса. Самое главное, что использование активных методов воспитания помогает личности на первых этапах общественной жизни приобрести способность мыслить, развивать умственные и мыслительные способности, научно-технические знания.

Подготовка учителей к организации педагогического взаимодействия средствами информационных технологий является неотъемлемой частью системы общепрофессиональной подготовки и обеспечивает, помимо традиционных форм обучения, подготовку учителей к организации учебного диалога средствами информационных технологий.

Методы и приемы, которые сегодня использует на уроках будущий учитель-практикант, имеет ценны, если повышают интерес учащихся к образованию, совершенствуют их мышление, творческие способности и самостоятельность.

Цель – создать современные образовательные условия, в которых обучающийся чувствует успешность, интеллектуальное совершенство, что делает образовательный процесс эффективным.

Задачами инновационного образования являются:

- Вызывать интерес учащихся;
- Эффективное изучение учебных материалов;
- Независимый поиск пути;
- Развитие жизненных и профессиональных навыков.

Принципы работы на инновационных занятиях:

- Урок — это не лекция, а общая работа;
- Все студенты имеют равные права;
- Каждый читатель имеет право на личное мнение;
- Все сказанное в уроке – это не инструкция к действию, а новость для размышления.

Для выполнения этих задач будущий учитель географии должен организовать свою деятельность на основе использования современных образовательных технологий – информационно-коммуникационных технологий, интерактивных технологий обучения, технологий развития критического мышления и т. д.

Технические средства в наше время определяют нашу повседневную жизнь. Поэтому практиканту необходимо и обязательно знакомиться с информационными технологиями и техническими новинками. Современное техническое оснащение обогащает атмосферу обучения и повышает навыки и способности учащихся. Использование информационно-коммуникационных технологий повышает интерес учащихся и делает урок красочным и интересным. Новые технические средства приводят к созданию новых методов управления и формируют знания учащихся. Одним из основных современных технических средств является компьютер, который делает человеческую деятельность доступной для исследования и организации новой системы человеческого общения – технической системы. Использование компьютерных технологий при планировании урока, происходит активный диалог учителя и ученика с использованием демонстраций и контрольных заданий.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Компьютер является главным помощником учителя и делает работу в процессе обучения очень интересной и легкой. В странах мира в сфере образования проводятся различные социологические исследования по вопросам повышения качества образования с использованием информационно-коммуникационных технологий. Установлено, что качество образования зависит от доступа к литературе и методически-учебным материалам.

Эксперименты показали, что проведение уроков с использованием компьютерных технологий увеличивает скорость поиска необходимой информации и повышает качество проведения уроков на 30% по сравнению с обычными уроками. Если человек получает информацию из окружающей среды пятью способами (зрением, слухом, вкусом, обонянием и органами чувств), то 80% поглощения информации осуществляется посредством зрения. Так, когда уроки передаются с помощью компьютерных программ в виде слайд-шоу, анимации и видеофайлов, ученик может не только услышать, но и увидеть текст предмета своими глазами, а также повышается степень его усвоения. На уроках преподаватель способен передать не более 20% имеющихся у него знаний. Но с использованием компьютерных технологий предмет и его содержание могут быть полностью объяснены читателю [3].

Использование современных технологий в уроке также имеет свой компотентность. Одним из таких современных инструментов является электронная доска в учебном процессе. Сегодня электронные доски очень распространены в университетах и учебных заведениях.

Электронная доска очень полезна в учебном процессе, ведь ученик не только слышит, но и видит, что говорит преподаватель, и повышается интерес к освоению современных технологий.

Сегодня практикант может составить часовой план урока, включающий планы, создать слайд-презентацию и отобразить ее на электронной доске. В этом случае практиканту становится легче и качественнее пройти урок.

На уроках мы используем электронные книги, небольшие видеоролики (мультимедиа), энциклопедии, представленные материалы. Теоретическое изучение природы земли там, где нас не было, познать ее нам очень трудно. Информационные и коммуникационные технологии помогают нам решить эту проблему. Через компьютер, мы можем найти конкретную информацию о природе каждой неизвестной нам части света. Мы можем представить природные условия, местность, климат, флору, фауну, города, промышленные, административные и медицинские центры и интересные достопримечательности. Роль информационно-коммуникационных технологий четко прослеживается при выполнении практической работы, и при планировании тем также следует планировать практическую работу. Информационно-коммуникационные технологии помогают практиканту в выполнении практической работы, с помощью которых мы определяем направления горизонта необходимой точки, направление марша, ежедневную погоду и ближайшие недели.

Если практикант проводит интересную тему с использованием мультимедийного оборудования, он должен полностью усвоить содержание и тему урока.

Эффективное использование информационных технологий требует от будущего учителя – практиканта серьезных знаний в области информационных технологий.

Все вышеперечисленное заставляет методиста по географии искать инновационные технологии в педагогической практике. Найти новые способы обучения современных практиков и объективно взглянуть на их поведение и речь. Также в процессе обучения способствовать самообучению обучающихся и оказывать методическую помощь тем, кто в ней нуждается.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Литературы:

1. Агеева М.Б. Организационно – педагогические условия развитии инновационной деятельности педагогов в автономном дошкольном образовательном учреждении (Электронный ресурс) // Традиции и новации в дошкольном образовании (печатное издание). 2017.
2. Загвязинский В.И. Инновационные процессы в образовании и педагогическая наука/ В.И. Загвязинский// Инновационные процессы в образовании: Сборник научных трудов. - Тюмень, 2013.
3. Журналы “Маорифи Тоҷикистон”, “Методикаи таълим” (разные годы).
4. Педагогическая практика: Учебное пособие для студентов пед.институтов /Под.ред. Розова В.К. – М.:Просвещение, 1981 – 160 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

СЕМЕЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ БАЛДЫРЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ, БИОЛОГИЯЛЫҚ ӨСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог-эксперт, ДТІЖО және биология пәнінің мұғалімі
ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, ДТІЖО және математика пәнінің мұғалімі
РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог, биология пәнінің мұғалімі
РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог, ағылшын пәнінің мұғалімі

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411633

To Cite: АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА, ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ, РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА, & РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ. (2023). СЕМЕЙ АЙМАҒЫНДАҒЫ БАЛДЫРЛАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ, БИОЛОГИЯЛЫҚ ӨСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411633

АҢДАТПА

Семей қаласы арқылы Қазақстанның ірі өзендерінің бірі болып саналатын Ертіс өзеніде өтеді. Ертіс өзеннің кейбір бөлімдерінде өзен аңғарларын бойлай ондаған кішігірім жанама су қоймалары тараған.

Ертіс өңіріндегі су қоймалары ағынына байланысты үш топқа бөлінеді. Бірінші топқа Ертіс өзіннің негізгі бөлігімен жалғасып жатқан жанама өзендер жатады, оларды ашық су қоймалары деп атайды. Бұл өзен тарамдары Ертістің негізгі бөлігімен байланысып, оның тереңдігі және ағыны Ертіске тікелей байланысты. Осындай ашық су қоймалары (өзен тармақтары) Семей қаласының Шығыс кентінде және Затон кентінде орналасқан. Мұндай су қоймаларындағы су ағынды келеді, сондықтан су ішінде балдырлар кездеспейді, керісінше су жағалауындағы, ағыны жоқ жерлерде балдырлардың таралуы байқалады.

Семей аймағындағы Ертіс өзеніне жақын жерлерде жартылай байланысқан су қоймалары бар. Олар ерте көктемде қар суымен Ертіс өзені көтерілген кезде, өзенмен тікелей байланыста болады. Жаз айларында өзеннің деңгейі төмендеген кезде, мұндай су қоймаларының Ертіспен байланысы үзіледі. Осыған байланысты Ертіс аңғарында кішігірімғ ағыны жоқ су қоймалары пайда болады. Осындай типтегі су қоймаларын Затон, Бобровка және Шығыс кенттерінде кездестіруге болады. Бұл су қоймалары балдырдың түрлерінің таралуын, олардың жаз айларында көбеюіне, өсуіне өте қолайлы орта болып саналады.

Су қоймаларының үшінші түрін жабық су қоймалары деп атайды. Олар Ертіспен байланыспаған кішігірім ағынсыз көлшіктер. Бұлар Семей қаласының ең жоғары террасасында орналасқан тізбекті қарағайлы ормандағы бұлақ және қар суларынан пайда

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

болған. Жабық су қоймалары қаланың оңтүстік шығыс бөлігінде орналасқан Озерка, Тепкаш және Затон аймағындағы жерлерде кездеседі.

Ғылыми жұмыстың тақырыбына байланысты зерттеу жұмысын жүргізу үшін, Семей аймағындағы орналасқан әр түрлі су қоймаларындағы (ашық, жартылай ашық және жабық) балдырларды жинап, анықтадық.

АННОТАЦИЯ

Проходит через реку Иртыш, одну из крупнейших рек Казахстана через Семей. В некоторых частях реки Иртыш вдоль речных долин находятся десятки небольших непрямых водоемов.Река Иртыш делится на три группы в зависимости от стока воды. Первая группа состоит из непрямых рек, которые продолжаются с основной частью Иртыша, называемой открытыми водохранилищами. Эти реки связаны с основной частью Иртыша, его глубина и сток напрямую связаны с Иртышем. Эти открытые водохранилища (реки) расположены в восточной деревне Семей и в деревне Затон. В этих резервуарах есть вода, поэтому в водорослях нет воды, и наоборот, водоросли не распространяются в местах, где нет стока.

В Семипалатинской области вблизи реки Иртыш имеются полусвязывающие водоемы. Они находятся в прямом контакте с рекой, когда река Иртыш поднимается ранней весной со снегом. Летом, когда уровень реки падает, такие водоемы прерываются рекой Иртыш. В связи с этим в долине Иртыша имеются небольшие водоемы без мелких ручьев. Водохранилища такого типа можно найти в поселках Затон, Бобровка и Восток. Эти водоемы считаются наиболее благоприятной средой для роста видов водорослей, их роста в летние месяцы.

Третий тип водоемов называется закрытыми водоемами. Это небольшие свалки, не связанные с Иртышем. Они образовались из родниковой и снежной воды в цепном сосновом лесу, расположенном на самой высокой террасе Семея. Закрытые водохранилища расположены в юго-восточной части города, в Озерке, Тепкаше и Затоне. Для проведения исследований по теме научной работы мы собрали и обнаружили водоросли в различных водоемах Семипалатинского региона (открытых, полуоткрытых и закрытых).

ANNOTATION

It passes through the Irtysh River, one of the largest rivers of Kazakhstan through Semey. In some parts of the Irtysh River along the river valleys are dozens of small indirect reservoirs.

The Irtysh River is divided into three groups depending on the flow of water. The first group consists of indirect rivers that continue with the main part of the Irtysh, called open reservoirs. These rivers are connected with the main part of the Irtysh, its depth and runoff are directly connected with the Irtysh.

These open reservoirs (rivers) are located in the eastern village of Semey and in the village of Zaton. There is water in these tanks, so there is no water in the algae, and vice versa, algae do not spread in places where there is no runoff.

In the Semipalatinsk region near the Irtysh River there are semi-binding reservoirs. They are in direct contact with the river when the Irtysh River rises in early spring with snow.

In summer, when the level of the river falls, such bodies of water are interrupted by the Irtysh River. In this regard, in the Irtysh valley there are small reservoirs without small streams. Reservoirs of this type can be found in the villages of Zaton, Bobrovka and Vostok. These ponds are considered the most favorable environment for the growth of algae species, their growth in the summer months. The third type of reservoir is called enclosed reservoir. These are small landfills not related to the Irtysh. They were formed from spring and snow water in a chain pine forest

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

located on the highest terrace of Semey. Closed reservoirs are located in the southeastern part of the city, in Ozerka, Tepkash and Zaton. To conduct research on the topic of scientific work, we collected and found algae in various reservoirs of the Semipalatinsk region (open, semi-open and closed).

Кіріспе

Жер жүзіне ең көп тараған төменгі сатыдағы өсімдіктердің бір тобы – балдырлар (*Algae*). Балдырлардың 40 мыңнан астам түрілері бар. Бұлардың барлығына ортақ белгі – хлорофильдің *а* пигментінің болуында. Олар еркін немесе симбиозды тіршілік ететін, сулы ортада, ауада, ылғалды субстратта ішінде, ыстық көздер мен мұзда, теңіз бен мұхиттардың тереңдіктерінде, тау шыңдарында, Солтүстік полюстен Антарктиға дейін жерлерде кездесетін ежелгі прокариотты мен эукариотты фотосинтезге қабілетті организмдер.

Морфологиясы мен анатомиясы, онтогенезі мен тіршілік циклдері, географиясы мен экологиясының әртүрлілігімен ерекшеленетіндіктен балдырлар ғылыми – практикалық көзқарас тұрғысынан қарастырғанда өте қызықты нысан болып табылады.

Бұлар автотрофты типті өсімдіктер: хлорофильдің көмегімен олар судағы бос немесе қосылыс күйіндегі көмірқышқыл газынан жарық бар жерде көміртегін ассимилияциялайды.

Балдырлар төменгі сатылы өсімдіктерге жатады. Олардың вегататив денесі жоғары сатылы өсімдіктер сияқты арнаулы сабақ, жапырақ және тамырға жіктелмеген, солардың орнына тек талломдары ғана болады.

Құрлысы – күрделі балдырлардың денесі біртекті клеткалардан ғана түзілген.

Кейінгі уақытта көпшілік ғалымдар балдырларды пигменттері және биохимиялық негіздеріне және сонымен қатар морфологиялық құрлыстарына байланыысты төмендегідей он бөлімге (типке) бөлді:

1. Көк-жасыл балдырлар бөлімі – *Cyanophyta*
2. Жасыл балдырлар бөлімі - *Prochlorophyta*
3. Хризомонадалылар немесе жылтырауық сары балдырлар бөлімі- *Chrysophyta*
4. Сары – жасыл немесе әр түрлі талшықты балдырлар бөлімі Xanthophyta
5. Диатомды балдырлар бөлімі - *Diatomophyta*
6. Пирофитті балдырлар бөлімі - *Pirrophyta*
7. Эвгленалық балдырлар бөлімі – *Euglenopheta*
8. Қоңыр балдырлар бөлімі - *Phaeophyta*
9. Қызыл балдырлар бөлімі – *Rhodophyta*
10. Хара балдырлар бөлімі - *Charaphyta*

Балдырлардың филогенезі сыртқы құрлысының ұқсастықтары мен айырмашылықтарына байланысты 9 морфологиялық құрлымдарға бөлуге болады, қарапайым формалардан күрделі формаларға қарай даму бағытында қалыптасқан, оларды бірнеше ұқсас топтарға біріктіруге болады. Мұндай структура әрбір систематикалық типтерге қайталанып отырады, сөйтіп бұл олардың дамуындағы параллельдікті дәлелдейді.

1. Амебоидты құрылымды балдырларға бір клеткалы, қалыптасқан клетка қабықшасы болмайтын қарапайым организмдер жатады, осыған байланысты денесінің белгілі бір формасы болмайды.

Амебоидты құрылымды балдырларға – динофитті (*Dinamoebidium*), жылтырауық сары (*Chrysamoeba*), жасыл – сары (*Rhizohloris, Myxochloris*), жасыл (*Quadricholoris*) балдырлар топтарында кездеседі.

2. Қарапайым (монада) құрылымды балдырларға клетканың пішіні көбінесе сопақ кейде алмұрт тәрізді немесе дөңгелек болып келетін бір клеткалы, немесе клетка пішіні,

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

құрлысы және атқаратын қызметтері ұқсас бірнеше клеткалардан құралған колониялыды организмдер жатады.

Монада құрылымды балдырларды қозғалыққа келтіретін клетканың алдыңғы жағыда бір, немесе одан да көп талшығы, хлоропластары, ядросы, көзшесі, жиырылғыш вокуолясы, көбінде пиреноидтары болады.

3. Коккоидты құрылымдыларға табиғатта кең тараған, клетка пішіні әртүрлі қозғалмайтын бір клеткалы не коллониялы организмдер жатады. Монада құрылымдыларды балдырлардан негізгі айырмашылығы вегетативтік талшықтарының уақытында болмауына байланысты қозғалыс жағдайынан айырылған, тек кейбір десмидиялылар мен диатомды балдырлар ғана қозғалғыш келеді.

Коккоидты организмдердің клеткасында монада құрылымды организдерге тән белгілерінің жоғалып, жаңа нағыз өсімдіктерге тән қасиеттердің пайда болуы– балдырлардың арогенді сипаттамада бағытталған эволюциялық дамудың бір сатысы.

4. Пальмеллоид құрылымды балдырлардың клеткалары кілегеймен қоршалған, бірақ бір – бірімен байланыспайды, кілегей ішінде бос жатады. Мұндай жағдай балдырлардың даму циклының басынан аяғына дейін, немесе белгілі бір даму кезеңде пайда болады.

5. Жіпше тәрізді балдырлар табиғатта жиі кездеседі, кейбір жағдайда олар жан – жаққа тармақтанып кетеді. Мұнда қозғалмайтын клеткалар бір немесе бірнеше қатар болып орналасады. Клетканың пішіні көп жағдайда біркелкі болады. Жіпше тәрізді балдырлардың кейбір түрлері ұзынша ризоид клеткалар арқылы субстратқа бекініп тіршілік етеді.

6. Пластинкалы құрылымды балдырларға жіңішке және жалпақ пластинка пішінді балдырлар жатады. Мұндай балдырлар өзінің онтогенездік дамуын жіпше тәрізді формадан бастайды. Теңізде тіршілік ететін қоңыр және қызыл балдырлардың клеткалары жан – жаққа бөлінулерінің нәтижесінде денелері пластинка тәрізді болып келеді.

7. Сифонды құрылымды балдырлар сирек кездестін балдырларға жатады. Бұған вегетативті денесі перделерге бөлінбеген орасан үлкен, ядросы өте көп, бір клеткадан тұратын клеткаларының көлемі бір сантиметрге кейде бірнеше сантиметрге жететін балдырлар жатады.

8. Тін құрылымды балдырлар күрделі құрлысты, сырт пішіні жоғары сатыдағы өсімдіктерге ұқсас болып келеді.

9. Харафитті құрылымдылар тек хара балдырларына тән. Бұлар – көп клеткалы мүшеленген, буын және буынаралықтарына бөлінген күрделі құрылымды өсімдік.

Балдырларда өсімдік организмдеріне тән қасиеттердің болғандықтарынан оларды әртүрлі салаларда ғылыми зерттеу жұмыстарында қолайлы нысан ретінде қолдануға болады. Оның негізгі қасиеттері микроскоп арқылы кез келген уақытта зерттеуге қолайлығы, сонымен қатар даму циклінің қысқалығы және балдырларды қолдан өсіру мүмкіншілігінің болуы.

Балдырлар Қазақстанның су қоймаларында кең таралған, олар ботаникалық нысан ретінде ғылымның әртүрлі салалырында зерттелеуде. Осыны негіз ете отырып, ғылыми жұмысын орындаудағы негізгі нысан ретінде Семей аймағының су қоймаларындағы балдырларыдың түрлері алынды. Оның негізгі себебі Ертіс өзеннен әртүрлі тармақтанған су қоймаларында балдырлардың көптеп кездесуі және олардың түр құрамының ғылыми тұрғыда зерттелмеуі. Осыны ескере отырып, ғылыми жұмысының негізгі мақсаты ретінде Семей аймағынның су қоймаларында кездесетін балдырлардың түрлерін анықтап, оларды систематикалық және экологиялық тұрғыда зерттеп, сипаттамалар беру. Осы мақсатқа байланысты, ғылыми жұмысты орындауда мынадай міндеттер қойылды:

- Семей аймағындағы су қоймаларының түрлерін анықтап, балдырды жинап, фиксациялау және тұрақты препараттарды жасау

- Балдырларға ботаникалық сипаттама беру
- Семей аймағындағы су қоймаларында кездесетін балдырлардың түрлеріне систематикалық сараптама жасау
- Семей аймағындағы су қоймаларында кездесетін балдырлардың түрлеріне экологиялық сараптама жасау
- Балдырлардың маңызымен танысып, ортаның ластану деңгейіне байланысты индикаторлығын анықтау.
- Балдырларды биология курсында оқыту әдістемесіне сараптама жасап, нұсқау беру

1 Негізгі бөлім

1.1 Ғылыми еңбектерге шолу

Систематика ғылымында балдырларды зерттейтін бөлімі альгология деп аталады. Балдырларды "*Algae*" деп латынша атпен атауды ең алғаш рет Плиний Старший ұсынды [1].

Альгология ғылымының дамуы микраскоптын шығуымен және клетка теориясының дамуымен тікелей байланысты. Балдырлар жөніндегі ілімнің алғашқы дамуында швед систематик – альгологтары Агардтар (К.А. Агард 1785-1859 ж.ж, баласы Я.Г Агард 1831-1901ж.ж), неміс ғалымы Ф. Кютцинг (1807-1893 ж.ж) және У. Гарвей (1811-1866 ж.ж) еңбектерінің маңызы ерекше болды [2].

XIX ғасырдың 30-40 жылдарынан бастап ғалымдар балдырлардың клеткалық құрылысын және олардың онтогенезін тексере бастады. Клеткалардың бөлінуін зерттей отырып, неміс ботанигі К. Негели (1817-1891 ж.ж) көпклеткалы талломның өсуін және бұл процесте төбе клеткасының қызметін анаықтады. Ол каулерпа өсімдігін зерттеп, оны клеткаланбаған ерекше балдыр екенін тапты [16].

Балдырлардың онтогенезін зерттегенде ғалымдардың назары аса маңызды процесс – жынысты және жыныссыз көбеюлерге ерекше көңіл аударды. Жыныссыз көбеюдегі зооспораны И.Ф. Трентеполь 1807 жылы жасыл балдырлардан ашты, алайда көпке дейін зооспораның атқаратын қызметі ғалымға белгісіз болды [18].

XIX ғасырдың 50 - інші жылдарында Г. Тюре (1817 - 1875 ж.ж) және Н. Прингсгейм (1823-1894 ж.ж) еңбектерінде зооспора арқылы жыныссыз көбею процесінде болатындығын анықтады [14].

Аббат Воше 1803 жылы бірінші рет спирогираның зиготасын және басқа тұщы су қоймаларының балдырларының антеридийлері мен оогонийлерін ашты, бірақ оогоний мен антеридийдің балдырлардың жынысты көбею органының қызметін атқаратынын білмеді. Балдырларда ұрықтану блатынын фукусқа тәжірибе жасап, француз ботанигі Тюре дәлелдеді [21].

1856 жылы Ф. Кон вольвокстың тіршілік циклінде оогамияның болуын байқады [29].

1867 жылы Э. Борнэ және Ж. Тюрэ қызыл балдырлардың жыныс мүшелерінің құрлысын, жынысты көбею процесін сипаттады [11].

Прингсгейм 1869 жылы балдырлардың изогомиялық, ал И.Н Горожанкин бірінші рет хламидомонададан гетерогамиялық жыныс процестерін ашты [10].

Орыс альгология ілімнің тууы академик Г.С Гмелин есімімен тікелей байланысты. Ол 1768 жылы бірінші рет жарыққа шыққан " Historia fucorum " деген еңбегінде біздің суларымызда кедесетін жиырма шақты теңіз балдырларын сипаттап жазды [19].

XIX ғасырдың 70-80-шы жылдары альгологияда зерттеудің цитологиялық әдісі дами бастады. Ең алғаш рет спирогираның зиготасында ядролардың қосылуын Ф. Шмитц байқады. Сонымен қатар ол кладофора клеткаларының көп ядролылығын анықтады [18].

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

XIX ғасырдың аяқ кезінде балдырлардың физиологиясын зерттей бастаған ғалымдардың бірі – орыс ботанигі А.П Артаре [35].

Көк – жасыл балдырлар ертеден келе жатқан балдырлар. Осы балдырлардың қалдығымен 20- сыншы жылдары Зарецкий 1916 жылы айналысқан. Соңғы он жылда осы көк – жасыл балдырларды Вологдин, Кордэ 1963 жылы зерттеген. Осы типтегі балдырлардың жыныс органының болуын, ядрошық хромотофораның жоқ екенін зерттеген Голлербах пен Кукк 1964 жылы [24].

Кейінгі цитологиялық зерттеулерде көк – жасыл балдырлардың цинтроплазмасы цитоплазманың құрамындағы бір функция ретінде кірмейді деп түсінді [5].

Көк – жасыл балдырлардың бір клеткалы колониялық көп клеткалы организм екенін Еленкин 1949 жылы, Голлербах, Кисилев 1953 жылы зерттеген болатын [34].

Осы Еленкиннің системасымен келісе отырып, Голлербах, Косинский, Полянский (1953 жылы) көк – жасыл балдырларды типін үш класқа бөледі:

- *Chraococcaceae* (Хракоокковые, Хроококтылар)
- *Chamaesiphoneae* (Хамисифоновый, Хамисифондылар)
- *Haptogoneae* (Гармониевые, Гармондылар)

Балдырлар тұрып қалған және ақырын ағатын тұзды суларда, қарда, топырақта, құрғақ топырақта, барлық жерлерде кездеседі. (Киселев 1953 жылы, Короткевич 1958 жылы) [25].

Балдырлар әртүрлі ортада, әртүрлі экологиялық жағдайларда тіршілік ете береді. Мысалы: кейбір түрлері 65-69^0 С температурада өссе, тіпті 85^0 С температурада тіршілік ете алатын балдырлар да кездеседі. (Еленкин 1936 жылы). Төменгі температурада да, қарда, суық биік тауларда да өсе алады. (Короткевич) [27].

Көптеген балдырлар тұзды суларда, өзендерде, көлдерде кездеседі. Мұнда тұздың концентрациясы әртүрлі болады. (Еленкин 1914 жылы, Воронкин 1934 жылы) зерттеулері бойынша көк – жасыл балдырларды сульфатты, хлорлы теңіздерден тапқан [8].

Кейбір балдырлар ылғалды жерлерде, газдың, жарықтың әсерінен де тіршілік ете береді. Мысалы, Ротудың 1929 жылғы зерттеуі бойынша Oscimatohia көмір қышқыл газының ортасында активті өсіп өне алады екен, яғни анаэробты тіршілік етеді [9].

Көтеген адам өмір сүрмейтін райондарда, атом жарылған жерлерде ең бірінші тіршілік еткен осы балдырлар болды. Мұны зерттеген Шапошников 1961 жылы. Сондықтан бұл балдырларды бүкіл Жер шарында “ пионер ” өсімдік болып табылады [13].

Ал диатомды балдырларды ең бірінші зерттеген Лорищев 1937 жылы және Васильев 1946 жылы болды. Диатомды балдырларды зерттеп, лобороториялық жұмыс жасағандар И.В. Рубин және Л.Т. Пирумов 1970 жылдары. И.В. Рубин (1969, 1970, 1973 жылдары) диатомды балдырлардың үш комплекісін бөліп алды [15].

Кейінгі уақытта геологтар мен геокриофтардың Б. Келлер, Н. Полевая, Н. Казаков радиоактивті тәсілді қолданып көк – жасыл балдырлардың жер бетінде ең ертеде пайда болғанын анықтады. Л.И. Курсанов жасыл және қызыл балдырлардың циталогиялық олардың ядро фазаларының алмасуын зерттеді [4].

Ресейде Горленко М.В редакция басшылығында “Курс низших растений”, Л. И Курсанов редакция басшылығында 5 томдық “ Определитель низших растений” [23].

А. А Гуревичтің “Пресноводные водоросли” [14]. Б.В Громов “Ультраструктура синезельных водоросли”, Н.П Горбунова “Альгология” [12]. Т.В Седова “Основы цитологии водорослей”, Н.В Кондратьева “Морфогенез и основные пути эволюции гормогониевых водоросли” т.б ғалымдардың еңбектері бар.

1989 жылы Вассер С.П редакциясымен шығарылған “Водоросли” справочнигі альгологияның әртүрлі сұрақтарына жауап беріп, балдырлардың құрлысын, көбеюін,

тірішілік циклдерін, систематикасын, экологиясын, таралуы мен шаруашылықтағы маңызын, зерттеу, сақтау, өсіру әдістерін қарастырды [11].

1953 жылы Л.И Курсанов басшылығымен жарық көрген " Определитель низших растений" еңбегінің I және II томдары балдырларды анықтауға көп көмек көрсетеді [3].

1974 жылы Гюрюнова С.В., Демина Н.С "Водоросли-продуценты токсическмх веществ" атты еңбегі шықты [13].

1.2 Семей аймағындағы су қоймаларының сипаттамасы

Семей — Шығыс Қазақстан облысының батыс өңіріндегі екінші орындағы ірі қала болып табылады. Ол Ертіс өзенінің екі жағасына орналасқан.

Гринвичтен 500 ендік және 800 бойлық сызықтары қиылысында Семей қаласынан батысқа қарай 40 км. Дегелең тауында Евразия супер-құрылығының Географиялық орталығы анықталған.

Өңір климаты ерекше географиялық орналасуымен ерекшеленеді, құрылықта, мұхиттардан барынша алыс орналасқан.

Аумақ арктикалық бассейнге ашылған, бірақ Азияның ең биік тау шыңдары оны Үнді мұхитының әсерінен оқшау қалдырған. Климатының шұғыл континентальдылығы жылдық және тәуліктік температуралардың жоғары амплитудасы салдарынан болып отыр. Қыста -45 – қа, жазда +45 –қа дейін жетеді.

Географиялық орналасуы. Облыс аумағы бүгінгі таңда 283,3 мың шаршы километрді (Қазақстан аумағының 10,2 %) құрайды. Өскемен қаласы Астана қаласынан 1038 км және Алматы қаласынан 1068 км қашықтықта жатыр. Шығыс Қазақстан облысы республиканың солтүстік-шығысында орналасқан. Облыс Қазақстан Республикасының Павлодар, Қарағанды, Алматы облыстарымен, Ресей Федерациясының Алтай өлкесі және Алтай Республикасымен, Қытай Халық Республикасымен шектеседі **[41].**

Табиғи-климаттық жағдайы. Табиғи-климаттық жағынан Шығыс Қазақстан бірегей аймақ болып табылады. Мұнда дала, шөл және таулы тайга ландшафтары ұштасады. Облыс аумағының солтүстік және шығыс бөліктерін жер қойнауында түсті, қымбат және сирек металдардың бай қорлары бар Батыс, Орталық және Оңтүстік Алтайдың тау бөктерлері мен жоталары алып жатыр.

Алтай тауларының оңтүстігінде Сауыр-Тарбағатай жоталарымен шектелген құрғақ Зайсан қазаншұңқыры көсілуде. Облыстың барлық оңтүстік –батыс және батыс бөлігін Қазақтың ұсақ шоқылары алып жатыр. Облыстың орталық бөлігінде Қалба тауларының белестенген жазықтықтары басым. Орман облыс аумағының 11,9 % алып жатыр. Орман алқаптары негізінен Алтай таулары жоталарының салаларында орналасқан. Мұнда жасыл қылқанды орман таралған. Орман аумағының төменгі белдеуінде жапырақты және аралас орман өседі. Облыстың көзтартарлық жері облыстың солтүстік – батысындағы белдеулі қарағайлы ормандар босып саналады. Жалпы алғанда Кенді Алтайда өсімдік әлемінің 1000-нан астам түрлері бар, әртүрлі құстардың 300- ден астам, сүт қоректілердің 100- ге жуық түрлері мекендейді.Ормандар мен далалы белдеуде бұлан, тау ешкісі, арқар, құдыр, елік, қасқыр, аю, сілеусін, аққіс, аққұлақ, бұлғын, сасық күзен, сары күзен, түлкі, қоян өседі. Бұқтырма өзенінің жоғарғы жағында марал сақталған. Тау бөктерлерінде, өзендер мен көлдердің жағалауларында доңыз мекендейді.

Су қорлары. Семей өңірі арқылы Қазақстанның ірі өзендерінің бірі болып табылатын Ертіс өзені өтеді. Ертіс – аралас, көбінесе атмосфералық жауын-шашын арқылы қоректенетін өзен. Су деңгейінің көтерілуі сәуірдің бірінші жартысында басталып, мамырда максимальды деңгейіне жетеді, ең кіші деңгей ақпан, қаңтар, наурыз айларында байқалады **[40].**

Ең үлкен жылдық деңгей шкаласы 3-5 м. Көктемгі тасу кезінде судың жұмсалуы 2000 $м^3$/сек, ал жай уақытта 300 $м^3$/ сек. Жылына 212 күн Ертісте мұз болмайды. Осы кезде судың максимальды температурасы 20-22^0 С тең болады. Күзгі мұз көшуі қарашаның басында басталып, 3-12 күнге созылады. Қарашаның ортасында мұз орнайды да, сәуірдің аяғына дейін сақталады. Көктемгі мұз көшуі 5-10 күн жүреді. Ертіс суы гидрокорбонотты класқа жатады. Оның минералдану мөлшері 150-200 мг/л, кермектігі 3 мг/экв-тен аспайды.

Ертістен көптеген су қоймалары тарайды. Олардың бір бөлігі Ертіспен тікелей байланысса, екінші бір тобы байланыспаған, яғни жабық су қоймалары, үшіншілері жартылай ашық су қоймасы болады. Осы су қоймаларда 1999 жылдан бері балдырлардың түр құрамы зерттелді. Бұл зерттеу жұмыстарының негізгі мақсаты тұщы су қоймаларындағы балдырлардың түр құрамын анықтап, олардың биологиялық-экологиялық ерекшеліктерімен танысу, зиянды және пайдалы жақтарын біліп, оларды күнделікті өмірде пайдалану болып табылады.

Облыс аумағы су қорларына бай, мұнда жалпы ұзындығы 10 мың км-ден асатын 800-ден астам өзен ағып өтеді. Басты су арнасы таулы Үлбі, Уба, Қарақаба, Қалжыр, Күршім, Нарын, Бұқтырма және басқа да өзендер құйылатын Ертіс өзені болып саналады (ұзындығы 4248 км, облыстан тыс – 1311 км). Облыста ірі Зайсан, Марқакөл, Алакөл, Сасыққөл көлдері бар. Бұған қоса ұсақ өзендер, су қоймалары көп, олардың ішінде ең үлкені Бұқтырма саналады. Өзендерде табан, сазан, шортан, аққайран, тау көлдері мен өзендерінде – таймень, хариус, бахтах, пайда, Марқакөл өзенінде майқан (үскіш) балықтары мекендейді.

Шығыс Қазақстан жерасты суларының мол қорларымен де белгілі. Таулардағы жерасты сулары табиғи қорларының жалпы көлемі 10 млрд. текше метрді құрайды..

Облыстың ауа райы ауа температурасының тәуліктік , маусымдық және орташа жылдық ауытқу үлкен амплидудасымен шұғыл континенталды. Мейлінше суық айлар-солтүстікте Кенді Алтай тауларында және биік таулы қазаншұңқырларда орта айлық температурасы – 17 С- ден 23,8 С-ге дейінге және оңтүстік бөлігінің тауларында – 14,1 С-ден +16,6 С-ге дейінгі қаңтар, ақпан айлары. Мейлінше жылы ай-шілде, оның орта айлық температурасы +14 С-ден +16,6 С-ге дейін, теңіз деңгейінен 1000-1500 м биіктікте -0 С, тау бөктерлері мен жазық бөлікте температура бірқыдыру жоғары. Облыстың бірегей және саналауан табиғи жағдайы тиісінше инвестиция салған жағдайда туризмді жедел дамытуға мүмкіндік береді.

1.3 Зерттеу нысандары мен әдістері

Балдырларды жинау және зерттеу әдістері сан алуан. Себебі әр бөлім өкілдерінің өзіне тән экологиялық-морфологиялық ерекшеликтері, әрі оларды зерттеу мақсаты мен жолдары әртүрлі болады.

Көптеген балдырлар микроскопиялық құрлымда болғандықтан оларды табиғи тіршілік ортасында жай көзбен көру тек тіршілік ортасының түсінің өзгеруін (судың “гүлдеуі”, топырақтың “гүлдеуі” т.б) туғызатын қарқынды көбею кезінде ғана мүмкін болады. Әдетте балдырларды зерттеу үшін сынамаларын жай көзбен қарағанда субстра бетінде көрінбеген жағдайда да алу қажет.

Фитопланктон сынамаларын жинау әдістері.

Белгілі бір әдісті таңдау су қоймасының типіне, балдырлардың даму деңгейіне, зерттеу жұмыстарының мақсаты мен міндетіне, қолда бар құрал-жабдыққа байланысты болады. Фитопланктонның қарқынды көбею кезінде түр құрмын анықтау үшін су қоймасынан судың беткі қабатын қалқып алу да жеткілікті. Алайда көп жағдайда микроорганизмдерді алдын-ала коңцентрлеу әдісі қолданылады. Ол үшін 1 $см^2$ көлемінде 5929 ұясы бар №77 “мельничный газ” деген, жібек матадан істелген қапшық пен латунь

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

сақинасынан тұратын планктон торлары пайданылады. Конус тәрізді қапшықтың ұшы өткізгіш түтігі мен Мор қысқышы бар ыдысқа бекітіледі. Осылайша жасалған тордан 50- 100 литр су өткенше фитопланктон организдері концентрленіп жиналып алынады да, анықталады. Фитопланктонның сандық мөлшері анықтау үшін батометр қолданылады.

Фитобентос сынамаларын алу әдісі

Фитобентос сынамаларын алу әдістері су түбіндегі грунт пен шөгінді бетінде тіршілік ететін балдырларды жинауды қарастырады.

Фитобентостың түр құрамын зерттеу үшін шөгіндісі бар грунттың біраз бөлігін алу жеткілікті. Терең емес суларда (0,5-1м) шөгінді соратын ұштарында шыны түтіктері бар резиналы шлангтар қолданылса, тереңдіктен таяққа бекітілген шелек немесе стакан, әртүрлі тырмалауыштар, түбқазғыштар, шөгінді сорғыштар пайдаланылады. Ең қолайлы, әрі жасауға жеңіл келетін шөгінді сорғыш-ұштары бірдей емес U тәрізді түтік. Оның қысқа ұшына қысқышы бар резиналы шланг жалғанған металл түтікше бекітіледі. Оның ұшына резина тығын арқылы шыны ыдыс жалғанған. Ұзын ұшына жүк орналастырылады. Жіптің көмегімен құрал су түбіне түсіріледі де, жүктің салмағымен түтіктің ұзын ұшы шөгіндіге батады. Резиналы шлангты қысқыштан босатқан кезде, ауа сыртқа шығады да, нәтижесінде шөгінді шыны ыдысқа сорылады.

Перифитон сынамаларын алу әдісі

Су астындағы заттардың бетінде тірішілік ететін балдырларды жинау үшін кәдімгі пышақ, қырғыштар, қасықтар қолданылады. Бірақ қырып алынған сынамада көптеген организмдер өліп, белгілі бір бөлігі су ағынымен әкетіледі. Сондықтан перифитон организмдерін субстратымен алған тиімді болады.

Жерүсті және топырақ балдырларын жинау.

Ағаштарда, жартастарда, тастарда, ылғалды топырақта, үйлердің қабырғалары мен шатырларында әртүрлі түсті қабықтарды құрайтын жерүсті балдырларды мүмкіншілігіне қарай субстратымен бірге стерильді қағаз пакеттеріне немесе 4 %-ті формальдегид ертіндісі бар ыдыстарға жинайды.

Жіп тәрізді балдырларды жинау көп қиыншылық туғызбайды. Бұл балдырларды бірнеше шеге қағылған таяқпен, балық аулайтын ілмек, жүк және мықты жіптен тұратын “кошка” көмегімен алуға болады.

Этикетка жасау және сынамаларды бекіту.

Жиналған материалды 2 бөлікке бөледі: біреуін тірі күйінде, екіншісін бекітілген күйде зерттейді. Тірі материалды стерильді шыны ыдыстарға, сынауықтар, колбалар, банкаларға салып, мақтамен тығындайды. Экспедициялы жағйдайда балдырларды сақтау үшін сулы сынамаларды ылғалды қағазға орап, жәшіктерге қояды. Сынамаларды мезгіл - мезгіл фотосинтез прцецесінің жүруі және оттегімен қанығуы мақсатында жарық көзіне шығарып отыру қажет. Дегенмен тірі материалды ұзақ уақыт бойы тірі күйінде сақтау мүмкін емес.

Бекітілетін материалды таза құрғақ шыны ыдысқа енгізіп, 1:10 қатынастағы 40 %-ті формальдегид ертіндісімен бекітеді. Балдырлар түсінің сақталуы формальдегид пен хром квасцтарының (500 мл суға 5 мл 4 %-ті формальдегид пен 10 гр $K_2 SO_4 * Cr_2 (SO_4)_3 * 24 H_2 O$) ертінділерінде жүзеге асырылады. Дала жағдайында йодтың калий йодидіндегі ертіндісін (100 мл суда 10 гр KI-ты ерітіп, 3 гр кристалды йодты қосып, үстіне тағы 100 мл су құяды) де пайдалануға болады. Оны 1:5 қатынаста қолданады. Бектілген сынамаларды қараңғы жерде ұзақ уақыт сақтауға болады.

Алынған сынамалардан балдырларды зерттеп болған соң, әрбір сынамаға этикетка жасалынады. Этикетканы суда ерімейтін сиямен немесе қарындашпен толтырады. Онда

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

сынаманың номері, алынған уақыты мен жері, жинаушының аты-жөні жазылады. Күнделікте судың pH көрсеткіші, температурасы, зерттелген су қоймасының сипаттамасы, ондағы жоғары сатыдағы өсімдіктер тіркеледі.

Жиналған бетте сынаманы өзгермей тұрғанда (репродуктивті клеткалардың пайда болуы, пальмеллевидті жағдайға өтуі, клеткалардың, колониялардың бұзылуы, талшықтарды жоғалту, қозғалысынан айырылу) балдырлардың сапалық жағдайын анықтау үшін микроскоппен бақылайды. Кейіннен жиналған материалды тірі және бекітілген қалпында параллельді зерттей береді.

Балдырларды тірі күйінде пішіні мен мөлшеріне байланысты сәулелі немесе электронды микроскоптарды қолдану арқылы зерттейді.

Балдырлардың микроскопиялық құрлымын білу үшін тұрақты препараттар жасап зертеген қолайлы. Ол үшін глицерин – желатинді пайдалану керек. глицерин – желатин келесі жолмен дайындалады: 4 грамм желатинді 2-3 сағатқа 24 $см^3$ суға салып қояды. Сосын 28 грамм глицерин, фенолдың кішкентай кристалын қосып, сулы моншада желатин ерігенше қыздырады. Ыстық глицерин-желатинді қағаз фильтр арқылы сүзеді. Алынған мөлдір глицерин-желатинді шыны таяқшасы бар тығынмен жабылатын ыдысқа құйып, препарат жасауға қолданады.

Балдырларды судан бір тамшы глицеринге салып, су булану үшін біраз уақыт қойып қояды. Балқыған глицерин- желатинаның тамшысын заттық шыныға тамызып, глицериндегі балдырларды үстіне салып, жабындық шынымен жабады. Глицерин - желатин қатқаннан кейін шетін лакпен жүргізеді. Мұндай препараттар бірнеше жыл бойы сақталады.

Канада бальзамы немесе метилметакрилаттық негіздегі синтетикалық смолада бекітілетін препараттар өте ұзақ уақыт сақталады. Канада бальзамы немесе синтетикалық смолаға салмастан бұрын материалды күштілігі өсе түсетін спирттерде (70^0, 90^0, 100^0) және ксилолда сусыздандыру қажет. Гимз әдісімен боялған материал балқарағай мойына енгізіледі. Осы кезде бояулар өте ұзақ уақыт сақталады.

Семей өңіріндегі тұщы су қоймаларындағы балдырлар зерттемес бұрын жоғарыда көрсетілген әдістермен жиналды.

Зерттеу әдістері мен құрал – жабдықтары.

Балдырлардың зерттеу белгілі бір бағытта жүреді. Балдырларды зерттеу кезінде біз Семей өңіріндегі Ертіс өзенінің маңайындағы ақпайтын және ағанды суларды, восточный және бабровкада су қоймаларында кездесетін балдырлардың түрін анықтадық. Осы аталған жерлердің барлығын қамтуға тырыстық. Өсімдіктер систематикасында тірі материалмен жұмыс істеген ережеге сүйене отырып жұмыс істеу керек. Тірі өсімдіктермен жұмыс істеу қызықты және өнімді.

Микраскопиялық балдырлардың жинау онша қиын емес. Пышақ арқылы оларды ақырын тастан немесе басқа да субстраттан бөлу: ал одан да кішкентай өсімдікті олар орналасқан таспен бірге алу қажет. Судың бетінде қалқып пленкалы және колониялы сачок арқылы ұстайды.

Балдырларды анықтау.

Балдырларды дұрыс анықтау үшін объектіге тірі күйінде анықтап қарап аламыз. Бірақ барлық балдырларды сыртқы белгілері арқылы анықтау мүмкін емес.

Жаңадан терілген түсізденбеген балдырларды суы бар сосудқа салып түзейді. Егер де өсімдік өте ірі болса, біраз бөлігін алып тастайды. Одан кейін оның талломына, балдырлардың түсіне қараймыз.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Анықтаған кезде анықталатын өсімдікті түрлі – түсті таблицалармен немесе суреттер арқылы ұқсастықтарын қараймыз, толықтай анықтамасын оқимыз.

Балдырларды жинайтын ыдыстар әртүрлі болуы мүмкін: шыны банкалар, кең мойынды бутулкалар, шелек. Материалды сосудқа салмас бұрын оны ең бірінші материал алған су қоймалардан су алып құю керек.

Микроскопиялық балдырлар чашкада жақсы тіршілік етеді. Көптеген балдырларды, мысалы: оциллятория, носток, су торшасы, хара, нителли, спирогираның кейбір түрлері, кладафороларды лабараторияда жылдап сақтауға болады. Қатты ағатын суларда өсетін балдырды тірі күйінде сақтау өте қиын. Мысалы: улотрикс. Оған суды жиі ауыстырып отыру қажет.

2 Ғылыми практикалық бөлім

2.1 Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырлардың түрлері, систематикалық, экологиялық сипаттамалары

Семей қаласы арқылы Қазақстанның ірі өзендерінің бірі болып саналатын Ертіс өзеніде өтеді. Ертіс өзеннің кейбір бөлімдерінде өзен аңғарларын бойлай ондаған кішігірім жанама су қоймалары тараған.

Ертіс өңіріндегі су қоймалары ағынына байланысты үш топқа бөлінеді. Бірінші топқа Ертіс өзіннің негізгі бөлігімен жалғасып жатқан жанама өзендер жатады, оларды ашық су қоймалары деп атайды. Бұл өзен тарамдары Ертістің негізгі бөлігімен байланысып, оның тереңдігі және ағыны Ертіске тікелей байланысты. Осындай ашық су қоймалары (өзен тармақтары) Семей қаласының Шығыс кентінде және Затон кентінде орналасқан. Мұндай су қоймаларындағы су ағынды келеді, сондықтан су ішінде балдырлар кездеспейді, керісінше су жағалауындағы, ағыны жоқ жерлерде балдырлардың таралуы байқалады.

Семей аймағындағы Ертіс өзеніне жақын жерлерде жартылай байланысқан су қоймалары бар. Олар ерте көктемде қар суымен Ертіс өзені көтерілген кезде, өзенмен тікелей байланыста болады. Жаз айларында өзеннің деңгейі төмендеген кезде, мұндай су қоймаларының Ертіспен байланысы үзіледі. Осыған байланысты Ертіс аңғарында кішігірімғ ағыны жоқ су қоймалары пайда болады. Осындай типтегі су қоймаларын Затон, Бобровка және Шығыс кенттерінде кездестіруге болады. Бұл су қоймалары балдырдың түрлерінің таралуын, олардың жаз айларында көбеюіне, өсуіне өте қолайлы орта болып саналады.

Су қоймаларының үшінші түрін жабық су қоймалары деп атайды. Олар Ертіспен байланыспаған кішігірім ағынсыз көлшіктер. Бұлар Семей қаласының ең жоғары террасасында орналасқан тізбекті қарағайлы ормандағы бұлақ және қар суларынан пайда болған. Жабық су қоймалары қаланың оңтүстік шығыс бөлігінде орналасқан Озерка, Тепкаш және Затон аймағындағы жерлерде кездеседі.

Ғылыми жұмыстың тақырыбына байланысты зерттеу жұмысын жүргізу үшін, Семей аймағындағы орналасқан әр түрлі су қоймаларындағы (ашық, жартылай ашық және жабық) балдырларды жинап, анықтадық.

Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырларды зерттеуде 6 бөлімге, 8 класқа жататын балдырлардың 21 түрі анықталып, оларға систематикалық, морфологиялық және экологиялық сараптама жасалды. (кесте 1). Балдырларды анықтауда бірнеше класикалық еңбектер пайдаланылды.

Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырлардың түрлері, систематикалық, морфологиялық және экологиялық сипаттамалары

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Кесте 2.1

№	Бөлімдер түр саны	Класс	Негізгі Өкілдері	Дене пішіні	Морфоло-гиялық құрлысы	Ядроның саны	Хроматофор пішіні	Талшықтар, оның саны	Пиреноидта	Пигменттер Құрамы	Тіршілік Ортасы
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Көк-жасыл - Cyanophyta	1.Хроококкалылар класы (Chroococcop-hyceae)	*1.Хроококк*	Бір клеталы, қауымды	Коккоид-ты Коккоид-ты	Нук-леоид Нук-леоид	Ламе-лалы Ламе-лалы	- -	- -	Хлоро филл а, Кароти - ноидтар,	Кез келген ортада Дым-қыл жерлер-де Кейде суда кезде-седі
			2.глеокапса								
		2.Гормого-ниялар класы (Hormo-goniop-hyceae)	*3.анабена*,	қауымды,	жіптесінді	Нук-леоид	Ламе-лалы	-	-	Кароти - ноидтар фико-цианин Фико-эритрин Кароти - ноидтар	Тұщы суда Кез келген ортада Суда, құрлық-та да Тұщы суда
			4.Осцилла-тория,	көп клеткалы	жіптесінді	Нук-леоид	Ламе-лалы	-	-		
			5.Носток	қауымды,	Коккоид-ты	Нук-леоид	Ламе-лалы	-	-		
			6.спирулина	көп клеткалы	жіптесінді		Ламе-ллалы				
		3.Хамесифон-дылар класына (Chamaesip-honophycae)	*7.хамеси-фон,*	Бір клеткалы	жіптесінді	нукле оид	Ламе-ллалы	-	-	Аллоф и-коциа-нин	Тұщы суда

Кесте 2.1 жалғасы

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2	Жасыл балдырлар-Prochlorop-hyta	4.Нағыз жасыл (Euchlorophy-ceae) немесе тең талшықтар (Isocontophy-ceae) балдырлар класы	*8.Хломидо-монада,*	Бір клеталы	Монадалы	1, көп	Тоста-ғанша	2	+	Хлоро-филла,в, Каротиноидтар	Тұщы суда
			9.Хлорелла,	Бір клеталы	Коккоид-ты	1, көп	Тоста-ғанша	-	+		Тұщы суда
			10.Улотрикс	Бір клеталы	жіптесінді	1	Лента тәрізді	4	+	Ксантофильдер	Тұщы суда
			11.Кладофора	Бір клеталы	жіптесінді	1, көп	торлы	2, 4	+		Суда, сирек тұщы суда
			12.вольвокс	қауымды	Монадалы	1 Көп	Лента	2	+ + +	Хлоро-филла,в, Ксантофильдер	ақпай-тын тұщы суда ағашт ыңқабығында, тұщы суда азотты қосылыстарда
			13.хлорококк	Бір клеталы, көп клеткалы	Коккоид-ты		Тоста-ғанша	2 2		Каротиноидтар,	
			14.су торшасы		цинобиа-льды құрлысты		Тор пішін-ді			Каротиноидтар, Ксантофильдер Каротиноидтар, Хлорофилла,в,	

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

		5.Тіркеспелі немесе конъюгаттылы (Conjugatop-hyceae) класы	*15.Зигнема*	көп клеткалы	жіптесінді	1	Пластинка тәрізді	-	+	Каротиноидтар, Хлорофилл а, в, Хлорофилл а, в	Жай ағатын,ақпай-тын суда Кез келген ортада тұщы судың бетінде
			16.Спирогира	көп клеткалы	жіптесінді	1	Лента тәрізді,	-	+		
			17.Мужоция	көп клеткалы	жіптесінді	1	дөңгелек	-	+		
3	Сары–жасыл немесе әртүрлі талшықты балдырлар – Xanthophyta	6.Ксанто-сифондылар класы (Xanthosipho-nophyceae)	*18.Вошерия*	Бір клеталы	Сифондық құрлымды	1, көп	Пластинка тәрізді	2	-	Хлорофилл а, с,е Диатоксантин,	Тұщы суда, Ылғалды Жерде
4	Эвгленалық балдырлар – Euglenophe-ta	7.Эвгленалы-лар класы (Euglenophy-ceae)	*19.Эвглена*	Бір клеталы	Монадалы	1 мезокариотты	әртүрлі пішін-ді дөңгелек жұлдыз, лента, пластика	1-2	+	Хлорофилл а,в, каротин, Бірнеше ксантофильдер	Органикалық қосылыстары көп тұщы суларды, дымқыл топырақта

Кесте 2.1 жалғасы

5	Диатомды балдырлар – Diatomophyta	8.Пеннатылар класы (Pennatophy-ceace)	*20.Пиннулярия*	Бір клеталы	Коккоид-ты	1 диплоидты	Пластинка тәрізді	Спермата-зоидта	1 көп	Хлорофилл а, с, Каротиноидта	Тұщы суда, теңіздетопырақта, планк

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

								р		р, Ксанто-фильдер	-тон, бентос
6	Хара балдырлар-Charaphyta	9.Хара класы (Charophy-ceae)	*21.Хара*	Көп клеткалы	Харафитті	1, көп	дән тәрізді	Спермата зоид 2	-	Хлорофилл а,в, каротиноидтар	Тұщы сулармен көлдер-деңу құрайда

Кестеде көрсетілгендей Семей аймағындағы су қоймаларында балдырлардың таралуы бірдей емес, кең тараған балдырларға көк – жасыл және жасыл балдырлар бөлімдері жатады. Көк – жасыл балдырлар бөлімінде 3 класқа (33,3 %) жататын 7 балдыр түрінен (33 %) тұрады.

Жасыл балдырлар 2 класқа (22,2 %) жататын 10 балдыр (47 %) түрін құрайды, солардың ішінде тең талшықты балдырлар класы көп түрлі екені анықталды. Қалған бөлімдегі балдырлар моно типті, яғни бір ғана түрден тұрады.

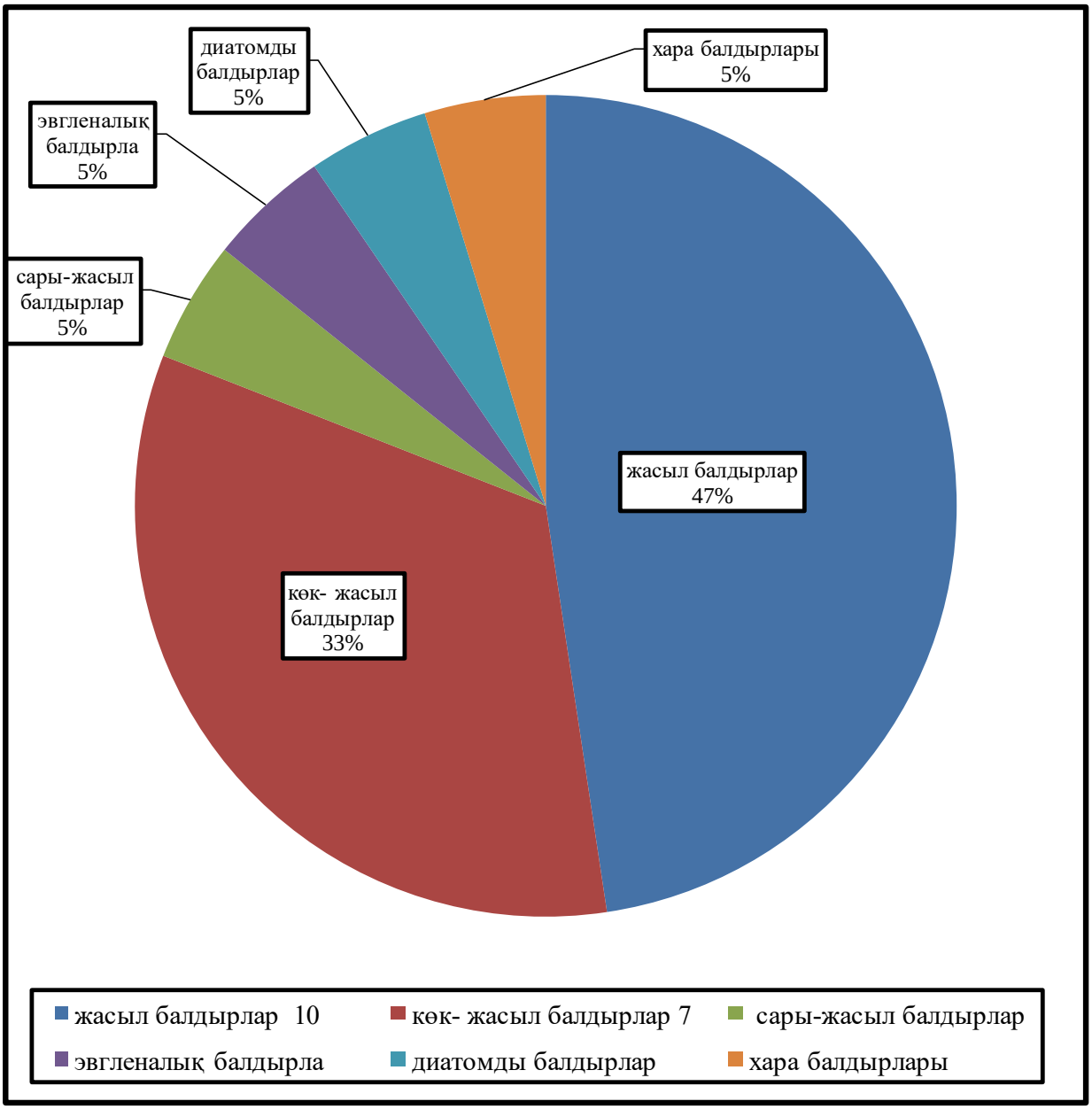
Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырларды дене пішініне және құрлыс ерекшеліктеріне байланы сты бір клеткалы, көп клеткалы қауымды, көп клеткалы топтарға бөлуге болады. Біз анықтаған 21 балдырлардың ішінде 10 түрі (47 %) бір клеткалы балдырларға, 7 түрі (33 %) көп клеткалы және 4 түрі (20 %) көп клеткалы қауымды балдырлар тобын құрады.

Балдырлардың морфологиялық тұрғыда зерттеуде хроматофор санына және пішініне ерекше көңіл бөлінді. Біз зерттеген балдырлар ішінде хроматофор пішініне байланысты 7 түрі (33,3 %) ламеллалы, 3 түр (14 %) лента тәрізді болады, 3 түрі (14 %) тостағанша, 2 түрі (10 %) торлы пішінді, 1 түр (4,7 %) дән тәрізді, 2 түрі (10 %) дөңгелек тәрізді, 3 түрі (14 %) пластинка тәрізді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Балдырлардың морфологиялық құрлысына байланысты 6 түрі (29 %) коккоидты, 9 түрі (43 %) жіптесінді, 3 түрі (14 %) монадалы, 1 түр (4,7 %) цинобиальды құрлымды, 1 түр (4,7 %) сифонды құрлымды, 1 түр (4,7 %) харафитті құрлымды.

Диаграмма 2.1 Семей аймағындағы су қоймаларында таралған балдырлардың түрлерінің санына байланысты (%) үлесі

Семей аймағындағы су қоймаларында тіршілік ететін балдырлардың экологиясы

Кесте 2.2

№	Бөлімдер түр Саны	Класс	Негізгі Окілдері	Су Қоймалары

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

				Ашық	Жартылай ашық	Жабық
1	2	3	4	5	6	7
1	Көк – жасыл - Cyanophyta	1.Хроококкалылар класы- Chroococcophyceae	1.Хроококк 2.Глеокапса	+ -	- -	+ +
		2.Гормогониялар класы – Hormogoniophyceae	3.Анабена 4.Осциллатория 5. Носток 6. Спирулина	- - - -	+ + + -	+ + + +
		3.Хамесифондылар класы- Chamaesiphonophycae	7. Хамесифон	-	-	+
2	Жасыл балдырлар - Prochlorophyta	4.Нағыз жасыл - Euchlorophyceae немесе тең талшықтар- Isocontophyceae балдырлар Класы	8.Хломидомонада 9.Хлорелла 10.Улотрикс 11.Кладофора 12.Вольвокс 13.Хлорококк 14.Су торшасы	- - + + - + -	+ + - - - - -	- - + + + - +
		5.Тіркеспелі немесе конъюгатты класы - Conjugatophyceae	15.Зигнема, 16.Спирогира 17.Мужоция	- + -	- + -	+ + +
3	Сары–жасыл немесе әр түрлі талшықты балдырлар – Xanthophyta	6.Ксантосифондылар класы - Xanthosiphonophyceae	18.Вошерия	-	-	+

Кесте 2.2 жалғасы

4	Эвгленалық балдырлар – Euglenopheta	7.Эвгленалылар класы - Euglenophyceae	19.Эвглена	-	-	+
5	Диатомды балдырлар – Diatomophyta	8.Пеннатылар класы - Pennatophyceace	20.Пиннулярия	-	-	+
6	Хара балдырлар- Charaphyta	9.Хара класы - Charophyceae	21.Хара	-	-	+

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Семей аймағындағы су қоймаларында балдырлардың таралу деңгейі бірдей емес, ашық су қоймаларында біз анықтаған 21 балдырдың ішінен 5 түрі, жартылай ашық су қоймаларында 6 түр кездесті. Жабық су қоймаллары балдырлар түрлеріне өте бай, оларда 10 балдыр түрін кездестірдік. Бұл су қоймаларында балдырлардың өсуіне, көбеюіне, таралуына қажетті қолайлы жағдайлар бар.Балдырлар фототрофтты организдер болғандықтан органикалық емес заттардан органикалық заттарды жасайды. Сөйтіп су қоймаларында алғашқы азық қор тізбегін құрып, бос оттегін бөліп шығарады. Осыған байланыстты, Семей аймағындағы су қоймаларында біз анықтаған балдырлар су жануарлар дүниесінің алғашқы қорегі және панасы.

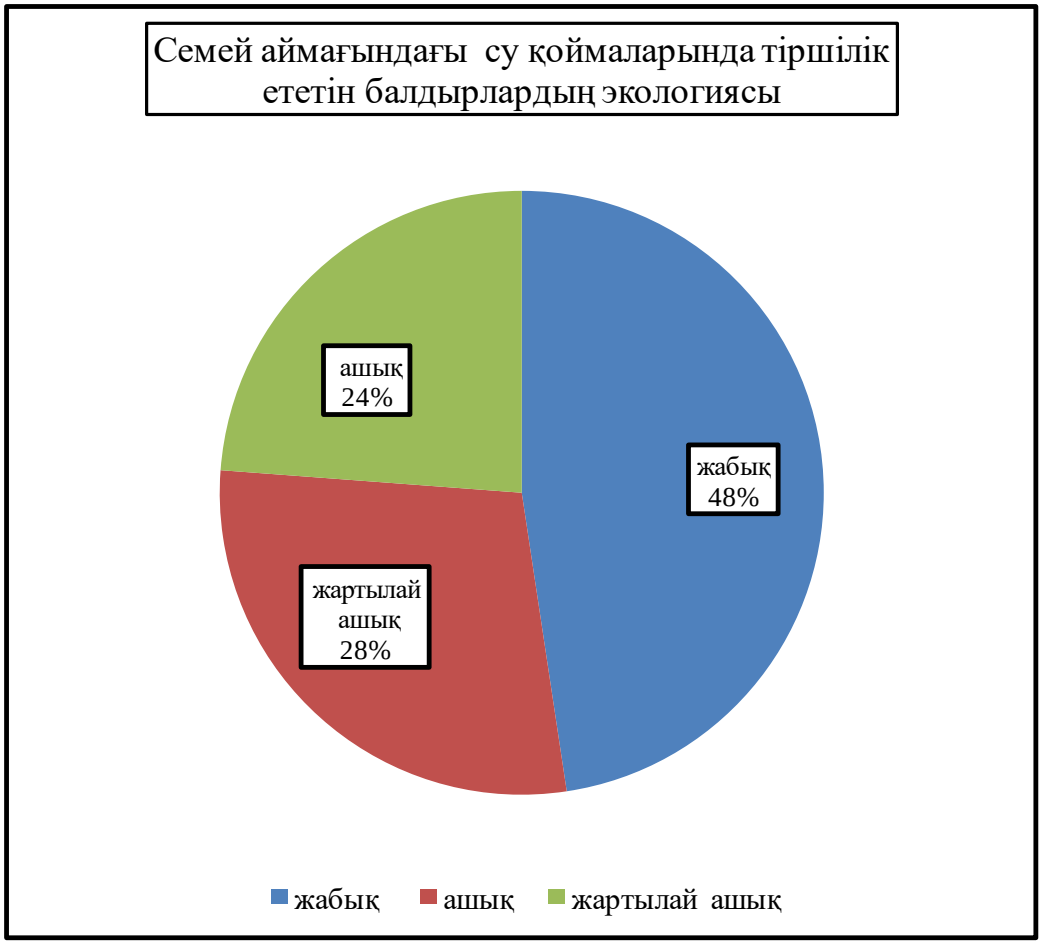
Ашық су қоймаларында балдырлардың түрінің кездесуі жабық су қоймаларына қарағанда төмен болып келеді. Біз көріп отырғандай жартылай ашық және жабық су қоймаларында балдырлардың таралуы деңгейі жоғары болып келеді.

Ашық су қоймалары (өзен тармақтары) Семей қаласының Шығыс кентінде және Затон кентінде орналасқан.

Жартылай ашық су қоймаларын Затон, Бобровка және Шығыс кенттерінде кездестіруге болады.

Жабық су қоймалары қаланың оңтүстік шығыс бөлігінде орналасқан Озерка, Тепкаш және Затон аймағындағы жерлерде кездеседі.

Бұл су қоймалары балдырлардың түрлерінің таралуын, олардың жаз айларында көбеюіне, өсуіне өте қолайлы орта болып саналады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Диаграмма 2.2 Семей аймағындағы су қоймаларында тіршілік ететін балдырлардың экологиясы

Қорытынды

1. Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырларды зерттеуде 6 бөлімге, 8 класқа жататын балдырлардың 21 түрі анықталды.

2. Семей аймағындағы су қоймаларында балдырлардың таралуы бірдей емес, кең тараған балдырларға көк – жасыл және жасыл балдырлар бөлімдері жатады. Көк – жасыл балдырлар бөлімінде 3 класқа (33,3 %) жататын 7 балдыр түрінен (33,3 %) тұрады.

3. Жасыл балдырлар 2 класқа (22,2 %) жататын 10 балдыр (48 %) түрін құрайды, солардың ішінде тең талшықты балдырлар класы көп түрлі екені анықталды. Қалған бөлімдегі балдырлар моно типті, яғни бір ғана түрден тұрады.

4. Семей аймағындағы су қоймаларындағы балдырларды дене пішініне және құрлыс ерекшеліктеріне байланысты бір клеткалы, көп клеткалы қауымды, көп клеткалы топтарға бөлуге болады. Біз анықтаған 21 балдырлардың ішінде 10 түрі (47,6 %) бір клеткалы балдырларға, 7 түрі (33,3 %) көп клеткалы және 4 түрі (19 %) көп клеткалы қауымды балдырлар тобын құрады.

5. Балдырлардың морфологиялық тұрғыда зерттеуде хроматофор санына және пішініне ерекше көңіл бөлінді. Біз зерттеген балдырлар ішінде хроматофор пішініне байланысты 7 түрі (33,3 %) ламеллалы, 1 түр (4,8 %) лента тәрізді болады, 4 түрі (19%) тостағанша, 2 түрі (10 %) торлы пішінді, 1 түр (5%) дән тәрізді, 4 түрі (19%) дөңгелек тәрізді, 3 түрі (14, 3%) пластинка тәрізді.

6. Биология курсында бағдарлама бойынша 6 сыныпта балдырлар 2 сағат мөлшерінде оқытылады. Бұл тақырыпты оқытуда жергілікті су қоймаларындағы балдырлардың түрлерің пайданалу қажет. Олардан алдын – ала тұрақты препараттар жасалынып, оқыту әдістемесін сараптау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1) Абдырахманов, О.А. Төменгі сатыдағы өсімдіктер систематикасы / О.А. Абдырахманов. – Алматы: Мектеп, 1972.
2) Абдырахмано, О. Альгология / О. Абдырахманов. – Караганды: Соната, 1997.
3) Курсанова, Л.И. Определитель низших растений / Л.И. Курсанова. – Москва: Советская наука, 1953. – том I.
4) Курсанова, Л.И. Определитель низших растений / Л.И. Курсанова. – Москва: Советская наука, 1953. – том II.
5) Штина, Э.А. Почвенные водоросли / Э.А. Штина, М.М. Голлербах. – М.: Наука, 1969.
6) Штина, Э.А. Экология почвенных водоросли / Э.А. Штина, М.М. Голлербах. – М.: Наука, 1969.
7) Акимушин, И.И. Дары океана – на службу человека / И.И. Акимушин. Н.М. Пожарницкая. – М.: Знание,1966.
8) Барашков, Г.К. Сравнительная биохимия водорослей / Г.К. Барашков. – М.: Пищ. Пром-сть, 1972.
9) Барашков, Г.К. Химия водорослей / Г.К. Барашков. – М.: Пищ. АН ССР, 19631 / М.С. Куксин. - Новосибирск: Наука, 1974.
10) Промысловые водоросли и их использование. – М.: Наука, 1985.
11) Седова, Т.В. Пиреноид, его строение и функции / Т.В. Седова, // Ботанический журнал. -1966. - Т. 51, № 9. - С. 1345-1355.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

12) Седова, Т.В. Симбиоз у водорослей / Т.В, Седова, М.М. Голлербах. // Ботанический журнал. - 1974. - Т. 59, № 9. - С. 1359-1374.
13) Цветение воды. Вып.1. – Киев: Наук. Думка, 1968.
14) Жизнь растений. Т. 1, 2, 3. – М.: Просвещение, 1974, 1976, 1977.
15) Определитель низших растений / Л.И. Курсанов, М.М. Забелина, К.И. Мейер [и др.]; под общ. ред. проф. Л.И. Курсанова.- М.: Сов. наука, 1953. -Т. 1: Водоросли. - 395 с.
16) Определитель низших растений / И.А. Киселев, А.Д. Зинова, Л.И. Курсанов; под общ. ред. проф. Л.И. Курсанова. - М., 1953. - Т. 2: Водоросли. — 309 с.
17) Курсанов, Л.И. Бурые и красные водоросли / Л.И. Курсанов. - М.: Изд-во МГУ, 1927. — 102 с.
18) Арыстангалиев, А.С. Растения Казахстана / А.С. Арыстангалиев, Е.Р. Рамазанов. – Алма-Ата, 1977. – 225 с.
19) Седова, Т. В. Кариология водорослей / Т.В. Седова. - СПб. 1996. - 368 с.
20) Толмачев, А.И. Введение в географию растений / А.И. Толмачев. – Л.: Изд-во ЛГУ. 1974. – 244с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ КЕҢІНЕН ТАРАЛҒАН «СЛАЙМНЫҢ» ЗИЯН ЖАҚТАРЫ

АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог-эксперт, ДТІЖО және биология пәнінің мұғалімі
ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, ДТІЖО және математика пәнінің мұғалімі
РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог, биология пәнінің мұғалімі
РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ
Абай облысы, Семей қаласы,«№46 ЖОББМ»КММ, педагог, ағылшын пәнінің мұғалімі

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411643

To Cite: АМАНЖОЛОВА АЛТЫНАЙ АМАНЖОЛОВНА, ФАЗЫЛОВ ЕРНУР АХМЕТОВИЧ, РУСТЕМБЕКОВА МОЛДИР РУСТЕМБЕКОВНА, & РЫСБЕК САЙРАН КАНАТКЫЗЫ. (2023). ҚАЗІРГІ КЕЗДЕ КЕҢІНЕН ТАРАЛҒАН «СЛАЙМНЫҢ» ЗИЯН ЖАҚТАРЫ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411643

Аңдатпа

Балаларға арналған слаймдар, яғни антистресс-ойыншықтар, балаға тамаша сыйлық деп ойлайсыз ба? Бірақ ғалымдар бұған сенімді емес. Балалардың қолдарынан шығарғысы келмейтін шырышты ойыншық баланың денсаулығына кері әсерін тигізуі мүмкін, дейді зерттеушілер. Себебі-жүректің айнуы, құсу және асқазанда құрысуға себеп болуы мүмкін Шет ел ғалымдары балалардың слайм ойыншықтарына нарықтағы қолжетімді 11 слаймға зерттеу сынағын өткізді.

Нәтижесінде, олардың 8 - і қауіпсіздіктің негізгі талаптарына сәйкес келмеді, ал кейбіреулерінде ұзақ әсер еткен кезде қысқа мерзімді диарея, асқазандағы ауырсыну мен тырысулар, жүрек айнуы мен құсу түріндегі балалрдың денсаулығының нашарлауына себеп болуы мүмкін бора-химиялық заттардың ықтимал қауіпті деңгейі бар екенің көрсетті.

Қортындылай келе біз өз балаларына арналған слайм сатып алатын ата - аналардың осы зиянсыз ойыншықтың қанша қауіп-қатері бар екенің ескерткіміз келеді.

Аннотация

Детские горки, то есть антистрессовые игрушки, отлично подходят для ребенка.ты думаешь это подарок Но ученые не уверены.

Исследователи утверждают, что слизистая игрушка, которую дети не хотят вынимать из рук, может негативно сказаться на здоровье ребенка. Потому что это может

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

вызвать тошноту, рвоту и спазмы желудка. Иностранные ученые протестировали 11 имеющихся на рынке слайдов для детских игрушек из слизи.

В результате 8 из них не соответствовали основным требованиям безопасности, а некоторые показали, что у них есть потенциально опасные уровни бора-химических веществ, которые при длительном воздействии могут вызвать ухудшение здоровья у детей в виде кратковременной диареи, болей в желудке и судорог, тошноты и рвоты.

Подводя итоги, мы хотим предупредить вас о том, сколько опасностей несет эта безобидная игрушка для родителей, которые покупают слайм для своих детей.

Annotation

Children's slides, which are anti-stress toys, are great for a child. You think it's a gift. But scientists are not sure.

The researchers argue that a slimy toy that children do not want to take out of their hands can negatively affect the child's health. Because it can cause nausea, vomiting, and stomach cramps. Foreign scientists have tested 11 slides for children's slime toys available on the market.

As a result, 8 of them did not meet basic safety requirements, and some showed that they have potentially dangerous levels of boron-chemicals that, if exposed for a long time, can cause deterioration in children's health in the form of short-term diarrhea, stomach pains and cramps, nausea and vomiting.

Summing up, we want to warn you about how many dangers this harmless toy carries for parents who buy slime for their children.

Кіріспе

Балалық шақты ойыншықтарсыз елестету мүмкін емес. Ойыншық баланың қоршаған ортаны зерттеуіне мүмкіндік беріп, өзінің шығармашылық қабілеттерін қалыптастырып, жүзеге асырып, өзінің сезімдерін көрсете білуге, өзін өзі тануға және қарым қатынас жасауға үйретеді.

«Ойыншық бұл ойын ойнауға арналған зат», - орыс тілінің Түсіндірме сөздігі(Ожегов С., Шведова Н) осылайша мағынасын түсіндірген болатын. Ойыншықтар әр түрлі болады: ағашпан жасалған, пластмасс, резеңкеден, теріден жасалған және т.б.

Бізді қызықтырған бір зат, ол пластмасс құтыда сатылатын ойыншық. Бір жағынан ол желеге ұқсайды, бірақ ерімейді. Екінші жағынан, оны қолға алып, ұстауға, уқалауға болады және ол қолдан ағып кетпейді. Аты да өзінің ерекше.... Слайм .....

Слайм? Бұл не? Неге бұл ойыншық олай аталады? Ол
неден жасалған?
Өзінің қасиетін қалай бірқалыпты сақтап тұрады?

Қазіргі уақытта балала осы слаймдармен ойнағанды өте жақсы көреді. Дүкендерде әр-түрлі слаймдар сатылады, және олар түстеріне, иістеріне қарай бөлінеді.

1.Негізгі бөлім

1.1.Слайм туралы мәлімет

Зерттеу жұмыстарының бірінші міндетіне сәйкес біз «Слайм» ұғымын зерттеу, түсіну үшін Интернет желісіне жүктелдік:

Ефремова Т.Ф. Түсіндірме сөздігінде Слайм сөзінің мағынасы:

Слайм – 1. Жалау.

Мифологиялық энциклопедияда Слайм сөзінің мағынасы.

Слайм – пештің артында немесе үйдің астығында тұратын рух, ол түнде адамдардың шаштарын, малдардың терісін жалап, кез келген жерде қалған ыдыстарды жалайды деген аңыз бар. Слайм жүнді аңды еске түсіреді. Ертеректе слаймен

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

крестьяндар балаларды қорқытатын: «Слайм пештің астында, ас үйде тұрады. Жылама, әйтпесе сені слайм жеп қояды.»(Волог.).

Мақсаты: Оқушылардың өздеріне таныс ойыншықтары слаймның құрамы мен қасиеттерін таныстыра отырып, слайм зиян жақтарын түсіндіру.

Міндеттері:

«Слайм» сөзінің мағынасын түсіндіру.

Слаймның пайда болу тарихы.

Слаймның құрамына қандай компоненттер кіретінін зерттеу.

Тәжірибе жүргізу (ойыншықты жасау)

Слаймның зиянды жақтарын айту.

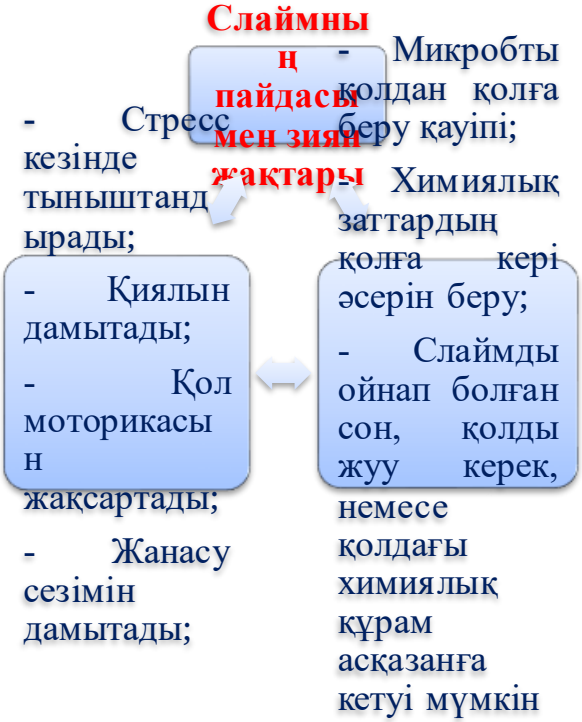
Өзектілігі: Күнделікті дүкендерде сатылып жатқан әр-түрлі слаймдардың жасалу жолдарын балаларға үйрету.

Зерттеу әдістері:

- Осы мәселе бойынша әдебиеттер оқу;
- Интернет желісінен ақпарат іздеу және сараптау;
- Бақылау;
- Тәжірибе жұмыстары

Гипотеза: Егер компоненттер құрамын біліп, оларды дұрыс мөлшермен жасалуын білсе, онда үй жағдайында слайм жасауға болады.

Ертеректе Слайм пештің артында тұрады деп балаларды қорқытатын болған. (Смоленщина, Ярослав, Тверь, Костром губернияларында).

1.2.Слаймның тарихы

Слайм өте қызықты және ерекше ойыншық. Бастапқыда слайм лизун деп аталатын, яғни Маттель компаниясының Америкадағы ең үлкен концернінде пайда болған. Алғашқы рет слайм ойыншықтары 1976 шыққан болатын. Слаймның негізгі компоненті гуар камеді

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

болып табылады. Оның түсі жасыл және пластмас құтыда сатылатын. Содан кейін басқа да компаниялар слаймды шығара бастады

ТМД кезінде лизундар, слайм болып аты өзгерген, теледидардан құбыжықтарды (привидения) аулайтын мультхикаясын көрсеткеннен кейін танымал болды. Слайм созылмалы, қолға жабысқыш және серпімді текстурасымен белгілі. Уақыт өте келе бұл ойыншықтың аты осылайша қалыптасып кетті.

«Құбыжықтарды аулаушы» мультхикаясынан алынған лизун. Содан кейін слайм шар тәрізді серпімді желе массасы секіді жасалды, оны қабырғаға лақтырған кезде ол бүкіл қабырғаға жабысып, қайта өз орынан келетін ойыншық болды.

Слайм кірдің бәрін, үй жануарларынының терісін де жинайтын, жеңіл жуылып, өз қалпына келетін. Сондықтан да оны кейбіреулер киім тазалауға пайдалатын. Кейіннен слайм кірленіп, өзінің қасиеттерін жоғалта бастады.

Оқыту мекемелерінде қолдану мүлде рұқсат етілмеген, себебі ол тақтада, төбеде өзінің майлы іздерін қалдыратын болған. 1990 жылдарда ең танымал ойыншық болды.

Қазіргі таңда слайм желе тәрізді сұйықтық және оны пластмас құтыда сатады.

1.3.Слаймның құрамы мен қасиеттері

Негізгі компоненттері — полисахарид (гуар гумы) және бура. Полисахаридтың орнына басқа полимерлерді де қолдануға болады. Ньютондық емес сұйықтық өзінің ерекше құрамымен қызықты. Материалдың өзі былжыр сұйықтық секілді, бірақ тез бұзылып, тез жиналып өз қалпына келеді. Яғни не қолға жабыспайды, не бөлшектерге бөлініп, қайта өз қалпына келе қалады. Слаймды бір орынға қойып тиіспесе ол жан жаққа төгіле бастайды, ал егер де қолымызға алып, бір заттың үстіне лақтыратын болсақ оның жыртылып жатқанын көруге болады.

Бірінші «Слайм»

Негізгі компоненттеры полисахарид (гуар гумы) және бура.

Гуар гумы, гуар, гуаран (Е412) — Стабилизатор тобына жататын тағамдық қоспалар.

Гуар гумын тамақ өнеркәсібінде консистенция стабилизаторы ретінде қолданады және ол келесі қасиеттерге ие:

Жабысқақ болуы;

Желе болу қасиеті.

Бура – минералға жатады. Өнеркәсіпте бор алуға арналған шикізат ретінде қолданылады.

Заманауи «Слайм». Өзінің құрамымен қызықты. Оның негізгі құрамы жабысқақ материалдан тұрады, бірақ ол тез шашылып, тез жиналады.

Дүкенде сатылатын слаймның («Ақылды пластилин») құрамы: 65 % диметилсилоксан, 17 % кремнезем, 9 % Thixatrol ST (кастор майы), 4 % полидиметилсилоксаны, 1 % декаметилциклопентасилоксаны, 1 % глицерин және 1 % диоксид титан элементтерінен тұрады.

Заманауи слаймның негізі – *ПВА желімі*, себебі ол созылмалы және қою. Желімнің жаңа болуы абзал, яғни шығарылған күнін әлбетте құтыдан қарау керек. Егер желім ескі болса, онда слаймның да құрамы басқаша болып, ол көпке дейін қызмет ете алмайтын болады.

Тетраборат натрий слаймға созылмалы қасиет беріп тұрады, терабрат натрийдің құрамына глицерин кіреді, сондықтан ол слаймға қолдан, заттардан тез ажырауға , жабысып қалмауға мүмкіндік береді.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Әр түрлі әдебиеттерді, интернет желілеріндегі материалдарды ұстазыммен бірге оқып, зерттегеннен кейін біз «Слайм» ойыншығына өзіміздің анықтамамызды дайындадық.

Сонынмен, слайм бұл – ойыншық, желе массасын еске түсіреді, «Құбыжықтарды аулаймыз» мультхикаясындағы Лизун құбыжығына қатты ұқсайды, бірақ түрелері әдемі түстермен кездесетінің байқадық.

Заманауи слаймдардың құрамымен танысып, ПВА желімінің бар екендігін анықтадық.

Практикалық бөлім

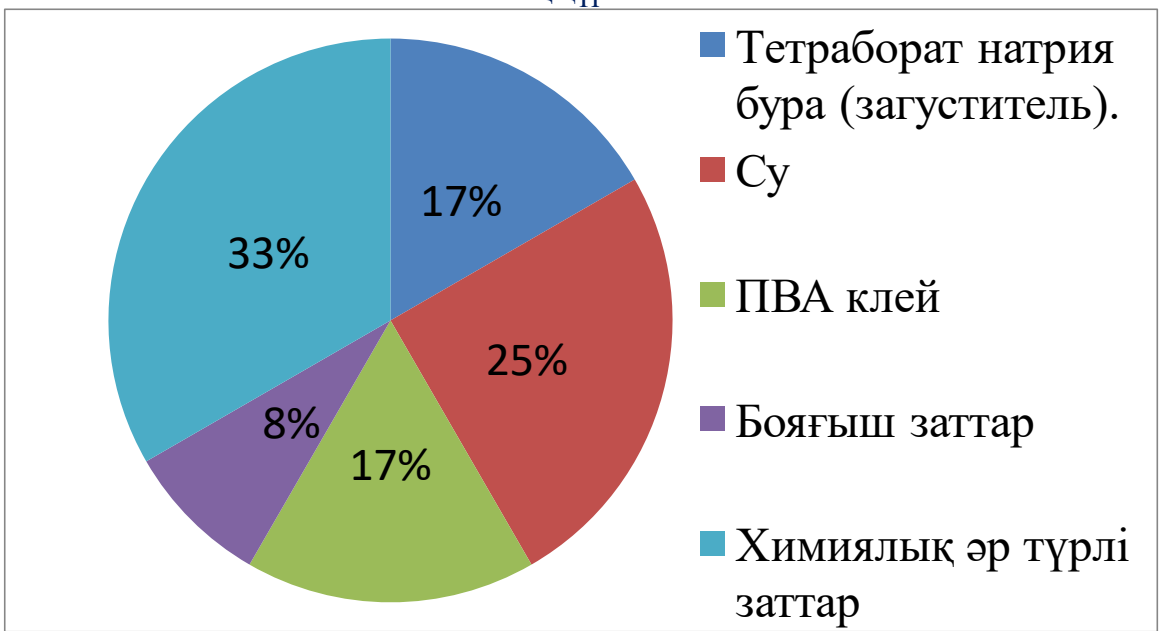
2.1 Слймның жасау әдістері

Слайм жасалу жолдарымен таныса отырып, біз өзіміздің ұсынған мәзіріміз бойынша жасауды ұйғардық.

Әдебиеттерде бізде слаймды ПВА желімін қолдану негізгі әдісінің бірі екені белгілі болды. Бірақ негізінде әр түрлі желім түрлерін ала беруге болады: ПВА желімі, канцелярлық сұйық желім, түсқағаз желімі.

Слаймды жасау кезінде техника қауіпсіздік ережесін сақтаған жөн: барлық компоненттерді қолғаппен араластыру қажет. Себебі адам ағзасына кері әсерлерін беруі мүмкін.

Слаймның құрамы

№1 тәжірибе

Құрамы:

ПВА желімі – 150 г.

Акварель бояулары

Тетраборат натрия - 10 мл.

Жасалу әдісі

ПВА желімі. Ақ, жаңа болу керек.

Содан кейін акварель бояуымен Слаймды жасыл түске бояймыз.

Барлығын жақсылап араластырып, тетраборат натрийді қосамыз.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Желе тәрізді біркелкі масса болғанда араластырамыз. Содан кейін жасалған Слаймды пакетке салып, біркелкі болуы үшін қолымызден сыртынан умаждаймыз

Нәтижесі: Слаймның консистенциясы жұмсақ пластилинді еске түсіреді. Жақсы созылып, біршама уақыт өз қалпында тұрады, сосын жан жағына жайыла бастайды. Бірақ іздері қалмайды. Сондай слаймдармен ойнаған өте ыңғайлы. Әсіресе бірдене жапсырып жатқанда ыңғайлы, жағымды әсер береді.

№ 2 тәжірибе

Құрамы:

Кеңсе желімі – 150г.
Акварель бояулары
Тетраборат натрийі – 10 мл.

Жасалу әдістері

Кішкене ғана слайм жасау үшін сізге шамамен жарты стақан 150 г желім қажет. Желімді құтыдан ыдысқа құямыз.

Жасыл түсті акварель бояуын қосып, жақсылап араластырамыз.

Тетраборат натрийдан бірнеше тамшы қосамыз.

Біркелкі желе массасы болғанша араластырамыз.

Слайм (немесе лизун) — балалар арасында өте танымал. Аталған ойыншықты сауда нүктелерінен табуға болады. Алайда оның құрамы денсаулыққа зиян тигізбейтініне ешкім кепіл бола алмайды. Слайм жасаудың бірнеше тәсілдері бар. Бірақ ол тәсілдер үшін желім қажет. Егер жаныңыздан желім табылмаса, ештеңе етпейді. Слаймды онсыз қалай жасауға болатынын біліңіз.

Сізге мынадай материалдар қажет:

- сусабын — 100 мл;
- су — 100 мл;
- крахмал — 200 г;
- бояғыш— қалауыңызға қарай.

Пластикалық немесе шыны ыдысқа крахмал сеуіп, су құйып, түйіндер қалып қоймас үшін жақсылап араластырыңыз. Кішкене сусабын мен бояғышты қосыңыз. Ыдыстың бетін қақпақ не пленкамен жауып, тоңазытқышқа 12 сағатқа қойып қойыңыз.

Слаймды желімсіз дайындаудың басқа да тәсілі бар. Ол үшін мынадай қажет болады::

- сұйық сабын — 2 ст. л.;
- тіс пастасы— 1,5 ст. л. (шамамен 20 мл);
- ұн — 2,5 ст. л.

Металлдан жасалған ыдысқа тіс пастасын сығып алыңыз. Содан соң сабын құйып, паста еритіндей жақсылап араластырыңыз. Артынан ұн қосып, түйінді қалмайтындай жиірек араластырып тұрыңыз. Соңында су сеуіп, қайта араластырыңыз.

Тетраборатсыз слаймды қалай жасаймыз?

Бора немесе тетраборат — классикалық слаймның құрамында бар екінші танымал зат. Оны дәріханадан рецептсіз немесе шаруашылық дүкендерінен ала аласыз. Бора слаймның құрамын жақсартады. Дегенмен оның көмегінсіз де жақсы өнім шығаруға болады.

Слаймды дайындау үшін келесі ингредиенттер қажет:

- ПВА желім — 50 г;
- ас содасы— 1 ш.қ.;

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

- су— 100 мл;
- бояғыштар— қалауыңызға қарай.

Желімді жарты су нормасымен араластырып, бояғышты қосыңыз. Қалған сумен соданы сөндіріп, сулы-желімді сұйықтыққа қосыңыз. Араластырыңыз.

Слаймды ермексаздан жасаңыз. Ол үшін мына заттар қажет:

- желатин — 1 пакет;
- ермексаз — 100 г;
- су — 50 мл.

Желатинге суық суды құйып, жақсылап араластырып, бір сағатрқа қойып қойыңыз. Содан кейін суға малынған желатинді қайнату керек болады. Біраз уақыттан кейін оны оттан алып тастаңыз. Ермексазды басқа ыдысқа салып, суға бұктырыңыз. Ермексаз ери бастамағанша қыздыра беріңіз. Содан кейін салқындап қалған желатинді ермексаздың үстіне құйыңыз. Илеңіз.

Слаймды қырынуға арналған көбіктен қалай жасауға болады

Слаймды мына ингредиенттермен жасасаңыз, өкінбейсіз. Көбіктен жасалған лизун ұстанғанда жағымды болып тұрады. Сізге мына нәрселер керек:

- көбік — 20 мл;
- ПВА жілім — 80 мл;
- тетраборат — 1 ч. л.;
- сұйық сабын — 20 мл;
- бояғыш және иістендіруші — қалауыңызға қарай.

Көбік, сабын мен желімді араластырып, ақырын тетраборатты асықпай құйып алыңыз. Бояғыш пен иістендіргішті қосыңыз. Егер о баста сапалы желім қолданған болсаңыз, слайм бірден қоюлана түседі.

Аталған рецепттің басқа нұсқасында тетраборат жоқ. Тек желім мен көбікті араластыру қажет. Қолға жабыспас үшін сұйықтықты ұзақ уақыт араластыру керек болады.

Шар мен ұннан жасалған антистресс: танымал рецепт

Ойыншықтардың кең таралған танымал түрі - доп іспеттес антистресс. Оны жасау үшін: сапалы шар, ұн немесе крахмал, бос бөтелке (немесе пластикалық құйғыш), ағаш таяқ, қайшы, кез келген әсемдеуіш құралдар қажет.

Ойыншық-антистрессті былайша жасаңыз:

1. Шар созылмалы болу үшін оны бірнеше рет үрлеп, желін қайта шығарыңыз.
2. Шарды ұнмен жақсылап толтыру үшін бөтелкені қолданыңыз. Бөтелкенің бас жағын құйғыш секілді етіп кесіңіз.
3. Содан соң, шарды бөтелкенің басына абайлап кигізіп, құрғақ ингредиенттерді шардың ішіне ағаш таяқшамен итеріп салыңыз.
4. Шарды абайлап шешіп, ұшын қатты байлап тастаңыз. Шығып тұрған бұрышын қайшымен қиып қойыңыз.
5. Ойыншықты қалауыңыз бойынша әсемдеңіз. Балалар шардың сыртына түрлі бет әлпеттердің суретін салғанды ұнатады.

Ойыншықты бірден қолданып, кез келген жерде сақтауға болады.

Түссіз слаймды өз қолыңызбен жасаңыз

Бұл тәсілдің бір ерекшелігі - сіз дайын болған слаймға түрлі әсемдеуіштерді (бисер немесе жылтыр) қосып, оны қайталанбас ете аласыз.

Ол үшін: түссіз желім - 100 мл, бор қышқылы - ½ ш.қ., ыстық су - 200 мл, бөлме температурасындағы су - 2 ш.қ. керек.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Егер түссіз слаймды әсемдегіңіз келсе, қосымша түрлі жылтырларды алдын ала дайындап қойыңыз. Содан соң, мына әрекеттерді жасаңыз:

1. Бор қышқылы мен ыстық суды жақсылап араластырыңыз. Қоспаның түссіз болғанына көз жеткізіңіз.
2. Бөлек ыдысқа желімді салып, оған бір қасық су қосыңыз. Араластырыңыз.
3. Келесі деңгей - бор қышқылын қосу. Ең бірінші, желімге 2-3 а.қ. ерітіндіні қосып, араластырыңыз. Қоспа жабысқақ болуы қажет.
4. Содан соң, ингредиенттердің сапасын жақсарту үшін слаймды қолмен илеңіз. Егер оның тым тығыз болып бара жатқанын байқасаңыз, тағы желімді құйыңыз. Ал одан кейін қоспа шектен тыс жабысқақ болса, біраз бор қышқылын қосқан жөн.

Мұндай слайммен ойнаған кезде, оның арасында көпіршіктердің пайда болуы мүмкін екенін ескеріңіз. Оны бастапқы күйіне қайтару үшін бірнеше күн тіспей тұрыңыз. Міндетті түрде герметикалық контейнерде немесе целлофанда сақтаңыз.

Көгілдір слайм: әзірлеудің ең оңай жолы

Теңіз толқыны түсті слайм - бұл қызықты әрі көз тартарлық ойыншық.

Қолайлы негізді жасап, оны керек түске бояу үшін: жылы су- ½ стақан, кез келген сусабын - 15 г, ұн- шамамен - 100 г, көк және жасыл гуашь немеес көгілдір түсті ас бояуыш қажет.

Қауіпсіз ойыншықты былайша жасаңыз:

1. Суға сусабын қосып, көбігін ажыратпай ақырындап араластырыңыз.
2. Сабынды сұйықтыққа араластыра отырып аздап ұн қоса бастаңыз.
3. Лизун дайын бола бастағанда бірнеше тамшы бояуышты қосыңыз. Бір түс пайда болмағанша слаймды жақсылап араластыра беріңіз.
4. Дайын болған өнімді тоңазытқышта бір сағатқа жуық уақыт сақтап тұру керек.

Нәтижесінде ең танымал слайм пайда болады. Оның бір ғана кемішілі бар. Ол ұзақ уақыт қызмет ете алмайды.

Үлкен қызғылт түсті слайм: танымал рецепті

Уақытыңызды барынша кетіру үшін үлкен қызғылт түсті лизунды дайындаңыз. Мұндай ойыншықтар Instagram-да өте танымал, бірақ оларды интернет-дүкендерден сатып алудың қажеті жоқ.

Бар болғаны мыналарды сатып алу жеткілікті: кеңсе желімі - 2 түтік, қырынуға арналған көбік — 1 үлкен құты, қолға арналған крем — ½ түтік, балаларға арналған сепкіш— қалауыңызға қарай, дене лосьоны — 1 а.қ., қызыл бояғыш, жууға арналған гель.

Барлық компоненттерді келесі ретпен араластырыңз.

1. Үлкен ыдысты желім мен қырынуға арналған көбікпен толтыврып қойыңыз. Осы өнімдерді жақсылап араластырыңыз.
2. Дайын қоспаға қолға арналған кремді қосып, кейіннен сепкішті себіңіз. Бір қалыпты болу үшін жақсылап араластырыңыз.
3. Кішкене ғана денеге арналған лосьонды қосып, бояғышты себіңіз. Жақсылап араластырыңыз. Қоспаның тығыздығын көбік пен сепкішті қосып отырып, бақылаңыз.
4. Ыдыстағы қоспа слаймға ұқсауы үшін оған аздап кір жууға арналған гельді қоса бастаңыз. Ең бастысы - бірден көп құймаған жөн. Әйтпесе лизун қатты болып шығуы мүмкін.

Дайын болған ойыншық көлемді болуы міндет.

Ермексаздан жасалған баттер-слайм из пластилина: үй жағдайында қалай жасаймыз

Баттер-слайм - жұмсақ майды еске түсіретін өте нәзік лизун. Мұндай слаймның рецептін қайталау қиынға соқпайды.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Сізге келесі заттар қажет болады: жеңіл ермексаз, ПВА желімі - 120 г, қырынуға арналған көбік - 1 құты, балаларға арналған сепкіш және крахмал — шамамен 50 г, қолға арналған крем және сусабын — 20-30 г, бояғыш — қалауыңызға қарай, натрий тетраборат.

Ермексаз мұндай ойыншық үшін мінсіз негіз болады. Дайындық жұмысын жүргізіңіз:

1. Желім мен көбікті біркелкі етіп араластырыңыз, содан кейін құрғақ ингредиенттерді қосыңыз.
2. Қоспаны жақсылап илегеннен кейін, сол ыдысқа крем мен сусабынды құйыңыз. Қайтадан бәрін мұқият араластырыңыз.
3. Егер бояғышты пайдалансаңыз, оны осы кезде қосыңыз. Оның түсі ермексаздың түсімен сәйкес келсе, тіпті жақсы.
4. Бұдан әрі слайм қоюлану керк. Ол үшін натрий тетраборатын сумен араластырып, қалған өнімдерге аздап қосыңыз. Қажетті консистенцияға қол жеткізгенде, қоспаны қолыңызбене илеңіз.
5. Ермексаз бен слаймды жақсылап қолмен араластыру қажет.

Флаффи-слайм: классикалық рецепт

Күн сайын көптеген әлеуметтік желілердегі аккаунттар керемет әуе лизундарының видеосын жариялап отырады. Үй жағдайында осындай өнімді жасау үшін: ПВА желімі — үш түтік, мөлдір желім — жарты банкі, су— шамамен 30-50 мл, жұмсақ саз балшық — мүмкіндігінше, қырынуға арналған көбік — ¼ құты, кез келген бояғыш — қалауыңызға қарай, қоюландырғыш (бор қышқылым немесе натрий тетраборат) — қанша қажет болса.

Осы рецепт бойынша сіз суретке ұқсас жұмсақ флаффи-слаймды жасай аласыз. Келесі жұмыс кезеңдерін орындаңыз:

1. Терең ыдысқа барлық желімді құйыңыз. Біраз су қосып, мұқият араластырыңыз.
2. Егер жұмсақ балшық таба алған болсаңыз, оны жабысқақ қоспаға қосып жақсылап біріктірініз.
3. Сол ыдысқа алдын ала жақсылап шайқалған қырынуға арналған көбікті қосыңыз. Осы кезде бояғышты да құйып, араластырсаңыз болады.
4. Соңғы кезең - қоюландырғышты қолдану. Оның мөлшері слаймының консистенциясына қарай анықталады.

Бұл рецепті ПВА желімі мен сазды қолданбай-ақ қайталауға болады, бірақ нәтиже айтарлықтай сапалы бола қоймас.

Тіс пасатсы мен сұйық сабыннан жасалған кермет слайм: жеңіл рецепт

Егер сіз өте созылмалы слаймды қаласаңыз, тіс пастасымен жасалатын осы тәсілге назар аударуды ұсынамыз. Әзірлеу үшін: хош иісті сұйық сабын, тіс пастасы, бояғыш және аз ғана ұн пайдаланыңыз.

Аталмыш рецепт өте қарапайым, келесі әрекеттерді жасаңыз:

1. Сабын мен тіс пастасын тең мөлшерде қосу керек, сондықтан ингредиенттердің аз мөлшерін араластыра бастап, біртіндеп көлемін ұлғайтыңыз. Қоспаға бірден бояғышты қосып, араласыңыз.
2. Ыдыстағы сұйықтықты қоюландыру үшін ақырындап ұн себіңіз.
3. Лизунның ішінде түйін жоқ екеніне көзіңіз жеткенде, ыдысқа кішкене су құйып, жабысқақ слайм жасаңыз.

Мұндай ойыншықтың компоненттері тез кеуіп кетуі мүмкін, сол себепті тіс пастасынан жасалған лизунды герметикалық ыдыста сақтау қажет.

ПВА желімі: танымал антистрессті қалай әзірлеуге болады

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Біз хендгамды жасаудың тағы бір оңай жолын ұсынамыз. Бұл рецептпен әзірленген слайм қолға мүлде жабыспайды. Сізге келесі ингредиенттер керек: ПВА желімі — 240 г, кез келген ас бояуыш, натрий тетраборатының ерітіндісі — 60 мл.

Келесі қадамдарды орындаңыз:

1. Бояғыш пен желімді мұқият араластырып, қоспаға қоюландырғышты қосыңыз.
2. Дайын болған қоспаны араластырған кезде, оның қабыршықтанғанын байқайсыз. Алаңдамаңыз, осылай болуы шарт.
3. Қою бөлігін алып, одан қалған барлық сұйықтықты сығып алыңыз. Антистресс дайын.

Слайм жасаудың шығармашылық процесі балаларға және олардың ата-аналарына ұнауы мүмкін. Өзіңіз қызық деп тапқан кез келген рецептті таңдап, тәжірибе жасап көріңіз.

Слаймды дайындау рецепттері өте көп. Сіз ең қарапайым ингредиенттерді пайдалана отырып, өзіңіздің рецептіңізді құрастыра аласыз. Егер химиялық заттарды пайдалансаңыз, өте сақ болыңыз.

Нәтижесі: Слаймның құрылымы өте жұмсақ. Жақсы созылады. Пішінін сақтап тұрады. Із қалдырмайды. Сондай слаймдармен ойнаған өте жағымды және ыңғайлы.

«Слаймды» дұрыс сақтау ережелері. Слаймдарды біз әр түрлі сыйымдылықтарда сақтаймыз:

ПВА желімінен жасалған слаймды шыны ыдыста, Кеңсе желімінен жасалған слаймды пластмасс ыдыста, Дүкенде сатылатын слаймдарды дүкен қорапшаларында.

Бақылау нәтижесі бойынша, біз үш күн бақылап, слаймды бірқалыпты консистенцияда қалатынын байқауға болады. Сондықтан, слаймдарды әр түрлі ыдыстарда сақтауға болады, қақпақтарын мықтап жауып қойған жағдайда.

Барлық слаймдардың құрамын зерттей отырып, біз ендігі ПВА және кеңсе желімдерін қолдануды жөн көрдік.

Құрамында ПВА желімі бар слайм жұмсақ пластилин секілді, ол созылмалы, өзінің пішінін біраз уақыт сақтап тұра алады, содан кейін жан жағына жайыла бастайды. Іздері қалмайды. Сондай слаймдармен ойнаған өте ыңғайлы.

Кеңсе желімінен жасалған слайм құрылымы бойынша өте жұмсақ болып шықты, өзінің пішінін сақтап, жақсы созылады, іздерін қалдырмайды. Сондай слаймдармен ойнаған өті жағымды және ыңғайлы.

Тәжірибе нәтижесі бойынша, слаймдарды жабық ыдыстарда сақтау керек екен. Ол пластмасс жәшік, шыны немесе пластмасс банкалар да болуы мүмкін. Слайм салқын жерде тұрса көпке дейін қызмет етеді, ал егер күннің астына қойсақ, ол кеуіп қалады.

Сауалнама қортындысы

Оқушылар арасынан қашықтықтан сауалнама алғанда,
көп жағдайда слаймды қолдан жасайтының білдік

№	Сұрақтар	7 «А»	7 «Г»	Барлығы
	Оқушылар саны	15	15	30
1	Слаймды өз қолынан жасаған ба алде сатып алған ба?			
	- Өз қолынан жасалған	10	8	18
	- Сатып алынған	5	7	12
2	Слаймның пайдасы мен зиянның білесінбе?			
	- иа	15	14	29
	- жоқ	0	1	1

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

3	Слаймды антистресс жақсы деп ойлайсызба?			
	- иа	15	13	28
	-жоқ	0	2	2

Қорытынды

Балаларға арналған слаймдар, яғни антистресс-ойыншықтар, балаға тамаша сыйлық деп ойлайсыз ба? Бірақ ғалымдар бұған сенімді емес.

Балалардың қолдарынан шығарғысы келмейтін шырышты ойыншық баланың денсаулығына кері әсерін тигізуі мүмкін, дейді зерттеушілер. Себебі-жүректің айнуы, құсу және асқазанда құрысуға себеп болуы мүмкін Шет ел ғалымдары балалардың слайм ойыншықтарына нарықтағы қолжетімді 11 слаймға зерттеу сынағын өткізді.

Нәтижесінде, олардың 8 - і қауіпсіздіктің негізгі талаптарына сәйкес келмеді, ал кейбіреулерінде ұзақ әсер еткен кезде қысқа мерзімді диарея, асқазандағы ауырсыну мен тырысулар, жүрек айнуы мен құсу түріндегі балалрдың денсаулығының нашарлауына себеп болуы мүмкін бора-химиялық заттардың ықтимал қауіпті деңгейі бар екенің көрсетті.

Қортындылай келе біз өз балаларына арналған слайм сатып алатын ата - аналардың осы зиянсыз ойыншықтың қанша қауіп-қатері бар екенің ескерткіміз келеді.

Әрине слайм балалардың қол моторикасына оң әсерін бергенмен, бала ағзасына зиянды екенің айтқымыз келді. Көз қызықтырарлық әр түрлі слаймдар бала ағзасына зиян. Сол себептен өзімнің сыныптастарым қызыға ойнайтын слаймдарды қолданбауға шақырамын.

Әдебиеттер

Мифологическая энциклопедия. – Режим доступа: http://myfhology.info/monsters/lizun.html

Толковый словарь русского языка. Ожегов С., Шведова Н. – М.: Азъ, 1992.

Толковый словарь русского языка под редакцией Т. Ф. Ефремовой. – Режим доступа:

Қосымшалар:

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

НАБЛЮДЕНИЯ ЗА РОЛЬЮ СУДЕБНОГО ПЕРЕВОДЧИКА В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

Мирзахмет Сыздыков[1]
[1]Кандидат технических наук, КазНИТУ им. К.И. Сатпаева

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411647

To Cite: Мирзахмет Сыздыков. (2023). Наблюдения за ролью судебного переводчика в правовой системе. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411647

АННОТАЦИЯ

В то время как прошлые исследования были сосредоточены на абстрактных понятиях судебной (правовой) системы и роли судебного переводчика в ней, в этой небольшой статье мы даем точный ответ, почему роль судебного переводчика важна для нас в отношении Ситуация о релятивизме социального конструкционизма и практическом смысле основного вопроса. Также дано определение термина «финансовые риски» с учетом изменения роли судебного переводчика между его основной ролью и ролью адвоката при представлении интересов участников правовой системы в период апробации суда. юридическая сделка.

Ключевые слова: *социальный конструктивизм, юриспруденция, судебный переводчик, роль.*

ВВЕДЕНИЕ

Прежде чем перейти к теме и нашему окончательному результату, мы предоставим читателям предыдущие работы, выполненные в основном в области социального конструктивизма, который в некоторых аспектах тесно связан со смысловой практикой.

Грин Любовь Владимировна поставила вопрос о том, как переводчик видит себя в правовой системе, в то время как, по данным исследования, существуют открытые проблемы, когда переводчик недоволен своим положением. Она также предоставила статистические данные об иммиграции в Соединенное Королевство, поскольку она оценивается как «большая» и на самом деле быстро растет, поскольку Англия и особенно Уэльс являются очень привлекательными местами для новичков [1, 2].

Вейерс в своей статье подчеркивает важность того, чтобы суды были более открытыми и ясными – это еще одна сторона главного вопроса: какова роль судебного переводчика в правовой системе в рамках парадигмы социального конструкционизма [3]?

Шаберлен констатирует, что при фактическом функционировании судов наблюдается спад в финансовом состоянии – мы определяем это как главный критерий социально-конструктивной правовой системы, когда не происходит падения обработки запросов и препятствий судебному процессу, что важно для переводчика в случае если он будет зачислен [4].

Слайф и др. предоставьте нам важные исследования релятивизма социального конструктивизма – в основном, если мы отдадим роль судебного переводчика, мы должны ожидать, что он изменит правовую систему в отношении финансовых «дел» [5].

Это далеко не полный список исследователей, которые должны были ответить на вопрос о роли переводчиков, привлеченных к судебному процессу, проводимому государственными учреждениями по всему миру.

Как мы изложили проделанную ранее работу, нам предстоит ответить на наш вопрос, и в результате судебному переводчику важно выполнять роль защитника и адвоката, поскольку обслуживание правовой системы сопряжено с высокими финансовыми рисками, когда он одновременно является переводчиком и адвокатом. Судебный переводчик может взять на себя основную роль в судебном процессе и гарантировать ведение процесса в случае отсутствия адвоката по общему делу.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология термина «социальный конструктивизм» дает судебному переводчику привилегию играть роль в судебной правовой системе.

Таким образом, мы основываем нашу методологию на бюджете, который ограничен в некоторых пунктах и не может оцениваться как высокие расходы.

Социальный конструктивизм наблюдается со стороны деятельности участвующих сторон в ходе работы суда как ответственности за обеспечение не только качества обслуживания, определяемого финансовыми затратами, но и ответственности и обязательности совершения действий при официальном судебном разбирательстве происходит событие.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ

Основными результатами, полученными в ходе исследования, являются статистические данные о доходах населения, посещающих страну за последние десятилетия, которые показывают положительную тенденцию, и, таким образом, роль судебного переводчика должна быть в значительной степени обращена к дуалистической точке зрения. с точки зрения судебного права для этого человека, а также для адвоката с другой стороны.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ

Мы придерживаемся точки зрения, когда двойственность между переводчиком и адвокатом является более стабильной ролью с точки зрения государственного бюджета на частные дела.

Поскольку судебный переводчик берет на себя роль обязательного решения дать четкие показания обвиняемого во время работы суда.

В роли адвоката-переводчика можно рассматривать как адвоката решения, подобные соглашению между сторонами, которые являются государственным учреждением и лицом, которое должно пройти обязательные процедуры судебного разбирательства в нарушение установленного закона, описанного в официальных документах.

Процедура двойственности переводчика и адвоката не является дорогостоящей – это одна сторона вопроса; другая сторона - ответственность судебного переводчика при юридической деятельности в течение года или иного периода, в течение которого он полностью функционален, для лиц, обвиняемых в нарушении государственных правил и иной деятельности, за которую судом установлено, что они виновный.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Роль судебного переводчика иногда вызывает споры, поскольку в то же время в процессе вынесения приговора он (или она) может принимать участие в предварительном рассмотрении дела обвиняемого преступника. Главный вопрос заключается в том, сможем ли мы справиться с активной ролью судебного переводчика в адвокатской деятельности и каков

ожидаемый результат и шансы на победу. «Эгоистичной» частью того же человека может быть желание допрашивать на практике, что запрещено законом штата.

Таким образом, судебный переводчик с хорошей репутацией, по нашим данным, сможет быстро помочь спасти обвиняемого из бюджетных обстоятельств, поскольку адвокатское обслуживание сопряжено с высокими финансовыми рисками.

Таким образом, мы предлагаем финансово практичный случай, когда судебный переводчик одновременно выполняет роль адвоката.

Результат будет более практичным, поскольку мы сможем сэкономить бюджет и качество, главным образом, предоставив шанс и возможность молодым лингвистам принять участие в судебном процессе в роли защитника и адвоката.

БЛАГОДАРНОСТИ

Автор выражает благодарность всем исследователям за их неизбежную роль в открытии абсолютно новых перспектив социального конструкционизма правовой системы в Англии и Уэльсе, а также в других частях мира.

ФИНАНСИРОВАНИЕ

Работа частично поддержана образовательным грантом во время обучения автора в Satbaev University с 2001 по 2006 год.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Green, Liubov. "AN EXPENSIVE AND UNNECESSARY NUISANCE": HOW COURT INTERPRETERS IN ENGLAND SEE THEIR ROLE AND THEIR CHALLENGES." *Nuevos horizontes en los Estudios de Traducción e Interpretación (Resúmenes)* (2015): 44.
2. Green, Liubov Vladimirovna. "The role of the courtroom interpreter in the legal system of England and Wales using the approach and paradigm of social constructionism." *Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия.* 2016.
3. Weijers, Ido. "Requirements for communication in the courtroom: A comparative perspective on the youth court in England/Wales and the Netherlands." *Youth Justice* 4.1 (2004): 22-31.
4. Chamberlain, Phil, et al. "It is criminal: The state of magistrates' court reporting in England and Wales." *Journalism* (2019): 2404-2420.
5. Slife, Brent D., and Frank C. Richardson. "The relativism of social constructionism." *Journal of constructivist psychology* 24.4 (2011): 333-339.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ҚАРАҚҰМЫҚТАН КОТЛЕТ ЖӘНЕ ҚАРАҚҰМЫҚ ҰНЫНАН ПЕЧЕНЬЕ ӘЗІРЛЕУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Амангазина Айсара Аманғазықызы
«Зайсан технология колледжі» КММ,
Арнаулы пән оқытушысы және өндірістік оқу шебері,
магистр
Қылымбаев Жасұлан Мейрамбекұлы
«Зайсан технология колледжі» КММ,
Студент
Мамандығы: «10130300 – Тамақтандыруды ұйымдастыру»

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411653

To Cite: Амангазина Айсара Аманғазықызы, & Қылымбаев Жасұлан Мейрамбекұлы. (2023). ҚАРАҚҰМЫҚТАН КОТЛЕТ ЖӘНЕ ҚАРАҚҰМЫҚ ҰНЫНАН ПЕЧЕНЬЕ ӘЗІРЛЕУДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411653

Қарақұмық – емдік қасиеті бар дақыл. Оның отаны Оңтүстік Сібір, Алтай болып есептелінеді. Осы уақытқа дейін қарақұмықты Қазақстан, Ресей және Украина жерлерінде, сонымен қатар Канадада өңдейді.

Қарақұмық жармасы дәмді, пайдалы және емдік қасиеті бар құнды тағам. Өзінің пайдалы қасиеті мен энергетикалық құндылығы жағынан ол астық тұқымдастарының ішінде бірінші орында, екінші орында бидай, одан кейін күріш, соя және арпа.

Қарақұмықтың құрамында, органикалық қышқылдар мен адам ағзасына пайдалы фосфор, темір, кальций, калий, магний, йод, никель, кобальт және мыс қосылыстары басқа дақылдарға қарағанда 3-5 есе көп болады. Оның құрамында сонымен қатар В1, В2, РР дәрумендері және ең маңызды деген тағамдық заттар: ақуыз- 13-15%, крахмал-70%ға дейін, қант- 2-2,5%, май- 2,5-3% және клетчатка 1,1- 1,3%.

Ғалымдар қарақұмықтың құрамындағы ақуыздардағы алмастырылмайтын аминқышқылдардың мөлшері еттің құрамындағы алмастырылмайтын аминқышқылдармен тең екендігін анықтады. Сонымен қатар, қарақұмық етке қарағанда әлдеқайда жақсы қортылады. Сондықтанда қарақұмықты етпен алмастыруға болады. Қарақұмық әрі - экологиялық таза өнім болып табылады. Біріншіден, бұл түрлендіруге келмеген өсімдік.

Екіншіден, әр түрлі нитраттар, пестицидтер және гербицидтер қарақұмық құрамында жоқ. Бұл өсімдіктер химикаттарды қажет етпейді. Ол тыңайтқыштарсыз тамаша дамиды, арамшөптермен және зиян келтірушілермен басқалардың көмегінсіз күресе алады.

Қарақұмық өзінің жоғары калориялығымен ерекшеленеді - 100 г өнімде 307 ккал бар. Ол астық тұқымдастардың ішіндегі тағамдық және диеталық қасиеті бар жалғыз өнім.

Қарақұмықтың емдік қасиеттерін атап айтатын болсақ, біріншіден, қарақұмық жармасының ең маңызды қасиеттерінің бірі: қатерлі ісік ауруының алдын алу және емдеу болып табылады.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Екіншіден, қарақұмық - өте күшті дәрі. Ол диабетпен ауыратын адамдарға өте қажетті өнім, себебі оның құрамында көмірсулар басқа дақылдарға қарағанда аз. Сондықтан да қарақұмықтан жасалған тамақтар картоп пен нанды алмастыра алады. Оның құрамындағы калий мен марганец диабет кезінде пайдасы өте көп. Қарақұмық диабет ауруы кезінде қан құрамындағы қантты тұрақтандырып ұстап тұра алады. Егер қарақұмықты тағам құрамына қосып пайдаланса, қанның құрамындағы қант мөлшері бірден секірмелі жоғарылап емес, керісінше баяу өзгеріп отырады.

Үшіншіден, анемия. Қарақұмық құрамындағы клечатка мен ақуыз өте пайдалы және жақсы қортылады. Сондықтан да ол анемия кезінде гемоглобиннің жоғары болуына септігін тигізеді. Сонымен қатар қарақұмық құрамында фолий қышқылы өте көп, ол жүктілік және оған дайындық кездерінде өте қажетті зат. Сондай-ақ осы қышқылдың арқасында адам ағзасы қоршаған ортаның жағымсыз әсерлеріне қарсы тұруға қабілетті.

Қарақұмық халықтық емде. Жаңадан ұнтақталған қарақұмықтың жапырағын ірінді жараларды емдеуге, ал осы өсімдіктің шырынымен конъюктивитті емдеуге қолданады.

Қарақұмық ұнынан емдік жақпалар жасайды және оларды түрлі тері аурулары мен қатерлі ісіктерді емдеуде қолданады. Қарақұмық ұны балалардың ағзасына өте жағымды әсер етеді.

Қарақұмықты сонымен қатар тамақ ауырғанда, бел ауырғанда қолданады (қарақұмық дәнін қыздырып, матаға байлап мойын мен белді орау керек).

Халықтық емге тек қана қарақұмықтың жапырақтары мен жемісін ғана қолданбайды. Сонымен қатар қарақұмықтың балы да өте пайдалы. Ол асқазан, ішек-қарын ауруларында, қан аздық және журек-қолқа ауруларында ұсынылады.

Қарақұмықты диетада қолдану. Ағзаны тазарту. Ересек адамдар қарақұмықты ағзаларын тазарту үшін де қолданады, өйткені ол азада жиналып қалған түрлі шлактар мен токсиндерді ішектен бөліп шығарады және де құрамындағы басқада органикалық қышқылдарға байланысты адамның ас қорытуы жақсарады. Қарақұмықтың құрамындағы флавоноидтардың көмегімен адам ағзасындағы барлық артық жиналып қалған холестериндерді ағзадан шығарады. Осының арқасында жүрек қан тамырлары дұрыс, әрі жақсы жұмыс істейді.

Артық салмақ тастау. Қарақұмықтың құрамындағы рутин ағзадан артық сұйықтықты біржола жоюына мүмкіндік туғызады. Бұл қасиеттер бас құпия, мұндай қарақұмық диетасы қазіргі уақытта өте кең тараған диетаның бірі болып табылады.

Қарақұмықты 3-5 күн аралығында қолданса, ағзадағы барлық артық сұйықтық шығады. Осының арқасында екі аптаның ішінде 7-10 килограммды тастауға болады және ең бастысы, қарақұмық басқа астық дақылдарына қарағанда әлдеқайда жәй қорытылады. Сол себептен ағза біраз уақытқа дейін өзінің тоқтығын жоғалтпайды, соның нәтижесінде адам мөлшерден көп тамақтанбай өз дене пішінін қалыпты формада сақтай алады.

Бұндай диета біраз адамдарға қиындау болады, өйткені екі апта бойы тұзсыз, майсыз және басқада тұздықсыз тек қана суда пысырылған қарақұмықты ғана тұтынады. Әрине қарақұмықты қалағанынша жеуге болады, бірақ көп су ішкен жен. Диета кезінде рационға айран, алма, апельсин қолдануға болады, ал жүзім мен бананды қолдануға болмайды.

Балаларға арналған тағам және тағам ретіндегі қасиеті: балаларға қарақұмықты кішкене кездерінен берген өте пайдалы, себебі қарақұмықтың құрамындағы турлі микроэлементтер мен минералды заттар баланың организмінің дұрыс жетілуіне және өсуіне көмектеседі.

Әдеби ізденістер арқылы қарақұмық ұны қосылған печенье мен қарақұмық қосылған котлет рецептурасын ойластырдым.

Қарақұмық қосылған котлет жасаудың рецептурасы мен технологиялық схемасы:

Котлеттің құрамына қосылатын шикізаттар: тартылған ет, қарақұмық, қарақұмық ұны, пияз, жұмыртқа, қара бұрыш және тұз.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Технологиялық схемасы: 500 грамм тартылған сиыр еті, алдын ала пісіріліп суытылған 500 грамм қарақұмық, 100 грамм қарақұмық ұнын, майда қуырылған 50 гр пияз, 3 жұмыртқа және 0,3гр тұз бен 0,2 гр қара бұрышты қосып араластырамыз. Алынған қоспаны бірқалыпты формаға келтіріп котлет жасаймыз, ұнға аунатамыз. Котлетті табада қызып тұрған майға екі жағынан 10 минут қуырамыз. Булағышта 10 минут булаймыз. Дайын котлетті картоп езбесі мен тұздықпен ұсынамыз.

Қарақұмық ұны қосылған печеньенің технологиялық схемасы мен рецептурасы:

Печеньенің құрамына қосылатын шикізаттар: қарақұмық және жоғары сортты бидай ұндары, крахмал, сода, тұз, жұмыртқа, айран, қант, ванелин, бал және шоколад.

Технологиялық схемасы: Бірінші ыдысқа: 200 гр қарақұмық және 200 гр жоғары сортты бидай ұндарын, 10 гр крахмалды, 0,2 гр ванилинді және 0,1 г тұзды барлығын ыдыска салып араластырамыз.

Екінші ыдысқа: 200 грамм сары май мен 10 гр балды ерітіп, үстіне 150гр қантты және 3 жұмыртқаны қосып қант ерігенше мұқият еземіз. Алынган сұйықтықты және 50 гр айранды ұн қоспасының үстіне құйып және ұсақталған шоколадты салып барлығын араластырып қамыр илейміз.

Қамырды 1 сағатқа тоңазыткышқа салып тындырамын. Электр пешінің табасын майлап, тоңазытқыштан алынған қамырды қасықпен алып табаға домалақ пішін келтіріп құямыз, 180градуста 15-18 минутта пісіреміз.

Дайын болған екі өнімнің химиялық құрамы мен органолептикалық көрсеткіштеріне талдау жасадым.

Қарақұмық қосылған котлет				
Дәмі	Иісі	Түсі	Консистенциясы	Жалпы баға
4,95	5	4,65	4,85	4,86
Ылғалдылығы, %	Майы, %	Күлділігі, %	Ақуызы, %	Көмірсуы, %
67,7	8,5	1,6	22,2	45

Қарақұмық ұны қосылған печенье				
Дәмі	Иісі	Түсі	Консистенциясы	Жалпы баға
5	4,85	4,65	4,85	4,83
Ылғалдылығы, %	Майы, %	Күлділігі, %	Ақуызы, %	Көмірсуы, %
65,6	7,4	4,2	22,8	65

Қорытынды: Жоғарыда көрсетілген кесте мәліметтері қарақұмық қосылған өнімдердің химиялық құрамы мен органолептикалық көрсеткіштерінің оң бағада болғанын көрсетті. Жалпы қарақұмық ұны қосылған печенье мен қарақұмық қосылған котлеттің тауарлық және емдік қасиеті жоғары өнім болып табылады. Яғни, дайын болған екі өнімнің тағамдық және биологиялық құндылығы тамақ өндірісінде қойылатын талаптарға сай келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: К54 Қоғамдық тамақтандыру.- Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007.- 232 бет. ISBN 9965 – 36 – 414 -1.
2. Шаңырақ: Үй – тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы: Қаз.Сов.энцикл.Бас ред., 1990 ISBN 5 – 89800 – 008 – 9

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДА МОТИВАЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Ертукешова Гулия Муратбековна
психология мамандығының 1-курс докторанты,
ШЖҚ РМК «Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті»,
Қазақстан, Астана қаласы

Байжуманова Бибианар Шаймерденовна
психология ғылымдарының кандидаты,
ШЖҚ РМК «Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті»,
Қазақстан, Астана қаласы

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411657

To Cite: Ертукешова Гулия Муратбековна, & Байжуманова Бибианар Шаймерденовна. (2023). ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНДА МОТИВАЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411657

***Аннотация**: Бұл мақалада психология ғылымында мотивацияны зерттеудің теориялық негіздері қарастырылған. Мотивация ұғымын зерттеген отандық және шетелдік психологтардың негізгі мәселелері мен бірқатар теңдіктері көрсетілген.*

***Аннотация**: В данной статье рассматриваются теоретические основы изучения мотивации в психологической науке. Показаны основные проблемы и ряд равенств отечественных и зарубежных психологов, изучавших понятие мотивации.*

***Abstract:** This article discusses the theoretical foundations of the study of motivation in psychological science. The main problems and a number of equalities of domestic and foreign psychologists who studied the concept of motivation are shown.*

***Кілттік сөздер:** мотивация, мотив, интегралды, динамикалық білім, процесс, механизм, рационализм, иррационализм.*

***Ключевые слова:** мотивация, мотив, интеграл, динамическое знание, процесс, механизм, рационализм, иррационализм.*

***Keywords:** motivation, motive, integral, dynamic knowledge, process, mechanism, rationalism, irrationalism.*

Мотивация отандық және шет елдік психологиясындағы іргелі проблемалардың бірі болып табылады. Қазіргі күнгі психологиядағы зерттеме үшін оның маңыздылығы адамның белсенділігінің көзін, оның іс-әрекетін, мінез-құлқын қозғаушы күшін талдаумен байланысты. Адамды іс-әрекетке не итермелейді, оның түрткісі қандай , ол оны не үшін жүзеге асырады деген сұрақтарға жауап оның сәйкес түсіндірмесінің негізі болып

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

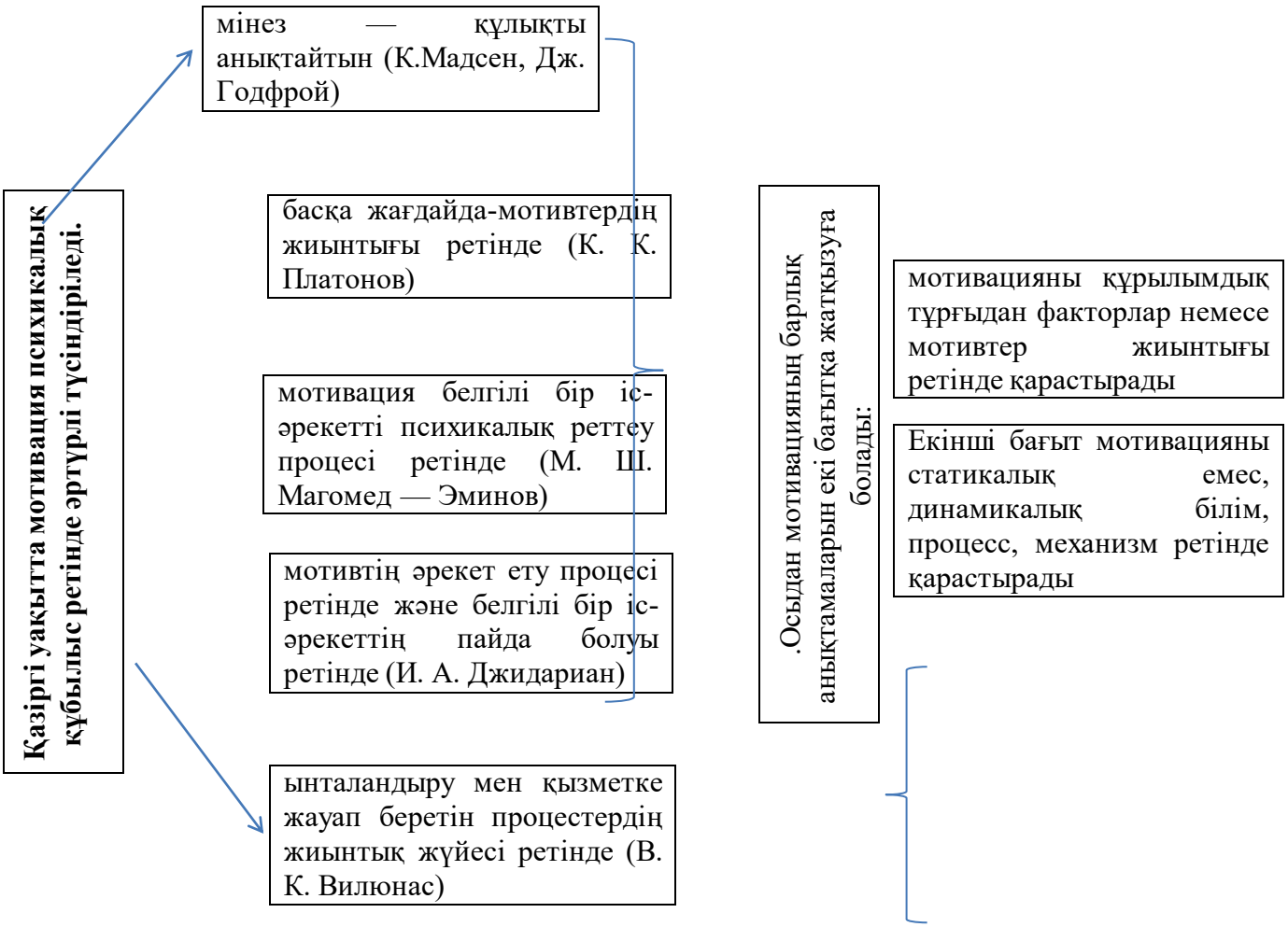
табылады. Жалпы мотивацияны зерттейтін психологтардың негізгі мәселелері мыналар болып табылады: мотивтер мен мотивацияға байланысты концептуалды аппаратты әзірлеу, мотивацияның құрылымдық құрамдастарын анықтау (Б.И. Додонов, Е.П. Ильин, А.Н. Леонтьев, В.Н. Мясищев, С.Л. Рубинштейн, П.В. Симонов, Д.Н.Унадзе), мотивацияның психологиялық механизмдерін зерттеу (В. К. Вилюнас, и. Р. Алтунина), жеке тұлғаның мотивациялық саласының мінез-құлқы мен қалыптасуының мотивациясын зерттеу (В. Г. Асеев, л. и. Божович, п. м. Якобсон), әртүрлі іс-әрекеттердің мотивациясын қалыптастыру және дамыту (Л. И. Божович, Р. А. Жданова, Е. П. Ильин, А. К. Маркова, Т. А. Матис, Г. И. Щукина). Оқу іс-әрекетін ынталандыру мәселесін зерттеуге көптеген психологтар жұмыстары: А. А. Вербицкий, в. К. Вилюнас, А. и. Гебос, О. С. Гребенюк, Е. П. Ильина, т. и. Ильина, а. н. Леонтьева, т. и. Лях, А. К. Маркова, Е. Ю. Патяева, А. А. Реан, п. м. Якобсон, В. А. Якунина және басқалар. Е. П. Ильин мотивацияны мотивтің қалыптасуының динамикалық процесі, ал мотивті саналы іс-әрекеттер мен әрекеттерді ынталандыратын және олар үшін негіз (негіздеме) ретінде қызмет ететін күрделі интегралды (жүйелік) психологиялық білім ретінде қарастырды.

Психологиялық әдебиеттегі мотивация мен мотив ұғымдарын алғаш рет «мотивация» терминін А.Шопенгауэр «жеткілікті себептердің төрт қағидасы» (1900-1910) мақаласында қолданған. Содан кейін бұл термин адам мен жануарлардың мінез-құлқының себептерін түсіндіру үшін психологиялық қолданысқа енді. Ежелгі дәуірдің ұлы ойшылдары — Сократ, Платон, Аристотель, Гераклит, Демокрит, Лукреций адам мен жануарлардың белсенділігінің себептерін ғылыми зерттеуді бастады. Қазіргі уақытта бірнеше ондаған мотивациялық теориялар бар. Ғылым мен адамзаттың даму процесінде адамның мотивациясының пайда болуы туралы көзқарас бірнеше рет өзгерді. Алайда, ғылыми тәсілдердің көпшілігі әрқашан екі философиялық ағымның арасында болды: рационализм және иррационализм. Рационалистік ұстанымға сәйкес, ол әсіресе философтар мен теологтардың еңбектерінде XIX ғасырдың ортасына дейін айқын көрінді, адам жануарлармен ерекше ешнәрсе жоқ ерекше түрдегі ерекше жаратылыс. Тек адамға ақыл, ойлау және сана беріледі, іс-әрекетті таңдау еркі мен еркіндігі бар деп есептелді, ал адамның мінез-құлқының мотивациялық көзі тек адамның санасында, ақыл-ойында және еркінде көрінді. Иррационализм ілім ретінде негізінен жануарлардың мінез-құлқын қарастырды. Бұл ілімнің жақтаушылары жануардың мінез-құлқы адамнан айырмашылығы дұрыс емес, ақылға қонымсыз, органикалық қажеттіліктерден бастау алатын қараңғы, бейсаналық күштермен басқарылады деген тұжырымға сүйенді.

Қазіргі уақытта мотивация психикалық құбылыс ретінде әртүрлі түсіндіріледі. Бір жағдайда — қолдау және бағыттаушы факторлардың жиынтығы ретінде, яғни мінез — құлықты анықтайтын (К.Мадсен, Дж. Годфрой), басқа жағдайда-мотивтердің жиынтығы ретінде (К. К. Платонов), үшіншісінде-ағзаның белсенділігін тудыратын және оның бағытын анықтайтын ынталандыру. Сонымен қатар, мотивация белгілі бір іс-әрекетті психикалық реттеу процесі ретінде қарастырылады (М. Ш. Магомед — Эминов), мотивтің әрекет ету процесі ретінде және белгілі бір іс-әрекеттің пайда болуын, бағытын және тәсілдерін анықтайтын механизм ретінде (И. А. Джидариан), ынталандыру мен қызметке жауап беретін процестердің жиынтық жүйесі ретінде (В. К. Вилюнас) [1]. Осыдан мотивацияның барлық анықтамаларын екі бағытқа жатқызуға болады: Біріншісі мотивацияны құрылымдық тұрғыдан факторлар немесе мотивтер жиынтығы ретінде қарастырады. Мысалы, В. Д. Шадриковтың пікірінше, мотивация адамның қажеттіліктері мен мақсаттарына, талаптары мен идеалдарының деңгейіне, қызмет жағдайларына (объективті, сыртқы және субъективті, ішкі — білімге, қабілетке, мінезге) және дүниетанымға, жеке адамның сенімі мен бағытына және т. б. Осы факторларды ескере отырып, шешім қабылданады, ниет қалыптасады [1].

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Екінші бағыт мотивацияны статикалық емес, динамикалық білім, процесс, механизм ретінде қарастырады. Алайда, екі жағдайда да мотивация авторларда мотивке екінші реттік білім, құбылыс ретінде әрекет етеді.

1 сурет. Мотивацияның психикалық құбылыс ретінде түсіндірілуі.

Сонымен қатар, екінші жағдайда мотивация бұрыннан бар мотивтерді іске асырудың құралы немесе механизмі ретінде әрекет етеді: қолда бар мотивті іске асыруға мүмкіндік беретін жағдай туындады, мотивация да пайда болады, яғни.мотивтің көмегімен қызметті реттеу процесі болады. Мысалы, В. А. Иванников мотивация процесі мотивтің өзектілігінен басталады деп санайды [2]. Мотивацияның бұл түсіндірмесі мотивтің қажеттілікті қанағаттандыру нысаны ретінде түсінілуіне байланысты (А. Н.Леонтьев), яғни мотив адамға дайын болып беріледі. Оны қалыптастырудың қажеті жоқ, жай ғана жаңарту (адамның санасында оның бейнесін ояту үшін [5]. Алайда, бұл тәсілмен, біріншіден, мотивацияны не беретіні – жағдай немесе мотив, екіншіден, мотивациядан ерте пайда болса, мотивтің қалай пайда болатыны түсініксіз болып Авторлардың мотив пен мотивацияның арақатынасы туралы тұжырымдары бұл мәселені нақтылай алмайды.

Сонымен, Р. А. Пилоян мотивация мен мотив өзара байланысты, өзара байланысты психикалық категориялар екенін және іс — әрекеттің мотивтері белгілі бір мотивация

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

негізінде қалыптасатынын айтады (яғни мотивтер екінші реттік). Сонымен бірге, ол жеке мотивтерді дамыту арқылы біз жалпы мотивацияға әсер ете аламыз деп мәлімдейді (яғни, мотивация қазірдің өзінде бастапқы болатын мотивтерге байланысты). Сонымен қатар, автор мотивтер іс-әрекетке, ал мотивация іс-әрекетке қатысты деп санайды, бірақ бұған ешқандай себеп бермейді [1]. И.А. Джидарианның мотивациясы мен мотиві арасындағы байланысты анықтау оңай емес. Ол мотивациядан айырмашылығы, мотивтің тар мағынасы бар деп жазады. Онда психологиялық мазмұн, жалпы мінез-құлықты ынталандыру процесінде ішкі фон бекітілген. Бұл адамның іс-әрекетіне уақыттың әр сәтінде қуат беретін және бағыттайтын мотив. Бұл жағдайда "мотивация" ұғымы артық болады[2]. В.Г. Леонтьев мотивацияның екі түрін ажыратады: қажеттілік, тартымдылық, пассив, инстинкт түрінде көрінетін бастапқы және мотив түрінде көрінетін қосалқы. [3].
Көптеген жағдайларда психологтар мотивация арқылы мінез-құлықты анықтайды, сондықтан олар сыртқы және ішкі мотивацияны ажыратып алады.

Осылайша, мотивацияның мәнін, оның мінез-құлықты реттеудегі рөлін түсінуде де, мотивация мен мотив арасындағы байланысты түсінуде де көзқарастардың бірлігі жоқ. Көптеген жұмыстарда бұл екі ұғым бір-бірінің орнына қолданылады. Бұл жағдайдан шығудың жолын мотивацияны мотивті қалыптастырудың динамикалық процесі ретінде қарастырудан көреміз. [2].

Мотив (латын тілінен movere – қозғалысқа келтіру, итермелеу) – саналы әрекеттер мен әрекеттерді ынталандыратын және олар үшін негіз (негіздеу) қызметін атқаратын күрделі интегралдық (жүйелік) психологиялық формация [1].

Психологтардың мотивтің мәні туралы көзқарастары айтарлықтай көрсетіледі.
Бірақ соған қарамастан, олардың барлығы бір нәрсеге келіседі: мотив ретінде белгілі бір психологиялық құбылыс қабылданады (бірақ әр түрлі авторлар арасында әр түрлі пікірлер айтылған). Негізінен, психологтар мотивке мынадай көзқарастарды топтастыруда: ынталандыру ретінде, қажеттілік ретінде, мақсат ретінде немесе қажеттілікті қанағаттандыру объектісі ретінде, ниет ретінде, тұлғаның қасиеті ретінде, күй ретінде. Соған байланысты бірқатар теңдіктерді қарастырайық:

- мотив - қажеттілік, қозғаушы күші бар, бірақ бағыты жоқ;
- мотив - қажеттілікті қанағаттандыру объектісі, бағыты бар, бірақ оның себебін түсіндірмейді;
- мотив - негіз, іс-әрекеттің немесе іс-әрекеттің себебі мен мағынасын түсіндіруді қамтамасыз етеді, бірақ ынталандыру функциясы жоқ.

Мотивтің шекаралары, бір жағынан, қажеттілік, екінші жағынан, бір нәрсе жасау ниеті, соның ішінде оны ынталандыру. Мотивтің шекараларын белгілеу және оның қалыптасу кезеңдерін қарастыру мотивтің құрылымына кіре алатын психологиялық компоненттерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл компоненттерді қалыптасу кезеңдеріне сәйкес үш блокқа бөлуге болады: *қажеттілік, «ішкі сүзгі» және мақсатты* [3]. *Қажеттілік блогына* келесі компоненттер кіреді: биологиялық және әлеуметтік қажеттіліктер, қажеттілікті, міндеттерді түсіну; *«ішкі сүзгі»* блогына — моральдық бақылау, сыртқы жағдайды бағалау, олардың мүмкіндіктерін бағалау, артықшылықтар(мүдделер, бейімділіктер, талаптардың деңгейі); *мақсатты* блок-қажеттілікті қанағаттандыра алатын заттың бейнесі, белгілі бір әрекет (құю су, мәселені шешу), қажеттілік мақсаты (шөлді, аштықты және т.б. қанағаттандыру), қажеттілікті қанағаттандыру процесін ұсыну (тамақтану, қозғалу және т. б.).

Е.П. Ильин мотивтің барлық осы құрамдас бөліктері адамның санасында бірден емес, сөздік немесе бейнелі түрде көрінуі мүмкін екенін атап өтеді. Әрбір нақты жағдайда әр

блокта іс-әрекеттің немесе әрекеттің (қабылданған шешімнің) негізі ретінде компоненттердің бірі алынуы мүмкін.

Әрбір нақты мотивтің құрылымы адамның қабылдаған шешімін анықтаған компоненттердің жиынтығынан құрылады. Екі адамдағы мотивтің сыртқы құрылымының ұқсастығы (мотивтерге кіретін компоненттердің сәйкестігі) олардың семантикалық мазмұны бойынша сәйкестігін білдірмейді. Өйткені, әр адамның өзіндік бейімділігі, құндылықтары, қызығушылықтары, жағдай мен мүмкіндіктерді өзіндік бағалауы, қажеттіліктердің нақты басымдығы және т.б. [2].

Чех психологы Йозеф Лингарт «мотивациялық констеляция» терминімен мотивациялық әрекетті анықтайтын шарттар мен факторлардың жиынтығын білдіреді [39], бұл мотивті интегралды психологиялық білім ретінде түсінуімізге сәйкес келеді.

Мотивтің құрылымын түсіну практикалық психологтар үшін де, оқытушылар үшін де маңызды. Психологиялық жұмыстарда «тұлғаның мотивациялық саласы» ұғымын жиі кездестіруге болады. Доминантты қажеттіліктер мен мүдделермен байланысты тұлғаның бағытынан айырмашылығы, тұлғаның мотивациялық саласы белгілі бір адамның мотивациялық білімдерінің жиынтығын білдіреді: мотивтер, қажеттіліктер, мақсаттар, аттитудтар, мінез-құлық үлгілері, мүдделер. Даму тұрғысынан ол кеңдігімен, икемділігімен және иерархизациясымен сипатталады.

Мотивациялық саланың кеңдігі деп мотивациялық факторлардың сапалы әртүрлілігі деп түсіндіріледі. Адамның әртүрлі мотивтері, қажеттіліктері, қызығушылықтары мен мақсаттары неғұрлым көп болса, оның мотивациялық саласы соғұрлым дамыған болады. Дегенмен, адамның мотивациялық саласының дамуын оның әртүрлі қажеттіліктері, бейімділігі және қызығушылықтарымен тікелей байланыстыруға болмайды. Әрине, адамның қызығушылық саласы тым тарылып, ойын-сауықтың бір-екі түрімен, кәсіби қызмет аспектілерімен және т. б. шектелген кезде қиын.

Бірақ адам ештеңеге мән бермей, бәріне қызығушылық танытқан кезде басқа экстремалды құптауға болмайды. Сонымен қатар, мотивациялық сала жеке тұлғаның ішкі құрылымы ретінде — В.И. Ковалевтің пікірінше — өзекті қажеттіліктер мен өзекті мотивтер емес, әлеуетті мотивтер: жеке тұлғаның бағыты, мүдделері, мотивациялық көзқарастары, тілектері [4].

Мотивациялық саланың икемділігі Р.С. Немовтың айтуы бойынша бірдей қажеттілікті қанағаттандыруға болатын құралдардың алуан түрлілігімен сипатталады. Яғни, біз бір мақсатты екінші мақсатқа ауыстыру туралы айтып отырмыз [6]. Мотивациялық сфераның иерархиясы - бұл адамның санасында белгілі бір қажеттіліктің, мотивациялық қатынастың және басқа мотивациялық бейімділіктердің маңыздылығын бейнелеу, соған сәйкес кейбіреулер мотивтің қалыптасуында басым рөл атқарады, ал басқалары бағынышты болады; кейбіреулері жиі, басқалары азырақ қолданылады. Тұлғаның мотивациялық сферасының мақсатты түрде қалыптасуы, мәні бойынша, тұлғаның өзін қалыптастыру болып табылады, яғни, қызығушылықтарды дамыту, әдеттерді қалыптастыру, мақсат қою және т.б. [1.6].

Мотивация-бұл сыртқы және ішкі қозғаушы күштердің жиынтығы адамның іс-әрекеттің шекаралары мен формаларына күмән келтіретін және осы қызметті белгілі бір мақсаттарға жетуге бағыттайтын белгілі бір әрекет [7].

Мотивациялық сфераны терең білу және түсіну сәттілікті қамтамасыз етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Занюк С.С. Психология мотивации. –Киев, 2001.- 351 с.Большой психологический словарь / Под общ. ред. Б.Мещерякова, В.Зинченко. — СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2004. — 672 с.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2. Ерчак, Н.Т. Психология профессиональной речи / Н.Т. Ерчак. -М.: Издательство деловой и учебной литературы, 2009. — 196с. .
3. Ильин, Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2006. — 512 с.
4. Маклаков, А.Г. Общая психология: Учеб. пособие для студентов вузов и слушателей курсов психологических дисциплин / А.Г. Маклаков. — СПб.: Питер, 2008. — 583
5. Маслоу, А. Мотивация и личность / А.Маслоу. — СПб.: Питер, 2006. -352 с.
6. Практическая психология образования / Под ред. И.В. Дубровиной: Учебник для студентов высших и средних специальных учебных заведений. — М.: ТЦ «Сфера», 2000. — 528 с.
7. Суровицкая Ю.Ю., Мадимухаметов М.Н. Понятие о мотивации в психологии/ НАУКА И РЕАЛЬНОСТЬ / SCIENCE & REALITY/ КУ им. А. Мырзахметова/ 1(13) 2023 – 40 с.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 622.33

ҰСҚА КӨМІРДЕН ХИМИЯЛЫҚ ӨНДІРУГЕ АРНАЛҒАН ПИРОЛИЗ ОРНАТУ

Шайдуллаев Р.Б.,
т.ғ.к., аға ғылыми қызметкер, меңгеруші зертхана. Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Оңтүстік филиалының «Көмірді газдандыру» табиғи ресурстар институты,
Токтоназаров С.Т.,
бас Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Оңтүстік филиалы Табиғи ресурстар институтының «Технология» ғылыми-өндірістік орталығы,
Омуров Ж.Қ.,
Кіші ғылыми қызметкер зертханасы. Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Оңтүстік филиалының «Көмірді газдандыру» табиғи ресурстар институты
Макамбаева Д.И.
ф.ғ.к., Ош мемлекеттік университетінің доценті

Шайдуллаев Р.Б.,
к.т.н., с.н.с., зав. лаб. «Газификации угля» ИПР ЮО НАН КР,
Токтоназаров С.Т.,
зав. научно-производственного центра «Технолог» ИПР ЮО НАН КР,
Омуров Ж.К.
м.н.с.лаб. «Газификации угля» ИПР ЮО НАН КР
Макамбаева Д.И.
к.фил.н., доцент, ОшГУ

Shaidullaev R.B.,
Ph.D., senior researcher, head lab. “Coal gasification” IPR
southern branch of NAS KR,
Toktonazarov S.T.,
head scientific and production center "Technolog" IPR,
southern branch of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic,
Omurov Zh.K.,
Junior Researcher Lab. “Coal gasification” IPR
southern branch of NAS KR
Makambaeva D.I.
Ph.D., Associate Professor, Osh State University

https://doi.org/10.5281/zenodo.8411676

To Cite: Шайдуллаев Р.Б.,, Токтоназаров С.Т.,, Омуров Ж.Қ.,, & Макамбаева Д.И. (2023). ПИРОЛИЗНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ПОЛУКОКСА ИЗ УГОЛЬНЫХ МЕЛОЧЕЙ. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8411676

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Бұл жұмыстың тақырыбы – ұсақ көмірден жартылай кокс өндіруге арналған пиролиз зауыты. Зерттеудің мақсаты: құрылымдарды құру, жұмыс істеу принципі, құрылғының ерекшеліктері және басқа белгілі пиролиз қондырғыларынан айырмашылығы.

Зерттеуді жүргізу үшін бұл мақалада шолу және салыстыру әдістері қолданылады. Ғылыми зерттеудің нәтижесі ұсақ көмірді модернизациялау процесінде әзірленген пиролиз қондырғысының жұмыс принципі мен конструкциясының сипаттамасы болып табылады. Тәжірибелік зерттеулер нәтижесінде ұсақ көмірді (шабақты) термохимиялық өңдеу процесі жүргізілді, оның барысында жартылай кокс аламыз және сонымен бірге оңтүстік аймақтың төмен сұрыпты көмірлерінің негізгі параметрлері жоғарылады. Пиролиз зауытының жасалған жобасы біздің еліміздің энергетика саласы мен ғылыми мекемелерінде пайдалануға болатын ұсақ көмірден жартылай кокс алуға мүмкіндік береді.

Негізгі сөздер: ұсақ көмір (ұсақ көмір), жұмыс принципі, пиролизерлік құрылғы, төмен сұрыпты көмір, конструкция, жаңарту, термохимиялық реакция.

ПИРОЛИЗНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ ПОЛУКОКСА ИЗ УГОЛЬНЫХ МЕЛОЧЕЙ

Предметом исследования данной работы является пиролизная установка для получения полукокса из угольных мелочей. Цель исследования заключается: создание конструкций, принцип работы, особенности устройства и отличительные черты от других известных пиролизных установок.

Для проведения исследования в данной статье использованы методы обзора и сравнения. Результатом научных исследований является описание принципа работы и устройства разработанной пиролизной установки в процессе облагораживания угольных мелочей. В результате экспериментальных исследований произведен процесс термохимической переработки угольной мелочи (штыба), в процессе которого получаем полукокс и одновременно повышаются основные параметры низкосортных углей южного региона. Созданная конструкция пиролизной установки позволяет получить полукокс из угольной мелочи, которого можно использовать в энергетическом секторе и научно-исследовательских учреждениях нашей страны.

Ключевые слова: угольная мелочь (штыб), принцип работы, устройствопиролизера, низкосортные угли, конструкция, облагораживание, термохимическая реакция.

PYROLYSIS PLANT FOR PRODUCING SEMI-COKE FROM FINE COAL

The subject of this work is a pyrolysis plant for producing semi-coke from fine coal. The purpose of the research is: the creation of structures, the principle of operation, features of the device and distinctive features from other known pyrolysis plants.

To conduct the research, this article uses review and comparison methods. The result of scientific research is a description of the operating principle and design of the developed pyrolysis installation in the process of upgrading fine coal. As a result of experimental studies, a process of thermochemical processing of fine coal (chub) was carried out, during which we obtain semi-coke and at the same time the basic parameters of low-grade coals of the southern region are increased. The created design of the pyrolysis plant makes it possible to produce semi-coke from fine coal, which can be used in the energy sector and research institutions of our country.

Key words: fine coal (fine coal), principle of operation, pyrolyzer device, low-grade coals, design, upgrading, thermochemical reaction.

Введение. Одним их основных и главных природных ресурсов вкачестве топлива в Кыргызстаневыступает уголь. По предварительным проведенным геологическим разведывательным мероприятиям еще во времена бывшего Союза у нас выявлен неисчерпаемый запас угля 6,1 млрд.тонн [1].Несмотря на такой объем запаса угля, все же возникли существенные проблемы в процессе потребления местных углей в энергетическом секторе и ее экологичность. Это наглядно проявляется в зимний период, когда отапливаются и обеспечиваются теплом частные дома, социальные учреждения (школы, детсады, больницы, санатории и т.п.) учреждения и предприятия.

В институте природных ресурсов южного отделения НАН КР разработаны несколько разновидностей пиролизных установок с помощью которых осуществляются процесс облагораживания низкосортных углей и в результате данного процесса получаем совершенно новый продукт – полукокс и технический газ. Проведенные экспериментальные исследования сотрудниками лаборатории «Газификация угля» подтвердили измененные свойства полукокса в лабораторных условиях. Полученные результаты экспериментальных исследований опубликованы в различных научных журналах КР, Казахстана и других странах[2,3 ШРБ].

С каждым годом растет потребительская способность угля, что доказывается приведенными далее статистическими данными, например в 2022 году - 2,6 млн. тонн угля, то в 2023 годуона составила более 3,2 млн.тонн угля.

Результаты исследования. Кроме того, в зимний период большинство частного сектора республики для отопления социальных помещений (бани, кофе-бары и др. заведения), расположенных близ населенных пунктах г. Бишкека используют различные бытовые отходы, одним из которых являются отходы швейного производства. При сжигании швейных отходов выделяются очень едкий-вредный выброс в атмосферу. Общеизвестно, что причиной тому служатотходы швейных материалов химического производства. Основной причиной тому является повышение цены на топливо, тогда какшвейные бытовые отходы привозом на дом составляют в среднем 3000 сом, тогда как в качестве сравнения тонна угля составляет 7000 сом. Это одно из наиболее распространенных причин загрязненияэкологии в г. Бишкек.

Следующей еще одной причиной загрязненности экологии столицы составляют выбросы в виде газов от автотранспортных средств. Общеизвестно, что в г.Бишкеке зарегистрировано более 450 тысяч автотранспортных средств [4]. Кроме того в г. Бишкек каждый день как минимум прибывают более 20 000 легковых автомобилей из разных областей, округов, закупаются автотранспортные средства из стран СНГ и зарубежья. Учитывая вышеотмеченные обстоятельства, проведем небольшой анализ выбросов загрязняющих веществ,выводимых от автомашин при средней скорости по городу 31,7 км/ч, а средний в час и удельный выбор можно наблюдать из таблицы 1 [5].

Таблица 1- выбросы автотранспортных средств.

№п/п	Вид загрязняющего вещества (при средней скорости транспорта 31,7 км/ч)	Средний выброс, в час	Удельный выброс, на км
1	Оксид углерода	752 г/ч	23,7 г/км
2	Несгоревшие углероды	29,4 г/ч	0,93 г/км
3	Осдиды азота	33,2 г/ч	1,03г/км
4	Свиненц	1,11г/ч	0,035 г/км
5	Суммарное количество выхлопных газов	28,95 $м^3$/ч (22,00гр/ч)	0,914$м^3$/км

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

6	Средний расход топлива	275 г/ч	87 г/км
	Итого:	1112,712 г/ч	807,355 г/км

Примечание: все данные приведены в одну единицы измерения.

Таким образом, общий загрязняющий атмосферу выброс от 4,5 тысяч легковых автомобилей в один день составляет:

$B_1 = К_а х С_в = 450\ 000 х 1{,}112 = 50071{,}95$ кг/ч. (1)

где $К_а$ – количества автомобилей, шт; $С_в$ – средний выброс, в час.

А с учетом дополнительных автомобилей (это минимальный расчет)

$B_2 = 20\ 000 х 1{,}11271 = 22254{,}2$ кг/ч.

Отсюда минимальный показатели загрязняющих веществ при средней скорости транспорта по городу Бишкек составляют:

$B_{общ} = B_1 + B_2 = 50071{,}95 + 22254{,}2 = 72326{,}15$ кг/час. (2)

В один день выбросы от автотранспортных средств составляют:

$B_д = B_{общ} х 24 = 72326{,}15 х 24 = 1735827{,}6$кг /день = 1735,827 т/день. (3)

где $B_{общ}$ – выбросы автотранспортных средств в кг/день, 24 – количество часов в один день.

Вышеприведенный расчет загрязняющих веществсоставляет лишь 1/3 часть от выводимых вредных выбросов.

Итак, приведенные выше анализы доказывают, что одну из главных причин ухудшения экологической обстановки загрязняющими веществами в г. Бишкексоставляют выбросы в виде газов от автомобилей.

Теперь сравним показатели выбросов при сжигании одной тонны угля для отопления в зимний период[6], пользуясь статистическими данными количества выбросов CO_2 в атмосферу при сжигании топлива – в результате получается искомая причина выбросов (см. табл.2.):

$B_т = О_т х К_у = 1{,}45 х 10\ 000 = 14{,}500$ т/день. (4)

$B_т = О_{п.г} х К_у = 1{,}88 х 10\ 000 = 18{,}880$ т/день.

Таблица 2- Количество выбросов CO_2 в атмосферу при сжигании топлива

№п/п	Виды топлива	Объем топлива	Объем выбросов CO_2, т
1	Уголь каменный	1 т	2,29
2	Уголь бурый	1 т	1,45
3	Брикеты угольные	1 т	2,12
4	Кокс	1 т	2,8
5	Природный газ	1 т	1,88
6	Мазут	1 т	3,16
7	Дизельное топливо	1 т	3,12

При сжигании любого вида топлива выделяются выбросы CO_2 в атмосферу, так как основными компонентами является водород (H) и углерод (C).

В процессе сжигания твердых топлив происходит химическая реакция:

$$C+O_2=CO_2, \quad (5)$$

$$CO2+H_2O = C+2O+H_2O \quad (6)$$

$$CO_2+C=2CO(5) \quad (7)$$

С учетом вышеприведенных анализов и расчетов загрязняющих веществ для г. Бишкек необходимо незамедлительно предпринять неотложные меры по передвижению автотранспортных средств по городу. Дляэтого приводятся наглядные примеры, используемые в городах мирового масштаба приводящие к стабилизация экологической обстановки в больших городах, где наблюдается большое количество накопления автотранспортных средств. Принимая опыт других стран мира, в Бишкеке необходимо

установить график движения автотранспортных средств в следующем порядке: в один день недели осуществлять движение автотранспортных средств четных номеров, а в другой день недели движениенечестных номерных знаков. Это наиболее приемлемый способ по регулированию движения автотранспортных средств длясохранения экологической ситуации г. Бишкек. Предлагаемый способ урегулирования движения автотранспортных средствявляетсяодним из *актуальных* вопросов по улучшению экологической ситуации не только Бишкека, но и в другихбольших городах нашей страны.

Для решения выше поставленной цели исследования, нами предлагается вместо сжигания низкосортных углей Кыргызстана заменить ее вторичной переработкой, основная идея заключаетсявывести из состава исходного сырья (угля) ненужные летучие вещества, основные образователикоторыхсоставляют до 25% и вывод этих компонентов производится с помощью пиролизной установки, где происходит термохимическая переработка угля. В результате термохимической переработки получаем экологически чистый продукт в виде полукокса или кокса и пиролизного газа.

В Кыргызстане для обеспечения теплом в зимнее время выработка угля осуществляется угледобывающими компаниями. В процессе выработки угля из нее выходит до 40% угольной мелочи. На данный момент этот объем угольной мелочи продается в соседние республики Узбекистан за низкую цену, точнее 1 тонн угольной мелочи продается всего максимум за 1200 сом. Для разрешения этого очень важного энергетического вопроса для Кыргызстана в Институте природных ресурсов разработана пиролизная установка по переработке угольной мелочи (схема установки представлена на рис.1).

Нами уже несколько раз проводилась экспериментальная проверка по облагораживанию угольной мелочи (штыба) с помощью универсальной пиролизной установки. Результаты экспериментальных исследований показали о необходимости создания отдельной пиролизной установки для переработки угольной мелочи и получению из нее совершенно нового продукта – полукокса и пиролизного газа.

Наиболее важным вопросом на сегодняшний день является вторичное использование отходов угольной мелочи из всех видов добываемых углей. Такую тенденцию развития можно наблюдать в сфере потребителей теплоэнергетических ресурсов, особенно полукокса и кокса из угля. При проведении аналитических исследований нами установлено, что для получения кокса и полукокса важным остается решение экологического вопроса в процессе вторичной переработки угля, поэтому многие страны мира сократили объем выпуска кокса и полукокса. Одним из основных производителей кокса являлся Китай, но это страна также приостановила производства кокса, и по этой причинена мировом рынке повысилась цена на кокс и полукокс. Ниже предлагается краткий анализ о странах производителей кокса и полукокса.

Основными производителямикокса и полукокса из каменного угля считаются многие странымира, в частностиКитай, Япония, Польша, Колумбия, США, Нидерланды, Мозамбик, Россия [7]. В отличие от других рынков данная отрасль угля не монополизирована. Например, приведем некоторые статистические данные по производству металлургического кокса в Китае: выросло за два месяца 2023 года и этот показатель достиг 77,6 млн.тонн, увеличившись на 3,2 % в годовом исчислении, как объявило Национальное бюро статистики Китая [8]. В целях уменьшения выбросов газов угля в процессе переработки угляпосле Китаяв январе-сентябре 2022 года были Япония, Россия и Колумбия. При этом средняя импортная цена за этот период составила $439,04/т (+37,8% г./г.). В сентябре 2022 года на Индию, Индонезию и Бразилию пришлось 44,5% импорта кокса в Китай. Средняя цена за тонну сырья в сентябре составила $474,7, что на 40,5% больше по сравнению с соответствующим месяцем 2021 года.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Наибольший интерес при получении кокса и полукокса представляют металлургический и другие отрасли промышленности. Одной из основных задач Института природных ресурсов ЮО НАН КР считается выпуск облагороженных продукций в виде кокса и полукокса следовательно, наши сотрудники также занимаются производством полукокса. Нам остается решить вопрос по переработке угольной мелочи (штыба) и для этой цели создана пиролизная установка для вторичной переработки отходов угольной мелочи.

Устройство предлагаемой пиролизной установки:

Предлагаемая пиролизная установка облагораживания угольной мелочи состоит: на корпусе 1 цилиндра размещается угольная мелочь (штыб), верхняя часть корпуса 1 цилиндра содержит загрузочное устройство с крышкой 2, крышка 2 приварена патрубок 3 для отвода газа (выход летучих веществ). В левой боковой части корпуса 1цилиндра установлен общий 4 воздухопровод на нем прикреплены воздуховод 5 с прорезями, кран 6воздушный, а в правой части корпуса цилиндра 1 приварена песочный 7 затвор. В начальной части общего 4 воздуховода устанавливают вентилятор 8 с подушкой, а в нижней части цилиндра 1 пиролизной установки приварена стойка 9. В корпусе1цилиндра приварены установочные патрубки для термодатчиков 10 измерительными приборами.

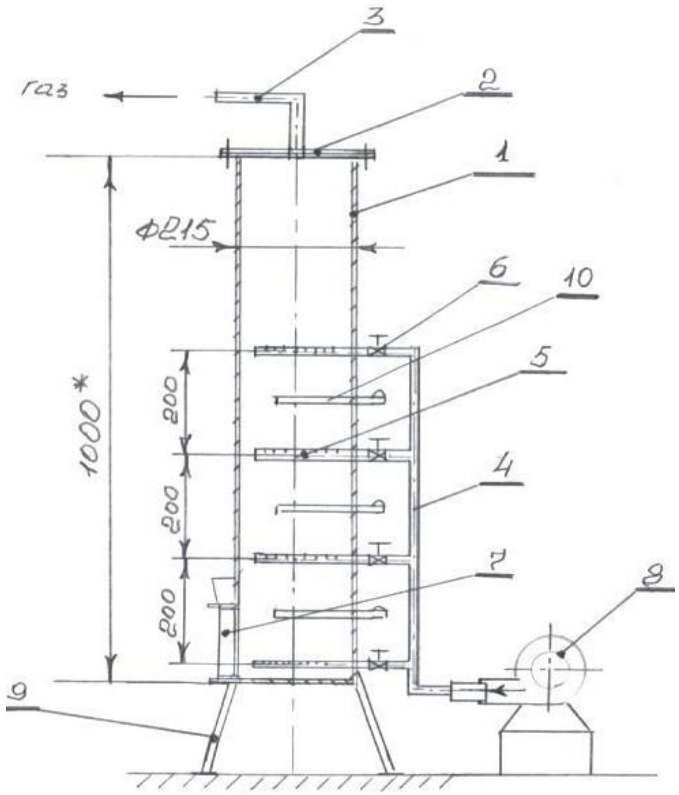

Рис.1. Принципиальная схема пиролизной установки по переработке угольной мелочи: 1–корпус цилиндра, 2–загрузочное устройство с крышкой, 3–патрубок для отвода газа, 4–общий воздуховод, 5–воздуховод с прорезями, 6–кран воздушный, 7–песочный затвор, 8–вентилятор, 9–стойки, 10–термодатчик.

Принцип работы пиролизной установки для получения полукокса из угольных мелочей: угольный штыб (мелочь) загружается, в корпус 1цилиндра до определенного уровня после через загрузочное устройство осуществляет розжиг угольной мелочи. Как только произойдет процесс розжига угольной мелочи, закрываем крышку пиролизной установки и одновременно подаем воздух с помощью вентилятора 8 через общий 4 воздуховод.

Воздухсначала поступает через кран 6 воздушный в верхний слой угольной мелочи и начинается первоначальный процесс облагораживания угольной мелочи. А температурный режим термохимического процесса на пиролизной установке можно регулировать с помощью термодатчиков 10, с повышением температуры внутри пиролизной установки или корпуса 1 цилиндра при достижении 100^0C проходит процесс наружной сушки угольной мелочи и при этом через патрубок 3 для отвода начинает выход летучих газов из пиролизной установки. Затем при достижении в термодатчике 10 до 550-600^0C начинаем вторую ступень облагораживания угольной мелочи, и такой процесс ступенчатого действия повторяется до окончания процесса облагораживания угольной мелочи. Процесс переработки угольной мелочи завершается после окончания выхода летучих веществ из пиролизной установки и по завершении процесса облагораживания угольной мелочи осуществляется процесс загрузки через песочный 7 затвор.

Обсуждение результатов. Разработанная пиролизная установка имеет ряд преимуществ по сравнению с известными конструкциями пиролизеров:

- простота конструкции;
- процесс облагораживания угольной мелочи ступенчатая, в нем недогорания отсутствует;
- процесс розжига и выпуск готовой продукции производится с минимальной затратой рабочей времени;
- уменьшена численность обслуживающего персонала; легкость изготовления и компактность конструкции.

Таким образом, данная работа посвящена одной из актуальных проблем Кыргызстана по переработке угля и сохранению окружающей среды путем получения полукокса и пиролизного газа из угольной мелочи (штыба). Представленная пиролизная установка для получения полукокса из угольной мелочи по социальной и экономической эффективности принесет большую выгоду в процессе ее эксплуатации, так как в данном процессе затрачивается минимальное время выпуска готовой продукции.

Выводы (заключение):

1. Приведена методика разработки пиролизной установки для облагораживания угольной мелочи.
2. Разрешен экологический вопрос при выпуске окончательного продукта полукокса и пиролизного газа.
3. Произведен статистический анализ и расчет выброса в атмосферу углекислого газа автотранспортными средствами.
4. Приведены принцип работы и устройства пиролизной установки.
5. Приведены отличительные черты разработанной установки.

Литература

1. Минерально-сырьевая база Кыргызской Республики на рубеже перехода к рыночной экономике/ Госагенство по геологии и минеральным ресурсам КР. – Бишкек, 1998. – 233с.
2. Шайдуллаев Р.Б., Пиролизная установка /Наука. Образование. Техника//Р.Б. Шайдуллаев., Н.Ж. Арзиев, И.Э.Исаев. – Ош. КУУ. №2 (68), 2020. – стр. 16-21.
3. Шайдуллаев Р.Б., Инновационные подходы по переработке природных ресурсов в условиях республики Кыргызстан /II Международное книжное издание стран Содружества Независимых государств «Лучший педагог»-2022 //Р.Б.Шайдуллаев, Д.И.Макамбаева, П.Н.Ажимуратов. – Нур-Султан, 2022. – стр.15-19.
4. Статистика автомобилей Бишкека.for.kg>news-679431-ru.html.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

5. Средний удельные выбросы (коэффициенты выбросов) автотранспорта.ecospace.ru
6. otvet.mail.ru/guestion/216986930.
7. https://www.imrg.ru/coke_from_coal.html.
8. https://metallplace.ru/news/?.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

УДК 33.339

МАРКЕТИНГ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА

MARKETING IN SOCIAL MEDIA

Исмаилова Наргиза Ризвановна
к.э.н., доцент,
КЫРГЫЗСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. Ж. БАЛАСАГЫНА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛЕНИЯ И БИЗНЕСА
зав.каф. «Маркетинг, коммерция и логистика»

Азимов Жасур Махмудович
к.э.н., доцент
КЫРГЫЗСКО-УЗБЕКСКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ им. Б. СЫДЫКОВА

Ismailova Nargiza Rizvanovna
Ph.D., Associate Professor,
KYRGYZ NATIONAL UNIVERSITY
THEM. J. BALASAGYNA
FACULTY OF MANAGEMENT AND BUSINESS
Head of the Department of Marketing, Commerce and Logistics

Azimov Zhasur Makhmudovich
Ph.D., Associate Professor,
KYRGYZ-UZBEK INTERNATIONAL
UNIVERSITY named after. B. SYDYKOVA

https://doi.org/10.5281/zenodo.8418715

To Cite: Исмаилова Наргиза Ризвановна, Азимов Жасур Махмудович. (2023). МАРКЕТИНГ В СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА. SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES, VOLUME 1(ISSUE 1). https://doi.org/10.5281/zenodo.8418715

Аннотация: *Статья рассматривает основные актуальные тренды развития маркетинга современного общества в социальных сетях. Приводится обоснование различных видов инструментов продвижения маркетинга в социальных сетях, которые используются в маркетинговой деятельности компании.*

Ключевые слова: *маркетинг, тренды, видеоконтент, бренд, брендинг, маркетинг в социальных сетях.*

2020 год внёс много коррективов в нашу жизнь. Отразились они и на маркетинге. Одни компании испытывали сложности и сократили бюджеты на продвижение. Другие начали больше вкладывать в рекламу и тем самым только выиграли.

По статистике, интернет-торговля в 2020 выросла на 58,5%. До пандемии только 18% граждан Кыргызстана покупали продукты питания онлайн. На фоне самоизоляции это число выросло до 64%. Да, часть таких пользователей вернётся в привычные офлайн-магазины. Но другая часть всё равно останется в интернете, потому что уже поняли, насколько это удобно. [6, с.67]

Рынок очень изменился, а значит, появились и новые тренды, о которых год назад никто не мог подумать. Давайте посмотрим, как будет развиваться маркетинг социальных медиа (SMM) в дальнейшей перспективе.

SMM (Social Media Marketing) — маркетинг в социальных медиа — это продвижение товаров и услуг в социальных сетях, которые воспринимаются маркетингом, как социальные медиа. Маркетинг социальных медиа — это инструмент диалога социальной группы и предмета маркетинга компании. SMM это непосредственная работа в сообществах, которые охватывают целевую группу пользователей. Социальные медиа платформы – современный инструмент для взаимодействия с целевой аудиторией. Сегодня аудитория социальных сетей сравнима с аудиторией телевизионных телеканалов, только она более внимательна и активна. [4, с.678]

Маркетинг социальных медиа располагается на стыке журналистики, социологии, рекламы, торгового маркетинга, паблик рилейшнз. SMM имеет больше общего с PR, чем с рекламой. Внимание потребителей можно получить и купить с помощью рекламы. Доверие целевой аудитории купить нельзя, его можно только заработать. У социального маркетинга больше от журналистики, чем от «блогинга или постинга». Это инструменты прямого и открытого или скрытого взаимодействия с целевой аудиторией, а не «вываливания» на аудиторию того, что интересно и важно компании или писателю постов.

Задачи, которые можно решать с помощью SMM:

- PR;
- брендинг, продвижение бренда;
- реклама массовая неличностная с элементами социального значения, с целью обеспечения рекламного охвата;
- торговый маркетинг – проведение стимулирующих мероприятий среди социального сообщества;
- социальная и интернет-поддержка офлайновых маркетинговых мероприятий;
- социальная поддержка онлайновых маркетинговых мероприятий;
- групповой диалог с группой активных потребителей адептов предмета маркетинга компании;
- социальный диалог с аудиторией, заинтересованной в решении задач и обсуждении задач, проблем и перспектив, близких к тематике предмета маркетинга;
- социальное продвижение – популяризация социального значения предмета маркетинга компании и самой компании;
- кросс-промоушн с не конкурентными компаниями и брендами, в рамках общей для них социальной целевой группы;
- верификация взглядов и устремлений социального сообщества с планами и стратегией бренда и компании;
- увеличение посещаемости интернет-ресурсов компании.

SMM уже стал относится к более-менее стандартным инструментам маркетингового взаимодействия, и на сегодняшний день, является наиболее перспективным. Маркетинг в

социальных медиа востребован как крупными компаниями, лидерами рынка, так и как компаниями малого и среднего бизнеса, которые используют SMM для собственного продвижения и налаживания контакта со своими потребителями. SMM не обладает мгновенным эффектом, но дает долгосрочный результат при условии целевого и правильного использования. Его основным преимуществом является малая стоимость вложений по сравнению с возможным эффектом от проведенных мероприятий. [5, с.67]
Традиционные инструменты маркетинга в социальных медиа: [4, с.680]

- групповой диалог – создание, оформление, наполнение материалами (ведение) блога;
- социальный диалог – информационные сообщения в тематических сообществах, поддержка дискуссий, ответы на вопросы и комментарии;
- торговый маркетинг – проведение стимулирующих мероприятий среди социального сообщества;
- скрытый маркетинг – работа на популярных тематических площадках: запуск и поддержка обсуждений в формате агента влияния;
- прямой маркетинг – ведение диалога от имени компании;
- прямая реклама в тематических сообществах и на страницах популярных блогеров;
- вирусный маркетинг;
- мониторинг позитивной и негативной информации. Создание положительного информационного фона;
- оптимизация интернет ресурсов компании под социальные медиа (SMO).

Маркетинг социальных медиа подразумевает обязательную оптимизацию сайта и приведение его в соответствие с основными критериями SMO — Social Media Optimization, поскольку это инструмент, с помощью которого членов социального сообщества – целевую аудиторию привлекают на сайт из социальных сетей, сообществ, блогов, дневников и форумов. [9, с.702]
Конкуренция растёт. Все уже научились писать тексты, делать иллюстрации и инфографику. Видеоконтент — это более сложная ступень, и пока не все готовы вкладывать время и деньги в съёмку. Конечно же, мы не берём в расчёт видеоблогеров и геймеров. Те предприниматели, которые снимают видео уже сейчас, в конечном счёте, выиграют. Плюс — видеоконтент хорошо влияет на SEO. Мы не раз замечали, что в тематике наших проектов, на первой странице выдачи находятся ресурсы, на которых есть видео. Иногда это даже два видео на страницу. Аудио уже прочно вошло в нашу жизнь. Подкасты всё сильнее набирают обороты, люди стали больше общаться с помощью голосовых сообщений. Появляются новые соцсети в аудиоформате. Многие крупные СМИ такие как Forbes, начали выкладывать аудиоверсии своих материалов. В продвижении бизнеса этот формат пока не очень широко используется.

Такой контент не стоит компаниям практически ничего. Зато помогает продвигать товары и отлично поднимает лояльность к бренду. Например, один из маркетплейсов даёт своим клиентам скидку в обмен на рассказ о купленном товаре. Человеку нужно поделиться своими впечатлениями, сделать фотографии, может быть даже снять видео. За это он получит скидку на следующий заказ. Помимо того, что у компании появляется бесплатный контент, такой метод также стимулирует повторные покупки. Ведь вы дали человеку скидку, а значит, у него есть мотивация вернуться к вам снова. [6, с.66]

Ещё один пример — различные современные магазины. На их сайте есть специальный раздел, где они размещают фото клиентов в своей одежде. Человек выкладывает фото в Инстаграм, ставит хэштег, а компания публикует этот пост у себя. Такие живые фотографии гораздо лучше показывают реальный вид товара, чем вылизанные кадры с моделями. К тому

же видно, как одежда сидит на разных типах фигуры. Плюс к этому, посты с хэштегом видят друзья и знакомые клиентов. Возможно, какая-то вещь им понравится, и они уже будут знать, где её купить.

Раньше было очень много безликих компаний. Мы могли посмотреть их сайт, товары, рекламу. Но мы не видели, кто за всем этим стоит. Сейчас клиенты хотят больше открытости. Необходимо показать им лица людей. И это не только фото генерального директора в пиджаке на главной странице сайта. Необходимо рассказывать о команде, показывать их фото, поздравлять сотрудников с днём рождения в личных аккаунтах в соцсетях. Всё это влияет на лояльность клиентов.

Кроме того, еще одним трендом в маркетинге социальных сетей является адаптация под голосовой поиск. Раньше с таким поиском было довольно сложно взаимодействовать, а сейчас голосовые помощники понимают нас с полуслова. Поэтому всё больше людей не вводят поисковые запросы руками, а произносят их голосом. [4, с.681]

Всё новое — это хорошо забытое старое. Конкуренции в интернете стало намного больше. Увеличились бюджеты на рекламу, и в некоторых нишах мы замечаем сильный рост стоимости клика. Каждый клиент стал обходиться компаниям дороже. Поэтому одной из главных задач сейчас является сосредоточение на сарафанном радио и LTV. Если компания превзойдёт ожидания клиента, он порекомендует её семье и друзьям. И копания может получить не один заказ, а сразу три. А ещё важно сделать так, чтобы человек сделал покупку в компании не один, а два, три, пять, десять раз. Так компания может быть намного впереди конкурентов. Также нужно работать над репутацией в интернете. Если о вашей компании нет отзывов на геосервисах и других ресурсах, можно считать, что о ней почти нет упоминаний в интернете. Так потенциальный клиент просто уйдёт к конкуренту, о котором эти упоминания есть.

Следующий момент — время ожидания до первого взаимодействия с сайтом. Сколько времени прошло от момента, когда человек попал на страницу, до того, как начал с ней взаимодействовать. Чем этот показатель ниже, тем лучше. Также важна стабильность вёрстки и элементов. На сайте не должно быть мешающих иконок, с ним должно быть просто и легко взаимодействовать.

Бизнесу важно научиться общаться с аудиторией с помощью разных каналов. Это могут быть: статьи на сайте, видеоконтент на YouTube, телеграмм-канал, прямой эфир, мессенджеры, социальные сети, сервисы вопросов, сторонние площадки и прочее. [10, с.522]

С каждый месяцем возможностей для этого становится больше. Например, появляются всё новые социальные сети, где обитает большая аудитория. К каждому инструменту нужно найти свой подход. Поэтому начинайте сейчас: будет время набить немного шишек, получить опыт и прийти к тому результату, на который вы рассчитывали.

Пандемия наступила неожиданно, и не у всех компаний был собственный сайт с хорошим уровнем трафика. Поэтому малый и средний бизнес начал искать другие возможности продавать свои товары в интернете. Хороший вариант в такой ситуации — сотрудничество с маркетплейсами. Так предпринимателям не нужно переживать о доставке товаров и настройке онлайн-платежей. Всё это за них делает площадка. В будущем возможности для сотрудничества с маркетплейсами будут только расти. Это все тренды маркетинга в социальных медиа, использование которых приведу компанию к развитию.

Список используемой литературы:

1. Алексеев И. В. Цифровая экономика: особенности и тенденции развития электронного взаимодействия // Актуальные направления научных исследований: от теории к практике. — 2016. — № 4–2(10). — С. 42–45.

ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

2. Авдокушин Е. Ф. Мобильно-цифровые технологии как фактор формирования новой экономики // Вопросы новой экономики. — 2016. — № 2(38). — С. 4–14.
3. Бобкова А. К. Эволюция маркетинга и маркетинговых коммуникаций (теоретические и методологические аспекты) // Экономика и социум. — 2016. — № 6. — С. 241–247
4. Исмаилова Н.Р., Азимов Ж.М. «Цифровой маркетинг и актуальность его развития в Кыргызской Республике», Актуальные вопросы современной экономики. 2020. № 4. С. 677-684.
5. Исмаилова Н.Р. "Развитие маркетинга на предприятиях Кыргызстана" Известия вузов, 2016г.,№ 4, с.67.
6. Исмаилова Н.Р. "Технология международных маркетинговых исследований" Известия вузов, 2016г., № 3, с.66.
7. Мешков А.А. Мусатова Ж.Б. Интернет-маркетинг: Учебное пособие. - М.: Изд-во РЭА им. Г. В. Плеханова, 2006. - 84 с. ▼ Контекст
8. Саматова Э.Э., "Маркетинг и социальные сети", Журнал "Актуальные вопросы современной экономики", май, 2020г.
9. Dave Chaffey, Fiona Ellis-Chadwick Digital marketing. — Upper Saddle River: Pearson, 2016. — 702 p.
10. Ian Dodson The digital marketing playbook. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2016. — 522 p.

NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH
«SCIENCE AND EDUCATION: MODERN TIMES»
(VOLUME 1 ISSUE 1 SEPTEMBER 2023)
ISSN 3005-4729 / e-ISSN 3005-4737

Главный редактор:
Абенов Айдос Максатович, *PhD (Казахстан)*

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ: НОВОЕ ВРЕМЯ

№1(1). СЕНТЯБРЬ 2023

Республика Казахстан, 010000, г. Астана, проспект Мангилик Ел, С4.6
E-mail: nacsir.nauka@gmail.com
Адрес страницы в сети Интернет: nacsir.kz
NATIONAL ACADEMY OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE RESEARCH(NACSIR)

Подписано в печать 30.09.2023
Формат 190x270. Бумага офсетная. Печать СР
Усл. печ. л. 25 п.л. Тираж 20 экз.